T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

TEZKİRE GELENEĞİNİN SON TEMSİLCİSİ: İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL İNAL

İSMAİL ALPEREN BİÇER

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. YÜKSEL TOPALOĞLU

EDİRNE, 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

İSMAİL ALPEREN BİÇER tarafından hazırlanan **"Tezkire Geleneğinin Son Temsilcisi: İbnülemin Mahmut Kemal İnal"** konulu **Doktora** Tezi Savunma Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 33. - 34. maddeleri uyarınca **23.12.2019 PAZARTESİ** günü saat **10.30**'da yapılmış olup, tezin* ..... Kabul edilmesine ..... **OYBİRLİĞİ** / ~~**OYÇOKLUĞU**~~ ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr Yüksel TOPALOĞLU (Tez Danışmanı)	Kabul edilmesine	
Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK	Kabul edilmesine	
Prof. Dr. Yaşar ŞENLER	Kabul edilmesine	
Doç. Dr. Abdullah ACEHAN	Kabul edilmesine	
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz FEDAKÂR	Kabul edilmesine	

(*) Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında **"Kabul Edilmesine / Red Edilmesine / Düzeltilmesine"** seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekmektedir.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI
DOĞRULUK BEYANI

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında, tüm verilerin bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini, kullanılan verilerde tahrifat yapılmadığını, tezin akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını, kullanılan tüm literatür bilgilerinin bilimsel normlara uygun bir şekilde kaynak gösterilerek ilgili tezde yer aldığını ve bu tezin tamamı ya da herhangi bir bölümünün daha önceden Trakya Üniversitesi ya da farklı bir üniversitede tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

23 / 12 / 2019

İsmail Alperen BİÇER

Tezin Adı: Tezkire Geleneğinin Son Temsilcisi: İbnülemin Mahmut Kemal İnal
Hazırlayan: İsmail Alperen BİÇER

ÖZET

Türk edebiyatında XV. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan tezkireler, şairlerin biyografilerini ve eserlerinden örnekleri ihtiva eden edebî metinlerdir. Ayrıca köklü bir geçmişe sahip olan tezkire geleneği ve bu gelenek çerçevesinde kaleme alınan eserler, dönemin sanat, edebiyat ve edebî tenkit anlayışını yansıtmaları bakımından da önem arz etmektedir. İbnülemin Mahmut Kemal İnal ise bu edebî türün ve bu tür etrafında teşekkül eden geleneğin son temsilcisi olarak kabul edilebilir.

Son Asır Türk Şairleri adlı eseri merkeze alarak İbnülemin'in biyografi yazma tarzını, edebî kişilik ve eser karşısındaki tavrını, dili ve üslubunu inceleyen bu çalışma *Giriş*, *Sonuç*, *Kaynakça* ve *Ekler* dışında üç bölümden oluşmaktadır. *Giriş*'te İbnülemin'e ve onun eserlerine dair bizden önceki çalışmalar ana hatlarıyla tanıtılmıştır. *Birinci Bölüm*'de yazarın hususi hayatının yanı sıra öğrenim ve çalışma hayatı anlatılmış, eserleri incelenmiştir. *İkinci Bölüm*'de kuramsal bir çerçeve oluşturmak maksadıyla birer kavram olarak tezkire ve edebiyat tarihi üzerinde durulmuştur. *Üçüncü Bölüm*'de ise *Son Asır Türk Şairleri* adlı eser, yapı ve içerik bakımından tahlil edilmiş; eserin tezkire geleneğindeki yeri ve önemine dikkat çekilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular *Sonuç*'ta sıralanmış; yararlanılan kaynaklar ise *Kaynakça*'da gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, Tezkire, İbnülemin, Biyografi, Tahlil.

The Name of the Thesis: The Last Representative of Tezkire Tradition: İbnülemin Mahmut Kemal İnal

Prepared by: İsmail Alperen BİÇER

ABSTRACT

Tezkires (collections of biographies), which began to be seen from the 15th century onwards in Turkish Literature, are literary texts containing biographies of poets and examples from their works. Also, the tezkire tradition, which has a long history, and the works written within the framework of this tradition are important in that they reflect the understanding of art, literature and literary criticism of the period. İbnülemin Mahmut Kemal İnal can be regarded as the last representative of this literary genre and the tradition that has formed around this genre.

This study, which examines Ibnülem's biography style, his literary personality, his language and his style and his attitude towards his work through his work *Son Asır Türk Şairleri*, consists of three chapters except *Introduction*, *Conclusion*, *References* and *Appendix*. In the *Introduction*, previous studies on Ibnülemin and his works are outlined. In the *First Chapter*, the author's private life as well as his education and working life are explained and his works are examined. In the *Second Chapter*, the concept of tezkire and literary history are emphasized in order to form a theoretical framework. In the *Third Chapter*, the work *Son Asır Türk Şairleri* is analyzed in terms of structure and content; its importance and its place in the tezkire tradition are emphasized. The findings obtained from the study are listed in the *Conclusion*; the sources used are shown in the *References*.

Key Words: Turkish Literature, Tezkire, İbnülemin, Biography, Analysis.

ÖN SÖZ

Biyografi temeline dayanan ve nispeten antoloji özelliği taşıyan tezkireler, şairlerin hâl tercümelerini ve eserlerinden örnekleri ihtiva eden metinlerdir. Tezkire yazarının edebî kişiliğe ve esere yaklaşımı ise bu türün edebiyat eleştirisine dair bir kaynak/malzeme olarak kullanılmasına imkân vermektedir. Türk edebiyatındaki ilk örneği XV. yüzyıla ait olan tezkire, zamanla kendine özgü bir biçim, içerik, dil ve üslup kazanarak XX. yüzyıla kadar devam etmiş; sonrasında ise bu tür, modern biyografiye ve edebiyat tarihine evirilmiştir.

XX. yüzyılda Sadettin Nüzhet Ergun ve Nail Tuman gibi tezkire türünde eser vermiş şahsiyetler olmakla birlikte kaleme aldığı biyografi ve monografilerle dikkatleri üzerine çeken İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ı da tezkire türünün 'son temsilcisi' olarak kabul etmek mümkündür. Onun kaleminden çıkan ve kendisinden önceki tezkirelerle yapı ve içerik bakımından benzerlik gösteren biyografi ve monografiler, kendine özgü yönleri olan metinlerdir. Bu metinlerle İbnülemin, tezkire türünü devam ettirmenin yanı sıra kuşkusuz biyografiye yeni bir soluk getirmiş; bakış açısı kazandırmıştır. İbnülemin'in muhtelif yönleri üzerinde duran çalışmalar yapılmış; ancak onun en mühim yönü olan biyografi yazarlığı/tezkireciliği ile ilgili bütünlüklü bir çalışma yapılmamıştır. İbnülemin'in bu yönünü ele almamızın temel sebebi ise söz konusu bu eksikliktir.

İbnülemin'in *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserini merkeze alarak onun biyografi yazma tarzını, edebî şahsiyete ve esere yaklaşımını, dili ve üslubunu inceleyen çalışmamız *Giriş*, *Sonuç*, *Kaynakça* ve *Ekler* dışında üç bölümden oluşmaktadır. Bölümlere hazırlık niteliği taşıyan *Giriş* başlığı altında, İbnülemin ve eserleri hakkında bizden önce yapılmış belli başlı çalışmaları tanıttık.

Birinci Bölüm'de İbnülemin'in hayatını ve eserlerini ele alarak inceledik. Bu çerçevede önce yazarın hayatını belli başlı kaynaklardan istifade ederek anlattık. Yazarın öğrenim ve çalışma hayatını dikkatlere sunduktan sonra onun devletle olan münasebeti ile şahsiyetini şekillendiren unsurlar üzerinde durduk. İbnülemin'in eserlerini ise şiir, hikâye, roman, tarih ve biyografi başlıkları altında kronolojik olarak ele aldık.

İkinci Bölüm'de tezkire ve edebiyat tarihi kavramlarını ele alarak kuramsal çerçeve oluşturmayı amaçladık. Tezkire ve edebiyat tarihi türlerinin tanımları, mahiyetleri ve tarihî gelişimlerini esas alan bu bölümde, Türk edebiyatındaki tezkire geleneğinden, sosyal bilimlerin birer şubesi olan edebiyat ve tarih arasındaki ilişkiden, edebiyat tarihinin yöntemi ile kaynaklarından söz ettik. Tezkire ve edebiyat tarihi alanında kaleme alınmış belli başlı eserleri kronolojik olarak sıraladık.

Çalışmamızın son bölümününde ise tezkire geleneğinin 'son temsilcisi' kabul ettiğimiz İbnülemin'in *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserini tahlil ettik. Eserin isimlendirme usulü ve tasnif sistemi gibi yapı özelliklerinin ardından şairlerin biyografik varlıklarının nasıl tespit edildiğini inceledik. Sonrasında ise İbnülemin'in kullandığı ifade ve kavramları ele almak suretiyle onun edebî kişiliğe ve esere yaklaşım tarzını ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca bu bölümde İbnülemin'in biyografi metinlerini inşa ederken kullandığı bilgi edinme kaynaklarının neler olduğunu irdeledik. Bu bölümün son başlığında ise İbnülemin'in dili ve üslubunu inceledik. Çalışmamızda ulaştığımız sonuçları *Sonuç*'ta, yararlandığımız kaynakları ise *Kaynakça*'da gösterdik. Ayrıca İbnülemin'e dair bazı arşiv belgelerini de *Ekler* başlığı altında dikkatlere sunduk.

İbnülemin'in tezkire geleneğindeki yerini ve önemini tespit etmeyi amaçlayan ve onun hayatı ile *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserini merkeze alan çalışmamızda esas olarak biyografik yöntemle metin tahlili yöntemini kullandık. Bunlarla birlikte kısmen karşılaştırma yöntemine de başvurduk. İmla ve noktalama hususunda, bilhassa şahsiyet isimlerinin yazımında Türk Dil Kurumunun güncel yazım kurallarını göz önünde bulundurduk. Ancak yaptığımız alıntılarda ise metnin özgün imlasına sadık kaldık.

Geldiğimiz bu son noktada, fikir ve tavsiyeleriyle bana yol gösteren, beni daima teşvik eden, bütün hassasiyeti ve dikkatiyle akademik hayatıma yön veren değerli hocam Prof. Dr. Yüksel TOPLAOĞLU'na teşekkürü bir borç biliyorum. Tez izleme komitelerinde bulunarak fikir, görüş ve katkılarıyla bana destek olan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK'e, Dr. Öğr. Üyesi Esat CAN'a ve Dr. Öğr. Üyesi Cengiz FEDAKAR'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca hayatımın her alanında yardım

ve desteğini benden esirgemeyen muhterem büyüğüm Av. Şerafettin YILMAZ'a, dostlarım Derviş Tuğrul KOYUNCU ve Dr. Halit ÇELİK'e teşekkür ediyorum. Son söz olarak çalışma sürecinde bütün sabrı ve fedakâr tavrıyla yanı başımda olan eşime çok şey borçlu olduğumu belirtmeliyim.

İsmail Alperen BİÇER

Edirne, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET I
ABSTRACT II
ÖN SÖZ III
İÇİNDEKİLER VI
KISALTMALAR XI
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL İNAL'IN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

1.1.1. Doğumu ve Ailesi……8
1.1.2. Öğrenimi……... 9
1.1.3. Çalışma Hayatı……..... 10
1.1.4. Fiziki Görünüşü...……..... 13
1.1.5. Şahsiyeti……..……. 15
1.1.6. Bazı Zevk ve Alışkanlıkları……..…... 22
1.1.7. Vefatı……...23

1.2. YAZI/EDEBİYAT HAYATI VE ESERLERİ

1.2.1. Şiirleri ve Şairliği…… 24
1.2.1.1. Şiirlerin Yapı Bakımından İncelenmesi……... 26
1.2.1.1.1. Nazım Biçimleri ve Türleri……... 26
1.2.1.1.1.1. Mısra ile Kurulan Nazım Biçimlerine Örnek Şiirler…… 26
1.2.1.1.1.2. Beyit ile Kurulan Nazım Biçimlerine Örnek Şiirler…… 27
1.2.1.1.1.3. Dörtlük ile Kurulan Nazım Biçimlerine Örnek Şiirler…… 28
1.2.1.2. Vezin……... 32
1.2.1.3. Kafiye……...33
1.2.1.4. Edebî Sanatlar…….. 34
1.2.1.5. Dil ve Üslup……. 35

1.2.1.6. Şiirlerin İçerik Bakımından İncelenmesi…… 38
1.2.2. Basın Hayatı ve İlk Eserleri…… 40
1.2.3. Roman ve Hikâye Yazarlığı…… 42
1.2.3.1. Sabih…… 42
1.2.3.2. Bir Yetimin Sergüzeşti…… 43
1.2.3.3. Rahşan…… 43
1.2.3.4. Yetîm-i Alîl…… 43
1.2.4. Tarih ve Biyografi Yazarlığı…… 45
1.2.4.1. Kemâlü'l-Hikmet…… 47
1.2.4.2. Kemâlü'l-Kâmil…… 48
1.2.4.3. Nûrü'l-Kemâl…… 49
1.2.4.4. İzzü'l-Kemâl…… 50
1.2.4.5. Kemâlü'l-İsmet…… 51
1.2.4.6. Kemâlü'l-Kiyâse fi Keşfi's-Siyâse…… 51
1.2.4.7. Kâmil Paşa'nın Sadareti ve Konak Meselesi……52
1.2.4.8. Kemâlü's-Safvet…… 53
1.2.4.9. Gelenbevî…… 53
1.2.4.10. Şeyhülislâm Yahyâ Divanı ve Mukaddimesi……54
1.2.4.11. Hersekli Ârif Hikmet Divanı ve Mukaddimesi……55
1.2.4.12. Leskofçalı Galib Bey Divanı ve Mukaddimesi……55
1.2.4.13. Evkâf-ı Hümâyun Nezâretinin Târihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzarın Terâcim-i Ahvâli……56
1.2.4.14. Menâkıb-ı Hünerverân…… 56
1.2.4.15. Tuhfe-i Hattatîn……56
1.2.4.16. Türklerin Arap Harflerini Tanzim ve İhyâ Etmek Suretiyle İlme ve Medeniyete Hizmetleri……57
1.2.4.17. Son Asır Türk Şairleri……57
1.2.4.18. Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar……58
1.2.4.19. Son Hattatlar……59
1.2.4.20. Hoş Sadâ Son Asır Türk Musikişinasları……60

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİRER KAVRAM OLARAK TEZKİRE VE EDEBİYAT TARİHİ

2.1. Tezkire ve Tezkire Geleneği……..61

2.2. Edebiyat ve Tarih İlişkisi……...71

2.3. Edebiyat Tarihi ve Edebiyat Tarihçiliği…….75

2.3.1. Edebiyat Tarihinin Yardımcıları ve Başlıca Kaynakları……..79

2.3.2. Edebiyat Tarihinde Yöntem…….82

2.3.3. Kronolojik Olarak Türk Edebiyatı Tarihleri……88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TEZKİRE GELENEĞİNİN 'SON TEMSİLCİSİ': İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL İNAL

3.1. Eserin Adlandırılması……...90

3.2. Eserin Tasnif Sistemi ve Şekil Özellikleri…….92

3.3. Biyografik Bilgiler…….95

3.3.1. Şairin Kimliği……...98

3.3.1.1. İsim, Mahlas, Lakap……...98

3.3.1.2. Zaman……. 104

3.3.1.3. Mekân……. 111

3.3.1.4. Şairlerin Fiziksel Özellikleri……115

3.3.1.5. Şairlerin Kişisel Özellikleri……..120

3.3.1.6. Şairlerin Öğrenim Durumları……...123

3.3.1.7. Şairlerin Mesleki Durumları……... 127

3.4. Edebî Kişilikle ile İlgili Bilgi ve Değerlendirmeler……... 131

3.4.1. Edebî Kişilik ile İlgili Olumlu Değerlendirmeler…….. 132

3.4.1.1. Şair…….. 132

3.4.1.2. Tâb, Fıtrat…… 134

3.4.1.3. Kudret Sahibi, Muktedir……...135

3.4.1.4. Kemâl-i Sür'at ve Sühûlet Sahibi…….138

3.4.1.5. Erbâb, Hüner, Marifet, Müstaid……... 138

3.4.1.6. Mümtaz……... 139

3.4.1.7. Sühân-perdaz, Sühân-şinas……..140
3.4.1.8. Rüchân……140
3.4.1.9. Ser-âmedân…… 141
3.4.1.10. Şairlik Kudretinin Mukayesesi……... 141
3.4.1.11. Şairliğin Delili Olarak Eser…… 142
3.4.2. Edebî Kişilik ile İlgili Olumsuz Değerlendirmeler……....145
3.5. Edebî Eser ile İlgili Bilgi ve Değerlendirmeler…….. 150
3.5.1. Eserlerin Nicelik Bakımından Değerlendirilmesi……..152
3.5.2. Edebî Eser ile İlgili Olumlu Değerlendirmeler……..154
3.5.2.1. Mutasavvıfâne…… 154
3.5.2.2. Hakîmâne…… 155
3.5.2.3. Üstâdâne…….. …156
3.5.2.4. Zarif, Beliğ……...157
3.5.2.5. Metîn, Lâtif, Rengin……157
3.5.2.6. Dil-rübâ……158
3.5.2.7. Bedâyî……..159
3.5.2.8. Münakkah, Tannan……..…… 159
3.5.2.9. Müfid…….. 159
3.5.2.10. Racih…….. 160
3.5.3. Edebî Eser ile İlgili Olumsuz Değerlendirmeler……161
3.5.3.1. Tuhaf, Garîb, Acîb……...161
3.5.3.2. Şiir Addolunmayacak Sözler……163
3.5.3.3. Nahoş, Beyt-i Bârid, Saçma……164
3.5.3.4. Âdî, Mide Bulandırıcı, Tatsız……...165
3.5.3.5. Şiirle Yapılan Eleştiriler……...166
3.6. Vezin…….. 168
3.6.1. Aruz ve Hece Vezinleri……..168
3.7. Bazı Şekiller ve Türler……170
3.8. İzleme, Faydalanma ve Taklit……..172
3.9. Şairin Diğer Eserleri Hakkında Bilgi ve Tanıtma……175
3.10. Bilgi Edinme Kaynakları……...178
3.11. Biyografi ve Hikâye Beraberliği……187

3.12. Dil ve Üslup……...191

SONUÇ……197
KAYNAKÇA …….. 202
EKLER TABLOSU…….. 211
EKLER……..212

KISALTMALAR

age. : Adı geçen eser
agm. : Adı geçen makale
bk. : Bakınız
C. : Cilt
çev. : Çeviren
drl. : Derleyen
ed. : Editör
haz. : Hazırlayan
No. : Numara
s. : Sayfa
S. : Sayı
SATŞ : Son Asır Türk Şairleri
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve diğerleri

GİRİŞ

Eserleriyle olduğu kadar hayatı ve şahsiyetiyle de dikkatleri üzerine çeken İbnülemin Mahmut Kemal İnal[1], Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet arasında zamansal bir bağ kurar, geleneği yaşatmak için fikirleriyle ve kalemiyle mücadele eder. *Düne* ait pek çok şeyin değiştiği/dönüştüğü bir dönemde şiir, hikâye, roman, makale gibi pek çok türde eserler veren İbnülemin, ömrünün sonuna kadar sürdürdüğü yazı hayatında ağırlıklı olarak biyografi ve buna bağlı olarak tezkire türü üzerinde yoğunlaşır. Onun kaleminden çıkan biyografiler ve bu biyografileri ihtiva eden tezkire türündeki eserler, isimlendirme usulü, tasnif tarzı, şahsiyete ve esere yaklaşımı, dili ve üslubu bakımından kendilerinden önce yazılmış eserlerle benzerlik gösterir. Ancak bu eserler, ileride daha açık görüleceği gibi içerik bakımından oldukça özgündür. Tezkire türünün son temsilcisi İbnülemin'in eserleri, yayımlandıkları yıllardan itibaren ilgi uyandırmış ve çeşitli incelemelere konu olmuşlardır. Söz konusu bu çalışmaları ansiklopedi maddesi, kitaplar, lisansüstü tezler, makaleler olarak guruplandırabiliriz. Burada bu çalışmalar üzerinde durmak yararlı olacaktır.

İbnülemin'in hayatı ve eserleri üzerine yapılan ilmî çalışmalardan biri Ömer Faruk Akün'ün kaleminden çıkan ansiklopedi maddesidir. "*Son devir Osmanlı devlet adamları, şairleri, mûsikişinasları ve hattatları üzerine biyografileri ve tarih bilgisiyle tanınmış âlim*" ifadesiyle başlayan bu maddede Akün, İbnülemin'in kendi kaleminden çıkan hâl tercümesi dâhil olmak üzere hiçbir yerde bulunmayan bilgileri, dönemin gazetelerinden ve onun basılmamış eserlerinden elde etmiştir. Ayrıca Hüseyin Vassaf'ın eseri ile İbnülemin'i yakından tanımış ve kendisiyle görüşmüş kimselerin makalelerinden yararlanmıştır. Akün'ün geniş bir kaynakçayla hazırladığı on dört sayfa hacmindeki bu maddede İbnülemin'in hayatı, "Edebî, Fikrî ve İlmî Şahsiyeti", "Basın Hayatına İlk Giriş, İlk Yazıları-İlk Eserleri", "Roman ve Hikâye Yazarlığı",

[1] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, kendisine ön ad/unvan alarak İbnülemin'i seçmiş ve bu ismi eserlerinde kullanmıştır. Ayrıca onun hakkında yapılan çalışmaların hemen hepsinde bu isimle anılmıştır. Biz de çalışmamız boyunca kendisinden 'İbnülemin' olarak bahsedeceğiz.

"İslâm Mütefekkiri ve Ahlâkçısı", "Biyografi ve Tarih Yazıcılığı" başlıklarıyla anlatılmış; eserleri tanıtılmıştır.[2]

İbnülemin'in hayatı ve eserlerine dair kayda değer bir inceleme kuşkusuz Hüseyin Vassaf'ın kaleme aldığı monografidir: *Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmut Kemâl Kemâlü'l-Kemâl*.[3] Bu monografi İbnülemin'in portresini altı ana başlık hâlinde dikkatlere sunar: 1. Hayat-ı Hususiyesi, 2. Hayat-ı Diniyesi, 3. Hayatı İlmiyesi, 4. Hayat-ı Edebiyesi, 5. Hayat-ı İctimaiyesi, 6. Hayat-ı Siyasiyesi. Ayrıca eser, İbnülemin'in şiirlerinden ve makalelerinden örnekleri de ihtiva eder. Bu monografide Vassaf, yakından tanıdığı ve dostluğunu kazandığı İbnülemin'i muhtelif yönleriyle ele alır ve onun portresini bizzat kendisinden edindiği bilgilerle çizer. Bu yönüyle eserde, hem mekân tespitinin ve tarihlendirmelerin kesin bir biçimde yapıldığını hem de İbnülemin'in biyografisinin tüm canlılığıyla gözler önüne serildiğini söylemek mümkündür. Eseri kıymetli kılan bir diğer özelliği ise yazıldığı vakit İbnülemin'e takdim edilmiş ve onun 'kontrolünden geçmiş' olmasıdır.

Fatih Mehmet Şeker'in kaleme aldığı "*İbnülemin İçin Bir Entelektüel Portre Denemesi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sahih Bir Köprü*" başlıklı yazıya Vassaf'ın eserinin giriş bölümünde yer verilmiştir. Şeker bu yazısında, İbnülemin'in hususi derslerinden ve Bâbıâli'deki memuriyet hayatından bahseder. Onun şahsiyetini ve fikir dünyasını şekillendiren unsurları ele alır. Şeker'e göre,

> "*İbnülemin'in kişiliğini, hadiselere yaklaşımını ve düşünce zeminini teşkil eden üç muharrik unsur vardır: Tasavvuf, hususen Nakşîlik, Cevdet Paşa ve içinde yaşadığı devir.*"[4]

> "*İbnülemin'in şahsında ilmiyye (medrese), sûfiyye (tekke) ve Bâbıâli (kalemiyye) bir araya gelmektedir.*"[5]

---

[2] Ömer Faruk Akün, "İbnülemin Mahmut Kemal İnal", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 21, 2000, ss. 249-262.
[3] Hüseyin Vassaf, *Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmut Kemal İnal Kemâlü'l-Kemâl,* Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.
[4] Fatih Mehmet Şeker, "İbnülemin İçin Entelektüel Bir Portre Denemesi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sahih Bir Köprü", *Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmut Kemal*, Dergâh Yayınları 2012, s. 35.
[5] Fatih Mehmet Şeker, *age*., s. 38.

İbnülemin'e dair bir başka çalışma ise yine F. M. Şeker'in kaleme aldığı *Modernleşme Devrinde İlmiye Cevdet Paşa – İbnülemin Örneği* adlı kitaptır. Bu eserinde Şeker, yukarıda adı geçen yazısında dikkat çektiği Cevdet Paşa-İbnülemin mukayesesini kitap hacminde ele alır. Yazara göre, "*ilmiyeye ilişkin görüşleri itibariyle İbnülemin, Cevdet Paşa'nın ikinci bir nüshası gibidir.*"[6] Cevdet Paşa ve İbnülemin'in fikrî portrelerini kaleme alan yazar, sonrasında her iki şahsiyetin fikir ve tecrübelerinden harketle 'ilmiye zümresine' yönelik tenkitleri ve çözüm önerileri üzerinde durur. Yaşadığı devirde olan biten büyük hadiseleri tecrübe eden, bu hadiselerin sebep ve sonuçları üzerine düşünen İbnülemin, "*yerli kalarak modernleşmenin imkânlarını*" arar. Şeker, İbnülemin'in çözümünü ise şu şekilde değerlendirir:

> "*Devlet ve milletin, adalet, ilim, mârifet, iffet, nezâhet ve emâneti ehline vermek gibi 'hasâis-i fâdıla' ile devam edebileceği pek basit bir hakikattir. Klasik zamanlarda ilmiye tarîkı itibarını ahlâkına borçlu olduğuna göre çözümün adresi bellidir: Ahlâk. Devrin ümidsizliğini tenkid etmesi de göstermektedir ki o ilmiyeden ümidini kesmemiştir.*"[7]

Sözü edilen bu çalışmaların dışında İbnülemin'in muhtelif yönleriyle ele alındığı başka akademik çalışmalar da vardır. Bu çalışmalardan ilki Muhittin Öztürk tarafından hazırlanan bir yüksek lisans tezidir: *İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Hayatı ve Eserleri*.[8] Öztürk'ün yüksek lisans tezi, *Giriş* dışında iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İbnülemin'in doğumu, ailesi, öğrenimi, çalışma hayatı anlatılmış; ikinci bölümde ise onun matbu ve yazma eserleri hakkında, daha ziyade 'tanıtma' niteliği taşıyan 'genel değerlendirmeler' yapılmıştır. İbnülemin hakkında yapılmış ilk yüksek lisans tezi olma özelliğini haiz bu çalışma, ihtiva ettiği kaynakça ile başlangış noktası oluşturması açısından önem taşımaktadır.

---

[6] Fatih Mehmet Şeker, *Modernleşme Devrinde İlmiye Cevdet Paşa – İbnülemin Örneği*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s. 147.
[7] Fatih Mehmet Şeker, *age*., s. 154.
[8] Muhittin Öztürk, *İbnülemin Mahmut Kemal'in Hayatı ve Eserleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996.

İbnülemin'in hayatı ve eserlerine dair genel bilgileri ihtiva eden bu yüksek lisans tezini Şemsettin Şeker'in çalışması takip eder: *İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Tarihî Romanı: Sabih*.[9] Şeker'in bu çalışması *Ön Söz*, *Giriş* ve *Sonuç* dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm İbnülemin'in hayatı ve eserlerine tahsis edilmiş; ikinci bölümde *Sabih* adlı roman biçim ve içerik bakımından incelenmiş; üçüncü bölümde ise İbnülemin'in diğer romanlarının olay örgüsü ile öne çıkan özellikleri üzerinde durulmuştur. Şeker, yüksek lisans tezinde *Sabih* adlı romanı şu şekilde değerlendirmektedir:

> "*Epik bir roman olarak tasarlanan eser, konusunu Türkistan coğrafyasının İslâmlaşma sürecinden almıştır. Sabih romanı; İbnülemin'in, dolayısıyla o devir aydının, başka meselelerin yanında Türklerin İslâmlaşma süreciyle de ilgilendiğini gösterir. Tanzimat döneminde tarih-edebiyat örneklerinde güncelden tarihe gitme hususuna çok rastlanır. Sabih'te de İbnülemin Osmanlı Devletinin problemlerini fark etmiş ve bu meseleleri geçmişte, VIII. asırda Kaşgar Devletinde yaşanmış gibi göstermiştir. Ayrıca Tanzimat ve II. Abdülhamit devrinin en önemli fikir akımlarından İslâmcılık, romanda temel fikir olarak yer alır. Osmanlı Devletinin problemli bir devrinde yaşayan yazar, bu romanıyla insanların dikkatini geçmişin şanlı dönemlerine çekerek kaybedilen savaşlardan dolayı oluşan huzursuzluğu ortadan kaldırmaya çalışır. İbnülemin, romanında geri kalmışlığımızın sebepleri olarak çalışmama, hak etmeden önemli mevkilere gelmeye çalışma, ahlâkî meselelere kayıtsız kalma, milliyet ve ittihattan yoksunluğu gösterir. Bu da romanı bu taraflarıyla ideolojik roman sınıfına sokar. Romanda ahlâk ve "ittihat" fikri çok önemli yer tutar. Çünkü yazarın eseri yazdığı yıllarda, Osmanlı devletinin doğu ve batı taraflarında karmaşa hâkimdir. Osmanlıcılık zayıflamış, tefrika almış başını yürümüştür. İnsanların dikkatini bahsettiğimiz bu*

[9] Şemsettin Şeker, *İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Tarihî Romanı: Sabih*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

meselelere çekmek isteyen yazar, romanda tarihî gerçekleri romantik bakış açısıyla kaleme almıştır."[10]

Şeker'in bu değerlendirmesinde "*Osmanlı Devleti'nin problemli devri*" ifadesi üzerinde durmak gerekir. Gerçekten de 'devrin problemleri' İbnülemin'in hem hususi hayatında hem de eserlerinde bariz bir özellik olarak karşımıza çıkar. Altı yüzyılı aşkın bir zaman diliminde gelişen kültürel birikimin değişmeye başladığı bir dönemde eser veren İbnülemin, maziye ve maziye ait olan her şeye sahip çıkmıştır. Bu yönüyle İbnülemin'in tarihî bir roman kaleme alarak okuyucusuna geçmişin kudretli günlerini hatırlatmasını ve günün meselelerine karşı 'ahlakı' ve 'ittihatı' işaret etmesini onun yaşam tarzının tabii bir neticesi olarak görmek mümkündür.

İbnülemin'e dair bir diğer çalışma, onun metin tenkidinde izlediği yolu ve edebî tenkit anlayışını inceleyen bir yüksek lisans tezidir: *İbnülemin Mahmud Kemâl İnal'ın Divan Neşirleri*.[11] Üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde İbnülemin'in hayatı anlatılmış ve eserleri tanıtılmış; ikinci bölümde İbnülemin'in metin tenkidi ve edebî tenkit tarzı değerlendirilmiş; üçüncü bölümde ise İbnülemin'in neşre hazırladığı divanlara yazdığı geniş mukaddimelerin bugünkü harflere aktarılmış şekillerine yer verilmiştir. İbnülemin'in edebî tenkit metodunu ve metin tenkidinde izlediği yolu ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmanın giriş bölümünde öncelikle tenkit kavramı üzerinde durulmuş ve bu türün edebiyatımızdaki örneklerinden bahsedilmiştir. Sonrasında ise İbnülemin'in, "*durma noktasına gelen neşir hayatına bir canlılık getirdiği*" ve kütüphane raflarında dağınık hâlde bulunan pek çok şiiri unutulmaktan kurtartığı ifade edilmiştir.[12] Çalışmanın sonuç bölümünde ise İbnülemin'in geleneksel tenkit tarzını benimsediği kanaatine ulaşılmıştır. Gerçekten de İbnülemin'in eserlerinde, hayatında, şahsiyetinde, tarzında ve tavrında geleneğin etkisi yoğun bir biçimde kendisini hissettirir. İleri de daha açık görüleceği gibi, İbnülemin şaire ve şiire yaklaşırken geleneğin birikimini ve üslubunu kullanır. Zaman zaman şairi ve şiiri şahsi zevkelerine ve kabullerine göre değerlendiren İbnülemin'in tenkit ve tahlillerinin merkezinde daima kendisi vardır. Ancak belirtmek gerekir ki

[10] Şemsettin Şeker, *age*., s. 128-129.
[11] Yasin Şen, *İbnülemin Mahmud Kemâl İnal'ın Divan Neşirleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016.
[12] Yasin Şen, *age*., s. 3.

İbnülemin'in bu tarzı ve tavrı, kaynakları kullanma ve muhakeme kabiliyeti sayesinde hakikati gölgelemez. Zira o, geleneğin tenkit anlayışını benimsemiş olmasına rağmen, tamamıyla onun etkisinde kalmamış; kendine özgü tenkit ve tahlil üslubunu oluşturmuştur.

Çocukluk yıllarından itibaren şiirle hemhâl olan ve bir şiir mecmuasını dolduracak kadar şiir yazan İbnülemin'e dair bir diğer çalışma, Nagihan Gür'ün kaleme aldığı bir makaledir: "*Son Dönem Osmanlı Edebiyatının Nazire Derleyicisi: İbnülemin Kemal İnal ve Gülzâr-ı Nezâir Adlı Mecmûası.*"[13] Bu mecmua İbnülemin'in arkadaşlarıyla beraber yazdığı yirmi iki nazireyi ihtiva eder. Makalede, şiirler değerlendirilirken İbnülemin'in çevresinde oluşan edebî muhitin ve son dönem Osmanlı şiirinin seyri de incelenmektedir. Makalede üzerinde durulan bir diğer konu ise nazire yazarlarının buluşma noktası olan mekân, yani İbnülemin'in konağıdır. Ayrıca makalede devrin önde gelen şair, yazar, hattat, musikişinas ve bürokratların uğrak yeri olan konak, bilinen adıyla *Dârü'l-Kemâl* "*encümen oluşturma fikri*" bağlamında değerlendirilmiştir. Yazar, makalesinin sonuç bölümünde mecmuanın önemini şu ifadelerle dile getirir:

> *"Eksik bir gazelden ilham alınarak üretilen ve İbnülemin Kemal İnal'ın şahsi merakının nasıl kolektif bir üretime dönüşebileceğini gösteren Gülzâr-ı Nezâir, Osmanlı meclis geleneğinin sürdürülmesi ve bu gelenek etrafında şekillenen edebî ekollerin nazire kanalıyla XX. yüzyıla nasıl taşındığını göstermesi açısından önemli bir yerde durmaktadır. Şiir mecmûalarının derlenme süreçlerine ışık tutan ve klasik geleneği oluşturan bağlama dair bize önemli kanıtlar sunan bu mecmûa, aynı zamanda, XX. yüzyılda yeniden canlanan Encümen-i Şu'arâ ruhunun bir manifestosu olma özelliği taşır."*[14]

İbnülemin'in hayatına, eserlerine ve şahsiyetine dair yapılan çalışmalar arasında *Müteferrika* dergisinin hazırlamış olduğu 'özel sayıyı' da anmak gerekir. Öğrencilik yıllarından itibaren İbnülemin hakkında görebildiği her şeyi toplamaya

[13] Nagihan Gür, "Son Dönem Osmanlı Edebiyatının Nazire Derleyicisi: İbnülemin Kemal İnal ve Gülzâr-ı Nezâir Adlı Mecmûası", *Bilig*, Kış 2018, Sayı 84, ss. 123-157.
[14] Nagihan Gür, *agm*., s. 133.

çalışan E. Nedret İşli'nın editörlüğünde hazırlanan dergi onun *Takdim* yazısıyla birlikte yirmi dokuz yazıyı ihtiva etmektedir. İbnülemin, Ahmet Hamdi Tanpınar, Hasan Âli Yücel'den yapılan iktibasların yanı sıra Turgut Kut, Ali Alparslan, Abdullah Uçman, Dursun Gürlek, Ali Birinci ve Necdet Sakaoğlu'nun yazılarına yer verilmiştir. Ayrıca dergide İbnülemin'in bazı fotoğrafları ve mektupları da yayımlanmıştır. İbnülemin'i görmüş ve tanımış kişilerin hatıralarına yer verilmesi ise derginin bir zenginliği olarak kabul edilebilir. Ancak E. Nedret İşli, 1999 yılında Marmara'da yaşanan depremi ve buna bağlı olarak İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinin bir süre kapalı kalmasını dergiyi hazırlarken yaşadıkları bir olumsuzluk olarak belirtir.[15]

İbnülemin'e dair yapılmış belli başlı çalışmalara göz attıktan sonra sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Çok yönlü bir edebî şahsiyet olan İbnülemin, yaşam tarzıyla ve ortaya koyduğu eserlerle pek çok araştırmaya ve incelemeye konu olmuştur. Ayrıca o, içinde bulunduğu, hatta bizzat kendisinin etrafında teşekkül eden edebî muhitin mensupları tarafından kaleme alınan hatıra kitaplarının sayfalarında da kendisine yer bulmuştur. Kendisini yakından tanıma fırsatı bulanların hatıralarında nükteleriyle, hikâyeleriyle, zevkleriyle ve alışkanlıklarıyla var olan İbnülemin'in okumak ve yazmakla geçen hayatı, hayatına istikamet veren fikirleri, yoğun çabalar sonucunda ortaya koyduğu eserleri akademik yahut sivil araştırmalarda ele alınmış ve incelenmiştir. Tüm bu çalışmaların İbnülemin'in anlaşılmasına az ya da çok katkı sağladıkları ise şüpheden uzak bir hakikattir. Ancak ifade etmek gerekir ki İbnülemin hakkında yapılan çalışmalar daha ziyade onun biyografisi, şahsiyeti ve romanları üzerinde yoğunlaşmıştır. Buna mukabil İbnülemin'in edebiyat tarihimizde görünür kılan asıl yönü; biyografi/tezkire yazarlığı büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Bu sebeple çalışmamız, İbnülemin'in biyografi yazma tarzını, edebî şahsiyete ve esere yaklaşımını inceleyerek onun tezkire geleneğindeki yerini/önemini tespit etmeyi amaçlamaktadır.

[15] E. Nedret İşli, "Takdim", *Müteferrika*, No. 17, Yaz 2000, s. 4.

1. İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL İNAL'IN HAYATI VE ESERLERİ[16]

1.1. HAYATI

1.1.1. Doğumu ve Ailesi

İbnülemin, 17 Kasım 1871'de İstanbul/Beyazıt'ta Mercan Ağa Mahallesinde, eski adı 'Muradiye' olan, daha sonra babasının ismi verilen sokaktaki evlerinde doğdu. Babası, sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'nın yirmi yedi yıl mühürdarlığını yapan ve bu unvanıyla tanınan Mehmet Emin Paşa'dır. İbnülemin, babası Mehmet Emin Paşa'yı "*asalet ve necabet, namusu istikamet ve ilm ü fazilet ile maruf*" bir kimse olarak tanıtır.[17] Annesi ise "*kemâl-i iffet ve nezahat ile mevsuf*"[18] Hamide Nergis Hanım'dır. Babası, Hz. Hüseyin'in soyundan geldiği için 'seyyid' unvanıyla tanınır; İbnülemin ve kardeşi Ahmet Tevfik de zaman zaman bu unvanı kullanmışlardır. Ailenin bir diğer kolu, Arapkir'den Anadolu'ya göç eden Buhara emirzadelerinden *Selcenlioğulları*'na dayanmaktadır.[19] Mehmet Emin Paşa ve Hamide Nergis Hanım'ın çocuklarının isimleri şöyledir: Mahmut Kemal, Ahmet Tevfik, İsmail Hakkı, Mehmet Selim. Hayatının hemen her ânında *faziletkâr* ve *âli-cenâb* kardeşi Ahmet Tevfik ile beraber olan İbnülemin, onun vefatıyla derin bir üzüntüye gark olmuş, inzivaya çekilmiştir. 1 Kasım 1908 tarihinde babası Mehmet Emin Paşa, 14 Nisan 1935 tarihinde ise annesi

[16] İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren belli başlı eserler şunlardır: İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, s. 2625-2669.; Hüseyin Vassaf, *Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmut Kemal İnal Kemâlü'l-Kemâl,* Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.; Ömer Faruk Akün, "İbnülemin Mahmut Kemal İnal", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 21, 2000, ss. 249-262.; Fatih Mehmet Şeker, *Modernleşme Devrinde İlmiye Cevdet Paşa – İbnülemin Örneği*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.; Fatih Mehmet Şeker, "İbnülemin İçin Entelektüel Bir Portre Denemesi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sahih Bir Köprü", *Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmut Kemal*, Dergâh Yayınları 2012, ss. 15-66.; Muhittin Öztürk, *İbnülemin Mahmud Kemâl'in Hayatı ve Eserleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996.; Taha Toros, *Türk Edebiyatından Altı Renkli Portre*, İsis Yayıncılık, İstanbul 1998.; Şemsettin Şeker, *İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Tarihî Romanı: Sabih*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.; Dursun Gürlek, *İbnülemin Mahmut Kemal İnal Cumhûriyet Devrinde Bir Osmanlı Efendisi*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2017.

[17] İbnülemin, *age.*, s. 2625

[18] İbnülemin, *age.*, s. 2625.

[19] Hüseyin Vassaf, *age.*, s. 80.

Hamide Nergis Hanım vefat etmiştir. Kardeşi Ahmet Tevfik'in vefat tarihi ise 20 Mayıs 1923'tür. Aile üyelerinin mezarları Merkez Efendi Kabristanındadır.[20]

1.1.2. Öğrenimi

İbnülemin ilk resmî öğrenimine, kardeşi Ahmet Tevfik ile beraber Mercan Ağa Sıbyan Mektebi'nde başlar, daha sonra Şehzade Rüştiyesi'ne devam eder ve 6 Haziran 1885 tarihinde bu okuldan mezun olur. Mezuniyetinden üç gün sonra, babası Kozan mutasarrıflığına tayin edilir; bir buçuk yıl ailece orada yaşarlar. İstanbul'a döndükten sonra, Maarif Nazırı Münif Paşa'nın yardımıyla Mekteb-i Mülkiye'nin yatılı kısmına kaydolur. Ancak buradaki öğrenimini tamamlamadan ayrılır ve Mekteb-i Hukuk'un derslerine dinleyici olarak katılır.

İbnülemin ve kardeşinin resmî öğrenimleri adı geçen okullarla sınırlıdır. Hususi öğrenimleri ise konaklarına gelen hocalardan ve dönemin tanınmış ilim adamlarından gördükleri cami dersleriyle devam etmiştir. Dinî ve ahlaki terbiyesinde çok şey borçlu olduğu annesi ve *ilim ile mütegavvil* olan babası, çocuklarının yetişmesi için ellerinden gelenleri yapmışlardır. İbnülemin'in ders aldığı hocalardan biri, Mehmet Akif'in babası, Fatih müderrislerinden İpekli Mehmet Tahir Efendi'dir. Trabzonlu Hoca Hüsnü Efendi'den tefsir, *Sahih-i Buhari* ve Fars edebiyat dersleri alırlar. Ali Paşa Camii imamı ve hattat Hasan Tahsin Efendi, her gün konağa gelen hocalardandır. İbnülemin ve kardeşi, Hasan Tahsin Efendi'den sülüs ve nesih yazı öğrenir, bir süre sonra da icazet alırlar. Kozan'da bulundukları sırada Süleymaniyeli Fânî Efendi'den Arap ve Fars edebiyatı dersleri alırlar. Reji Müdürü Leon Efendi'den ve Aram adında bir gayrimüslimden Fransızca öğrenirler.

[20] Mühürdar Mehmet Emin Paşa'nın Malatya mutasarrıfı olarak görev yaptığı dönemde, henüz on bir yaşındayken kuşpalazı hastalığına yakalanan İsmail Hakkı'nın kabri Malatya'dadır. Dursun Gürlek, *age.*, s. 19.

1.1.3. Çalışma Hayatı

İbnülemin'in çalışma hayatı, 17 Kasım 1889'da *maaşsız* olarak girdiği Vilayat-ı Mümtaze Kalemi'nde başlar. Yarım asra yakın süren bürokrasi hayatı, "*yaşattığı ümitler ve hayal kırıklıklarının"* yanı sıra İbnülemin'e devlet terbiyesi kazandırmış; en önemlisi ise daha sonra kaleme alacağı eserleri için ilk elden malzeme elde etmesine ve engin birikim sahibi olmasına imkân sağlamıştır. İbnülemin'in uzun süren bürokrasi hayatı onun hâl tercümesinde hususi bir yer tutmaktadır.[21]

İbnülemin'in ikinci görev yeri Sadaret Mektubi Kalemi olur ve o buradaki başarılarından dolayı 1895 yılında Teftiş-i Islahat Komisyonu başkâtipliğine getirilir. Mehmet Sait Paşa'nın beşinci sadaretinde yeniden Sadaret Mektubi Kalemi'ne döner, ancak Eyalat-ı Mümtaze Kalemi'ne gönderilmek istenmesi üzerine memuriyetten vazgeçer. 1897 yılında yeniden döndüğü Sadaret Mektubi Kalemi'ne, 3 Mayıs 1906 tarihinde müdür muavini olarak tayin edilir. 3 Ağustos 1908 tarihinde ise yedinci sadaretinde Mehmet Sait Paşa, İbnülemin'i Sadaret Mektubi Kalemi'ne müdür olarak tayin eder. Ancak Sait Paşa sadrazamlıktan ayrılınca İbnülemin, ilk memuriyet yeri olan, yeni adıyla Eyalat-ı Mümtaze ve Muhtare Kalemi'ne müdür olarak getirilir.

29 Kasım 1911 tarihinde Yıldız Sarayı evrakının tetkik ve tasnifi ile birikmiş jurnallerin tasfiyesi işine memur edilir. Bu iş için İbnülemin, Divan Dairesi Müdürü Nâsır Bey ve sadaret evrak mümeyyizi Ziya Bey'den oluşan üç kişilik bir komisyon tertip edilmiştir. Ancak bir süre sonra Nâsır Bey emekli olur ve Ziya Bey de başka bir daireye memur edilir. "*Tetkikata başkalarının iştiraki tecviz olunmadığından*"[22] dolayı İbnülemin, sekiz yüz sandık dolusu evrakı tek başına tetkik ve tasnif etmiştir. İbnülemin, bilhassa *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar* adlı eserine kaynaklık eden söz konusu tetkik ve tasnif işine dair kanaatlerini şöyle aktarır:

[21] Ömer Faruk Akün, *agm.*, s. 250.
[22] İbnülemin, *age.*, s. 2636.

> *"Sultan Abdülhamid merhumun cülûsundan hal'ine kadar haricî ve dâhilî vekayii ihtiva eden Yıldız evrakının kısm-ı azâmını görerek tarihen ve siyaseten pek çok istifade ettim."*[23]

27 Nisan 1914 tarihinde büyük gayretler sonucunda Evkâf-ı İslamiyye Müzesi'ni kuran İbnülemin, böylece vakıflara ait eserleri kaybolmaktan ve yabancı diyarlara gitmekten kurtarır. 31 Mayıs 1914 tarhinde Medresetü'l-Hattatîn'in kurulmasına öncülük eder; buranın idaresi Evkaf-ı İslamiyye Müzesi yönetim kuruluna verilir. Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi'nin üyesi olarak görev yaptığı dönemde *Şeyhülislâm Yahya Divanı, Hersekli Ârif Hikmet Divanı* ve *Leskofçalı Galib Divanı*[24] adlı eserleri yayına hazırlar ve bu eserleri geniş mukaddimelerle yayımlar.

Birinci Dünya Savaşı sonunda İbnülemin, Bâbıâli Müdevvenât-ı Kânûniyye Dairesi müdürlüğüne getirilir; aynı zamanda devletin resmî gazetesi olan *Takvim-i Vekâyi*'in müdürlüğünü de üstlenir. 1 Ağustos 1922 tarihinde devletin en üst kademedeki vazifesi olan Divan-ı Hümayun beylikçiliğine getirilir. Bâbıâlinin lağvı ile 7 Kasım 1922'de buradaki görevi sona erer ve kardeşi Ahmet Tevfik ile kendisine ayda yirmi yedişer buçuk lira mazûliyet maaşı bağlanır. İşsizlik ve geçim sıkıntısı yaşayan İbnülemin'e kadim dostu Halil Nihat, Duyun-ı Umumiyye İdaresi'nde bir memuriyet bulur.[25] Burada çalışmak ve dostlarıyla sohbet etmek ona vefat eden kardeşinin acısını unutturur ve teselli eder:

> *"Boş vakitlerde Kâmil, Halil Nihad, Fâdıl Ahmed, Ahmed Hâşim ve Hüseyin Dâniş Beyler gibi –dairede bulunan- mâruf edibler ve şairlerle buluşarak ilmî ve edebî muhâsebeler ederdik, hepimiz safâ-yâb olurduk."*[26]

---

[23] İbnülemin, *age.*, s. 2637.
[24] İbnülemin'in geniş mukaddimelerle neşre hazırladığı divanlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Yasin Şen, *İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Divan Neşirleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016.
[25] İbnülemin, *age.*, s. 2644.
[26] İbnülemin, *age.*, s. 2645.

22 Mayıs 1924 tarihinde Maarif Vekâleti müsteşarı olan M. Fuad Köprülü, İbnülemin'in Vesâik-i Tarihiyye Tasnif Heyeti başkanlığına gelmesini sağlar.[27] 20 Kasım 1923'te seçildiği Tarih-i Osmanî Encümeni üyeliğiyle birlikte, idare meclisi üyesi olduğu Evkaf-ı İslamiyye Müzesi'ne beşinci kez başkan seçilir. 26 Haziran 1927'de Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ne müdür olarak tayin edilir. 1 Ağustos 1935 tarihinde Türk ve İslam Eserleri Müzesi Müdürlüğünden yaş haddi dolayısıyla emekli olur.

Dönemin Maarif Vekili Hasan Âli Yücel, İbnülemin'i Kütüphaneler Tasnif İşleri İlmî müşavirliğine getirir. Mısır Veliahdı Prens Mehmet Ali Tevfik'in daveti üzerine, İstanbul'daki Türk ve İslam Eserleri Müzesi benzeri bir müzenin düzenlenmesi ve sergilenecek sanat eserlerinin seçimi için Reisülhattatîn Kâmil Akdik ile birlikte Kahire'ye giderler; 19 Şubat 1940'ta kendilerine tevdi edilen işi başarıyla tamamlayıp İstanbul'a dönerler.

[27] İbnülemin'in evrakların konu başlıklarını esas alan tasnif metodu hakkında geniş bilgi için bk. Sinan Çuluk, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki İbnülemin Tasnifinin Özellikleri", *Arşiv Dünyası*, S. 10, Ekim 2007, s. 95-98.

1.1.4. Fiziki Görünüşü

Fikirleri ve eserleriyle olduğu gibi fiziki görünüşüyle de dikkatleri üzerine çeken İbnülemin'in pek çoğu Taha Toros Arşivinde yer alan fotoğrafları vardır. Bu fotoğrafların yanı sıra Hüseyin Vassaf başta olmak üzere, İbnülemin'e yetişenler hatıralarında ve muhtelif yazılarında onun fiziki görünüşüne dair söz söylemişler; onu kelimelerle resmetmişlerdir.[28] Buna göre İbnülemin,

> *"Uzunca boylu, parlak elâ gözlü, siyah saçlı, kara bıyıklı, beyaza karîb esmerü'l-levn, endâmı mütenasip, yakışıklı, hakikat bakışlı, pâk özlü, güzel yüzlü, za'ifü'l-beden, kariyyü'l-fikr bir zât-ı kerîmü's-sıfattır."*[29]

İbnülemin'in hayatına ve eserlerine dair yazığı monografide, onu bu şekilde tasvir eden Hüseyin Vassaf, İbnülemin'i çok sevdiği için mübalağa ettiğini düşünen okuyucularına da bir beyitle cevap vererek söylediklerini doğrulama gayretindedir:

> *"Sen nasıl âdemsin ister söyle ister söyleme*
> *Herkesin hâlin ülü'l-ebsâra sîma söylüyor"*[30]

Yusuf Ziya Ortaç, Sahaflar Çarşısından geçerken gözüne ilişen "*acayip*" adamın İbnülemin olduğunu öğrenir ve onu şu şekilde tasvir eder:

> *"Fes kenarları kulaklarına değen, esmer, kuru bir adam. Haziran sıcağında, arkasındaki neftimsi paltoyu çıkarmamıştı. Boynunda hâlâ bir şal sarılıydı. Ayağında kaloş kunduralar, kaşlarında öfke, gözlerinde azap, burun kanatları fena bir koku almış gibi nefretle kırışık, siyah ve kalın bıyıklar altında çizgileşmiş dudakları neredeyse birini paylayacak…"*[31]

---

[28] C. Findley, İbnülemin'in fotoğrafına bakarak onun "*büyüleyici bir potansiyele*" sahip olduğunu söyler ve İbnülemin'i şu şekilde tasvir eder: *"* […] *uzun boynun üzerinde yer alan kuş gibi kafası, gaga burnu, kepçe kulakları ve içe işleyen gözleriyle İnal* […]*"* Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 254.
[29] Hüseyin Vassaf, *age.*, s. 109.
[30] Hüseyin Vassaf, *age.*, s. 110.
[31] Yusuf Ziya Ortaç, *Bir Varmış Bir Yokmuş Portreler*, Yeni Matbaa, İstanbul 1960, s. 183.

İbnülemin, "*serpuşu, paltosu, bastonu, sesi ve hiddetiyle orijinal*" bir insandır. Sadece fikirleriyle, üslubuyla ve eserleriyle değil, tavır ve kıyafetleriyle de maziye ait bir insandır.[32]

[32] Cevdet Serbest, "İbnülemin Mahmud Kemâl Bey'in Ölümü Üzerine Haberler ve Yazılar", *Müteferrika*, No. 17, Yaz 2000, s. 136.

1.1.5. Şahsiyeti

Edebiyat ve fikir adamlarının kaleme aldıkları eserlerde onların şahsiyetinden izler vardır. Bu anlamda eserin tam manasıyla kavranıp anlaşılabilmesi için eseri meydana getiren kişinin hayatı ve şahsiyeti hakkında bilgi sahibi olunmalıdır. Ancak eserin yaratıcısı konumundaki yazar ve onun biyografisi yahut şahsiyeti, eserin önüne geçmemeli; eserin anlamlandırılmasında birincil/başat kaynak olarak kullanılmalıdır. Fakat bugün İbnülemin'in "*efsaneleşen hususî şahsiyeti, daha doğrusu mizacı eserlerinin ve fikirlerinin önüne geçmiş gibidir. İbnülemin denildiğinde daha çok fıkralardan müteşekkil hayatı anlaşılmaktadır."*[33] İbnülemin, her şeyden evvel tarih ve biyografi alanlarında eser vermiş bir ilim adamıdır. Aynı zamanda eski tabirle 'nevi şahsına münhasır' bir kişidir.

İbnülemin'in şahsiyetini en iyi açıklayan ifade, birinci mısraı Yahya Kemal'e, ikinci mısraı ise Süleyman Nazif'e ait olan meşhur beyittir:

"Hezar gıpta o devr-i kadim efendisine
Ne kendi kimseye benzer ne kimse kendisine"[34]

İbnülemin'in hayatı ve şahsiyeti hakkında en muteber kaynak, *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinin tertip ve tasnif tarzına uygun olarak bizzat kaleme aldığı *Kendime Dair* başlıklı hâl tercümesidir. Bu hâl tercümesinde İbnülemin, kendilerine çok şey

[33] Şemsettin Şeker, *İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Tarihî Romanı: Sabih*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 14.; Şemsettin Şeker'in –bizim de katıldığımız bu görüşünü- İbnülemin hakkında yazılanların pek çoğu desteklemektedir. *"Özellikle Taha Toros'un ve Dursun Gürlek'in onun* [İbnülemin'in] *üzerine yazdıklarında ilim adamı ve mütefekkir, Osmanlı beyefendisi yerine fıkralarla örülü bir İbnülemin portresi çizildiğini görürüz."* Şemsettin Şeker, *age.*, s. 15.; Bu hususta daha geniş bilgi için bk. Taha Toros, *Mazi Cenneti*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 31-48.; Taha Toros, *Türk Edebiyatından Altı Renkli Portre*, İsis Yayımcılık, İstanbul 1998, s. 87-116.; Dursun Gürlek, "Söz Meclisinin Baş Aktörü: İbnülemin Mahmud Kemâl", *Müteferrika*, No. 17, Yaz 2000, s. 123-128.

[34] Bu beyit, hattat Necmettin Okyay tarafından meşk edilmiş ve Kâzım İsmail Gürkan'ın tertip ettiği jübilede İbnülemin'e takdim edilmiştir. Bu beyte Dr. Sami tarafından üçüncü bir mısra yazılmışsa da diğerleri kadar meşhur olamamıştır. Söz konusu mısra ise şöyledir: "Nedir aman o hutut-ı lâtife veçhinde." Başka bir beyit ise İbrahim Alaattin Gövsa'nın kaleminden çıkmıştır: "Bir öyle âbide rekzetti yurda Hazret ki / İlelebet şaşacaktır cihan mühendisine." Turgut Kut, İbnülemin'in bu mısralardan pek hoşlandığını ifade eder. Bu hususta bk. Turgut Kut, "İbnü'l-emin Mahmud Kemal İnal 'Beyefendi'den Anılar", *Müteferrika*, No. 17, Yaz 2000, s. 81.

borçlu olduğu anne ve babasını hürmetle andıktan sonra kendi şahsiyetini de bir cümleyle açıklar. İbnülemin'in kaleminden okuyoruz:

> *"Mizacım asabi, teessürüm şedid, kalbim rakîk, intikal ve infialim seri olduğundan o şefkatli ve faziletli baba ve anne, beni hüsn-i muamele ile büyütmeye ve kalbimi incitmemeye itina etmişlerdir."*[35]

İbnülemin'in kaleminden çıkan tercümeihâlde dikkat çeken bir diğer nokta *namus, fikir* ve *vazife* kavramlarına verilen değerdir. Uzun süren memuriyet hayatındaki çalışma disiplini ile eserlerini kaleme alırken gösterdiği titizlik İbnülemin'in şahsiyetinin öne çıkan yönlerindendir. Kendisi bu hususiyetlerini şu şekilde okuyucusuyla paylaşır:

> *"Herkesce malûmdur ki ben, babam ve kardeşlerim, hiçbir zaman bir merd-i mukbile, bir cemiyete, bir fırkaya intisâb etmedik. Her devirde hürriyet-i vicdaniye ve istikamet-i fikriyemizi muhafaza ederek resmî vazifemizi kemâl-i iffet ve namus ile ifâ ve her ferde karşı samimî muamele ettik. Bu suretle her hükûmetin, her cemiyetin, her sınıf halkın emniyet ve itimadını ve hasbî hürmetini kazandık. Allah'a hamd ederim."*[36]

İbnülemin'in şahsiyetine dair dikkat çekici birtakım değerlendirmeleri de Ahmet Hamdi Tanpınar'ın yazılarında okuruz. Tanpınar, İbnülemin'in şahsiyeti hakkında değerlendirmeler yaparken onun "*aramızda yaşayan bir mazi*" olduğuna vurgu yapar. Bu ifadesiyle Yahya Kemal'in "*devr-i kadîm efendisi*" tabirine de açıklık getir ve İbnülemin'in "*aramızda mazi hatıralarının Yed-i Emin sıfatıyla*" bulunduğunu ifade eder. Tanpınar, "*bir âlim çalışması ve sabrıyla, bir koleksiyoncu merakını başbaşa götüren*" İbnülemin'in şahsiyeti hakkında şu uzunca değerlendirmeyi yapar:

> "*Daima değişmeye hazır maskesinde en tehditkâr hiddetle, en gönül alıcı iltifat arasında gelecek ânın istikbâlini müteredditbırakan çehresi, asaletini hiçbir yeni ile ihlâle razı olamadığı pitoresk ve zengin kıyafetini, daima muhafazasına riayet ettiği o eski zaman terbiyesiyle*

[35] İbnülemin, *age.*, s. 2625.
[36] İbnülemin, *age.*, s. 2638.

Mahmud Kemal Bey, sade canlanmış, aramızda yaşayan mazi değildir, aynı zamanda bütün bir zevk ve lâtif şeyler mecmuasıdır."[37]

Tanpınar, İbnülemin hakkında kaleme aldığı başka bir yazısında, onun şahsiyetinden bahsederken eserlerinin adlarından hareketle 'egosantrizm' kavramına değinir. Tanpınar'a göre İbnülemin'in çevresindekilerle münasebeti, "*abese kadar giden bir protokolla*" tesbit edilmiş gibidir.

"*Bu protokolün ilk şartı ve maddesi, kendisine karşı olan hürmetle fantezilerine mutlak teslimiyetti. Onun hukuk-ı beşer beyannamesi: "Ya beni olduğum gibi kabul edersiniz yahut sizin için yokum." diye başlar ve sizin inkârınıza kadar giderdi.*"[38]

Aynı yazının devamında Tanpınar, İbnülemin'in eserlerinin adlarından hareketle onun şahsiyetinin belirgin bir yönü olan egosantrizme değinir. Tanpınar'a göre İbnülemin'in bu yönü, "*bir yığın anlaşmazlığın ve muhit intibaksızlığının*" bir neticesidir:

"Egosantrizmin ne olduğunu, hiçbir şey son asır şairlerinde kendisine ayırdığı kısımda saydığı eserlerin adları kadar iyi gösteremez. Filhakika, muhtelif isimler altında neşredilen bu eserlerin hemen hepsi neşredilmeyenlerle beraber (15 eser) ya "Kemal" kelimesiyle başlıyor veyahut onunla bitiyordu. Son Asır Türk Şairleri'nin adı Kemâlü'ş-Şu'arâ, Son Sadrazamlar'ınki ise Kemâlü's-Sudûr idi."[39]

---

[37] Ahmet Hamdi Tanpınar, "Büyük Bir Muasır: İbnülemin Mahmud Kemal", *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1977, s. 397.

[38] Ahmet Hamdi Tanpınar, "İbnülemin Mahmud Kemal", *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1977, s. 399.

[39] Ahmet Hamdi Tanpınar, *agm.*, s. 402.; İbnülemin'in şashiyetinin egosantrik yönünü dikkatlere sunan Tanpınar, egosantrizim ifadesini kullanırken *Kalemiyeden Mülkiyeye* adlı eserin yazarı Carter V. Findley, "*narsizm ve kibir*" ifadelerini kullanmayı tercih etmiştir. Findley, Bâbıali ricalinin kibirliliğine içerleyen Sait Paşa'nın eleştirilerindeki narsizm tonuna dikkat çeker ve İbnülemin'in bu kibirden pek de uzak sayılmadığını dile getirir. Findley'in, İbnülemin hakkındaki kanaanetleri ise şu şekildedir: "*Baştan son değin İbnülemin, kendi yeteneklerine son derece büyük değer veren, pek az kişiyi kendisiyle eşit gören ve bu tutumun meslektaşlarıyla ilişkilerini nasıl güçleştirdiğini hiçbir zaman anlamayan bir insan izlenimi vermektedir."* Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 256-256. Ayırca Findley, İbnülemin'in fotoğrafının *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserin

İbnülemin'in şahsiyetinin kavranmasında önemli bir yere sahip olan bir diğer unsur ise *Darü'l-Kemâl* ismiyle bilinen ve babası Mehmet Emin Paşa'dan kendisine intikal eden konaktır.[40] İbnülemin'in dünyaya gözlerini açtığı bu konak, Yusuf Kâmil Paşa'nın ve Mehmet Emin Paşa'nın düzenlediği sohbet toplantılarıyla bir kültür, sanat ve edebiyat mahfili[41] olmuş; İbnülemin de babasından tevarüs eden bu alışkanlığı hayatının son günlerine kadar devam ettirmiştir. Dönemin edebiyat mahfili olma özelliğini taşıyan "*Darü'l-Kemal*"in tasvirini, konağın müdavimlerinden Turgut Kut'un kaleminden okuyoruz:

> *"Sokağın sol başında 13 numaralı iki katlı konağın araba kapısı devamlı kapalı durur, bahçeye açılan diğer bir kapıdan girilirdi. Birkaç merdiven çıktıktan sonra renkli camlı bir camekândan geçilip konağa girilirdi.*
>
> *Daima loş olan birinci katta neler olduğu pek anlaşılmazdı. Tahta trabzanlı geniş merdivenlerle üst kata çıkılırdı. Her iki tarafında*

sonundaki otobiyografisinde değil; *Son Sadrazamlar* adlı eserinin sonunda yer almasını İbnülemin'in bir tercihi olabileceğini düşünmektedir. C. V. Findley, *age.* s. 254.

[40] Umumî Harp döneminde Fransız askerleri İbnülemin'in konağını işgal etmeye karar vermiş ve konağı tahliye etmeleri için yirmi dört saat süre tanımışlardır. Yağmurun şiddetle yağdığı bir günde İbnülemin ve aile üyeleri zorla konaktan çıkarılmıştır. Fransız askerlerinin konakta ikamet ettiği süre boyunca pek çok kıymetli kitabın, evrakın ve levhanın zarar görmesi İbnülemin'in ruh dünyasında derin yaralar açmıştır. Söz konusu bu işgal ve tahliye hadisesini İbnülemin, bir dörtlükle dile dökmüştür:

"Dârımızdan dûr edüb berbâd ü tarâc ettiler
Hazret-i Âdem gibi cennetten ihraç ettiler
Zevk bahşâ beyt-i Firdevsî'de eylerken karar
Bir temelsiz külbe-i ahzâne muhtâc ettiler." İbnülemin, *age.*, s. 2640.

Ayrıca baba yadigârı bu konak, İbnülemin'in 23 Haziran 1955 yılında kaleme aldığı vasiyetine rağmen yıktırılmış; yerine bir iş hanı yaptırılmıştır. Refi Cevat Ulunay, *Milliyet Gazetesi'*ndeki "Takvimden Bir Yaprak" adlı köşesinde bu konuya değinen bir yazı neşretmiştir: *İbnülemin'in Vasiyetnamesi*. Konağın durumunu özetleyen kısa bir girişin ardından Ulunay, "*Merhumun daha kefendi solmadan ihlâl edilen vasiyetini ibret-i âlem için*" köşesinde yayımlamıştır. R. C. Ulunay, "İbn-ül Emin'in Vasiyetnâmesi", *Milliyet Gazetesi*, 20 Haziran 1964. İbnülemin'in konağının yıkılma hadisesi, kardeşi Selim Bey'in damadı olan Çanakkale Milletvekili Ahmet Nihat Akay'ın bir soru önergesiyle TBMM gündemine aksetmiştir. Akay'ın Devlet ve İçişleri Bakanları tarafından cevapladırılmasını istediği soru önergesinde, konağın kimler tarafından yıktırıldığını, bu yıkıma nasıl izin verildiğini ve yıkıma izin verenler hakkında kanuni bir işlem yapılıp yapılmayacağını sormaktadır. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. "İbnül Emin Mahmut Kemal'in vasiyetnâmesi işi Meclise aksetti." İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi, Belge No. 001507545006.

[41] Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Şemsettin Şeker, *Ders İle Sohbet Arasında On Dokuzuncu Asır İstanbul'da İlim, Kültür ve Sanat Meclisleri*, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, İstanbul 2012.; Turgay Anar, *Mekândan Taşan Edebiyat Yeni Türk Edebiyatında Edebiyat Mahfilleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012.

odalar bulunan geniş salonda tavana kadar levhalar, resimler asılıydı. Süslü dolaplarda yığınla kitap bulunurdu.

Sol tarafta bahçeye bakan dar ve uzun oda çalışma odasıydı. Oda panayır yerine benzerdi. Geçecek yer bulunmazdı. Her yer kâğıt torbaları, dergiler, gazete kupürleriyle doluydu. Sehpalar üzerinde eski takvim yapraklarıyla yüklüydü. Kenarlı bir sedir, karşısında ufacık masası ve arkasında üst üste konmuş şilteleri, duvarda levhalar bulunurdu.

Yakın dostlarının kısa ziyaretlerini bu odada entarisi ve üzerinde mevsimine göre ya Şam hırkası ya da kürküyle karşılardı. […]

Çalışma odasının yanındaki büyük odaya misafirlerini kabul ederdi. Müzemsi bir yerdi. Kenarda mavi çini bir soba vardı. Arkasında pek haz etmediklerini oturturdu. Havı kaçmış kırmızı kadife kaplı eski iri Empire koltuklar gelenlerle adeta özdeşleşirdi.

Odanın çeşitli yerlerinde serpiştirilmiş sehpalarda, duvarlarda asılı Edirne işi kavukluklar, çeşmibülbüller, gülâbdanlar, kâseler, kalemtraşlar, divitler, hokkalar, daha neler neler bulunurdu."[42]

Kelimelerle resmi çizilen bu konağı tasvir edenlerden biri de Mehmet Akif'in kadim dostu M. Cemal Kuntay'dır. Kuntay'ın *Mehmed Âkif* adlı biyografi eseri "*Darü'l-Kemâl*"in tasviriyle başlar.[43] Ayrıca Sait Kesler, "Darülkemal" başlıklı yazısında konağa dair şu değerlendirmeyi yapar: "*Sadece ihtiva ettiği kitaplar bakımından değil, bu kitapları toplıyan âlimin âşiyanı olması sebebi*[y]*le de büyük bir kıymettir.*"[44]

Hüseyin Vassaf, İbnülemin'in hayatını çeşitli yönleriyle anlattığı eserinde konaktaki sohbet toplantılarının "*cuma ve pazar*"[45] olmak üzere haftada iki gün yapıldığını söyler. Ancak başka kaynaklarda sohbet toplantılarının "*pazartesi*" günleri

[42] Turgut Kut, "İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal "Beyefendi"den Anılar", *Müteferrika*, No. 17, Yaz 2000, s. 76-77.
[43] Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Akif,* L&M Yayınları, İstanbul 2005, s. 11-15.
[44] Sait Kesler, "Darülkemal", *Müteferrika*, No. 17, Yaz 2000, s. 197.
[45] Hüseyin Vassaf, *age*., s. 162.

yapıldığı söylenmektedir.[46] Özellikle Cumhuriyet'ten sonra bu sohbet toplantılarına katılanların 'pazartesi' gününü işaret etmeleri, sohbet gününün bir tarihten sonra değiştiğini düşündürmektedir.

İbnülemin'in konağındaki sohbet toplantılarına ilim, siyaset ve sanat camiasından pek çok tanınmış isim katılmıştır ve bu isimleri şöyle sıralamak mümkündür: Sait Paşa, Sait Halim Paşa, Münif Paşa, Hersekli Arif Hikmet, Adanalı Hoca Hayret Efendi, Ali Emirî Efendi, Mehmet Akif, Süleyman Nazif, Abdülhak Hamit, Yahya Kemal, M. Fuad Köprülü, Ahmet Hamdi Tanpınar, Hasan Âli Yücel, Hüseyin Vassaf, Osman Nuri Ergin, Hattat Halim, Avni Aktuç, Kemanî Sadi Bey, Mükrimin Halil Yinanç, Cavit Baysun, Nurullah Pertev, Süheyl Ünver, Hakkı Tarık Us, Kazım İsmail Gürkan, Muzaffer Esat, Fethi İsfendiyaroğlu, Fahri Celal Göktulga…

İbnülemin'in konağındaki sohbet toplantıları hiç şüphe yok ki geleneği devam ettirme arzusunun ve gayretinin göstergesidir. Bu yönüyle *Darü'l-Kemal*'in, İbnülemin'in şahsiyetinde belirginleştirdiği, hatta öne çıkardığı hususiyet, kuşkusuz maziyle olan bağı ve onu geleceğe taşıma hayalidir. *Şiir*[47] ve *musiki*nin gücüyle birlikte İbnülemin'in hafıza ve hitabet kudreti pek çok ismin, haftanın belli günlerinde bu konağa toplanmasını sağlamıştır. İbnülemin'in konağındaki toplantıların sebebini yahut amacını sadece *sohbet, şiir* ve *musiki* olarak açıklamak yeterli ve doğru değildir. Zira İbnülemin'in şahsiyetini şekillendiren "*muharrik"* unsurlardan biri tasavvuf, özellikle de Nakşîlik'tir.[48] İbnülemin, Nakşîbendî tarikatının Hâlidiyye koluna mensuptur. Nakşîbendilik/Hâlidilik, müritlerin mürşidi dinlemek suretiyle onun sohbetinden feyz alması gerektiğinin üzerinde durur. Hâlidîlik tarikatına göre sohbet,

---

[46] Taha Toros, *age.,* s. 94.; Alâeddin Yavaşça, "İbnülemin Mahmut Kemal Bey'in Geceleri", *Kök*, No. 5, 1981, s. 12.; Konaktaki sohbet toplantılarının pazartesi günü yapıldığını dile getirenlerden biri de toplantıların müdavimlerinden Naci Sıral'dır.

"Hanendegân-ü üdeba saf beste meclisine
İbnülemin faslı denür her Pazartesine."

[47] Walter G. Andrews - Mehmet Kalpaklı, "Toward A Meclis-Centered Reading Of Ottoman Poetry". *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları*) 33/I, 2009, ss. 309-318.

[48] "*İbnülemin'in kişiliğini, hadiselere yaklaşımını ve düşünce zeminini teşkil eden üç muharrik unsur vardır: Tasavvuf, hususen Nakşîlik, Cevdet Paşa ve de içinde yaşadığı devir. Hemen her şey bu üç unsur etrafında yığılır ve toplanır."* Fatih Mehmet Şeker, "İbnülemin İçin Entelektüel Bir Portre Denemesi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sahih Bir Köprü", *Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmut Kemal İnal*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 35.

Müslümanların *fayda* ve *ıslah*ına vesile olması bakımından önemlidir.[49] İbnülemin'in de konağında sohbet toplantıları düzenlemesindeki amillerden birinin mensup olduğu tarikat olduğunu söylemek mümkündür. Zira söz konusu toplantıların içeriğine bakılırsa toplanma amacının sadece şiir ve musiki olmağı görülecektir:

> *"Leyâlî-i mutâdede hânelerinde ictimâ olundukça cemaatle namaz kılındıktan sonra pek müfîd, pek latîf musahabeler vâki olur. Erbâb-ı musikinin ictimâ ettiği gecelerde sözden ziyade saza germî verilir, hoş âlemler olur. Hitâm-ı meclisde ehl-i Kur'an'dan biri yahut birkaçı Kur'an-ı Kerim tilavet eder. Âşıkâne dua edilir, huzzâr âmîn-hân olur, Fâtiha-i şerîfeyi müteakiben meclis dağılır."*[50]

Eserleri ve şahsiyetiyle *dün*ü, *bugün*e taşıyan İbnülemin'in 1895-1927 yılları arasında gördüğü rüyaları kaleme almış olması, onun bilinçaltına erişmemizi ve şahsiyetini daha geniş bir perspektifle okumamızı sağlayan vesikalardır. Orijinali İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros arşivinde bulunan ve yaklaşık yetmiş varaktan müteşekkil bu "*rüya günlüğü*"[51] İbnülemin'in psiko-biyografisine ışık tutmaktadır. Dinî inancın ve tasavvufun başat öge olarak göze çarptığı bu rüyalarda İbnülemin'in

> *"Ailesinden yakın çevresine, hususî hayatından ve kaygılarından, beklentilerine; ruh dalgalanmalarından kişilik bozukluğunu ihsas edecek isteklerine, saplantılarından nefretlerine; anne, baba ve kardeş sevgisinden bir yuva kurma özlemine, devletin üst makamlarında arzuladığı, fakat nail olamadığı görevlerden Efendimiz ve âl'ine duyduğu büyük hürmet ve muhabbete varıncaya kadar hayata dair her şey* […] *resm-i geçittedir."*[52]

[49] Âdem Efe, "Mevlâna Halid-i Bağdâdî ve Hâlidîliğin Sosyo-Kültürel Özellikleri", *Uluslararası Mevlana Hâlidî Bağdâdî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, TDV Yayınları, Ankara 2012, s. 442-443.
[50] Hüseyin Vassaf, *age.*, s. 143.
[51] İbrahim Öztürkçü, *İbnülemin'in Rüyaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.
[52] İbrahim Öztürkçü, *age.*, s. 24.

1.1.6. Bazı Zevk ve Alışkanlıkları

Şahsiyeti ve eserleriyle kendine özgü üslup ve hayat tarzı oluşturan İbnülemin'in birtakım zevkleri ve alışkanlıkları vardır; bu zevk ve alışkanlıklar onun şahsiyetinin ayrılmaz parçalarıdır. Çocukluk yıllarında, emsalleri gibi oyun oynamaktan hoşlanmayan İbnülemin'in en büyük zevki kuşkusuz *okumak, yazmak* ve *kitap almak*tır. Gerçekten de o, babasının kitaplarıyla yetinmeyerek eline geçen para ile kitap almak suretiyle eşsiz bir kütüphane[53] oluşturmuştur. Ayrıca İbnülemin, kitaplarının baş tarafına *"isteshabehu'l-fakîr ileyhi 'azze şânuhu Seyyid Mahmud Kemâl b. Mehmed Emin b. Mustafa b. Mehmed Emin b. Osman rahımehümü'r-Rahman"* ibaresini yazmayı ve bu ibarenin altına da kitabı satın aldığı tarihi yazmayı alışkanlık hâline getirmiştir.[54]

İbnülemin'in "*eyyâm-ı sabâvetinden beri iptilâ derecesinde sevdiği şeylerden biri*" de *musiki*dir.[55] Eski eserlerde "*ilm-i şerif*" olarak tavsif edilen musiki İbnülemin için canı ve cananı ihya eden "*lisanı aşk*"tır[56] Konağında düzenlediği sohbet toplantılarında ise İbnülemin'in musikiye ayrı bir önem verdiği görülmektedir. *Mütezayiden* devam eden musiki zevkinin içinde ise *rast makamı*nın yeri ayrıdır. İbnülemin'in sohbet toplantılarına katılan Alâeddin Yavaşça, rast faslının icra edildiği zamanlarda İbnülemin'in hislendiğini ve adeta bir çocuk gibi sevindiğini ifade eder. Ayrıca İbnülemin, konağındaki sohbet toplantılarında Basmacı Abdi Efendi'nin "*Senin aşkınla çâk oldum*." güfteli şarkısıyla, Hafız Post'un "*Gelse o şuh meclise nâz-ü tegafül*

---

[53] İbnülemin, kütüphanesinde bulunan ve pek çoğu el yazması olan eserleriyle birlikte 'billur bardaklar, kâse ve tabaklar, testiler, fincanlar vb.' antika eşyalarını, hat koleksiyonunu 5 Mart 1953'te düzenlenen "görkemli bir tören" ile İstanbul Üniversitesine bağışlamıştır. Taha Toros, *Türk Edebiyatından Altı Renkli Portre*, İsis Yayımcılık, İstanbul 1998, s. 106.; Dönemin rektörü Ord. Prof. Dr. Kâzım İsmail Gürkan'ın açılış konuşmasıyla başlayan tören programı Hilmi Ziya Ülken, Ahmet Hamdi Tanpınar, Mükrimin Halil Yinanç'ın konuşmalarıyla devam etmiş; ayrıca törende İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği adına "Gençliğin Hissiyatı" başlıklı bir konuşmaya da yer verilmiştir. İbnülemin'in konuşmasının ardından program, onun bestelenen eserlerinden oluşan musiki dinletisiyle sonlanmıştır.

[54] İbnülemin, *age*., s. 2627.; İbnülemin'in kadim dostu H. Vassaf, İbnülemin'in kütüphanesinin "*üç bine karîb âsâr-ı mühimmeyi ihtiva*" ettiğini söyler ve kütüphaneyi şöyle değerlendirir: "*Matbu kitaplardan ziyade müelliflerinin hattıyle muharrer âsâr ve nâdiru'n-nüsha, belki sânîsi kem-yâb yazma kitaplar ve nefîs mecmualar mevcuttur ki o kütüphanenin medâr-ı zinetidir*." Hüseyin Vassaf, *age.,* s. 152-153.

[55] İbnülemin, *age.,* s. 2627.

[56] İbnülemin, *Hoş Sada Son Asır Türk Musikişinasları*, Maarif Basımevi, İstanbul 1958, s. 1.

eylese" Rast Yürük Semaisini pek beğenirmiş ve okunmasını arzularmış. Ancak hüzzam makamından ise hoşlanmazmış.[57]

Turgut Kut, *"çocukluk anılarının unutulmaz parçası"* olan İbnülemin'in bazı alışkanlıklarını kaydetmiştir. T. Kut'un anlattıklarına göre İbnülemin, bir yere misafirliğe gittiği zaman yeleğinin cebinden bir içimlik özel Yemen kahvesi çıkarır, birine teslim eder ve kaybolmaması hususunda uyarırmış. Hiç evlenmeyen ve ahretlikleri Fatma Hanım'ın vefatından sonra mutfak işleriyle ilgilenen İbnülemin, sarımsak ve soğandan nefret edermiş; beyaz peynir için "*sütün veled-i zinası*" dermiş. Enginar, yassı kadayıfı, kandil simidi, zeytin ve kılıç balığı ızgarasını ise çok severmiş.[58]

1.1.7. Vefatı

Yetmiş yıl elinden düşürmediği kalemiyle ardında sayısız eser bırakan İbnülemin, Cerrahpaşa Hastanesinde geçirdiği bir ameliyat sonucu 24 Mayıs 1957'de, gece saat on ikide hayatını kaybetmiştir. 27 Mayıs 1957 tarihinde Beyazıt Camiinde kılınan öğle namazının ardından cenazesi İstanbul Üniversitesine getirilmiş; buradaki törenin ardından da Merkez Efendi'deki aile kabristanına defnedilmiştir. Mezar taşında ise şu ifade yer almaktadır:

"Hüve'l-Gaffâr
El-Hâc Es-Seyyid İbnü'l-Emin
Mahmud Kemal Gufira-Leh
25 Şevval 1376"

[57] Alâeddin Yavaşça, "İbnülemin Mahmut Kemal Bey'in Geceleri", *Kök*, No. 5, 1981, s. 12.
[58] Turgut Kut, *agm.*, s. 82-83.

1.2. YAZI/EDEBİYAT HAYATI VE ESERLERİ

1.2.1. Şiirleri ve Şairliği

Biyografi ve tarih alanlarında kaleme aldığı eserlerle tanınan İbnülemin'in edebiyat ve yazı âlemine intisabı şiir ile olmuş; sekiz-on yaşlarındayken hocasının oğlu olan arkadaşı Mehmet Akif ile "şiir söylemeye heves etmiştir." Ancak İbnülemin, zamanla şiiri "zaruret" değil; bir "zevk" olarak addetmiş ve kendisine "yaşamanın yolunu öğretecek" şeylerle uğraşmayı daha mühim görmüştür. Dünyanın dertleri, canını yakarken bir de aşkın ateşine atılıp yanmaktan ürken İbnülemin'e göre şairliğin şartlarından biri "Melâhat-i Şebab"dır. Şairliğinin önündeki bir mani olarak gördüğü "Melâhat-i Şebab"a dair düşüncelerini kendi tercümeihâlinde şöyle anlatır:

> *"Hâlen ve kâlen âşık olan şairlerle hem hâlet, belki – hânümânları söndüren- işretle muâşeret ederek şair olmaya o şebab ve melâhat, müsâid değildi."*[59]

İbnülemin'e göre şiir, musiki, yazı ve resim gibi güzel sanatlar için öncelikli olan şey "istidâd"dır ve bu "istidâd" ciddi surette "tevaggule" muhtaçtır. Kendisinin şairlik istidadına sahip olduğunu düşünen İbnülemin, şiirle meşguliyetinin az olması sebebiyle şair olamadığını ifade eder.[60] Tarih ve biyografi alanlarındaki ilmî çalışmalarına ağırlık vermesiyle birlikte şairliğinin arka planda kaldığını söylemek mümkündür. Ancak şairliği diğer çalışmalarının gölgesinde kalan İbnülemin için şiir daima merkezdeki yerini korumuştur, onun bir okur olarak şiirle münasebeti sekteye uğramamıştır.

İbnülemin'in dostlarından H. Vassaf, onun şiir ve şairlik konusunda "mahviyet" gösterdiğini düşünmektedir. Zira Vassaf'a göre o, "*en güzel şiir söyleyenler ve şiiri en iyi anlayanlardandır."*[61]

---

[59] İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 2662.
[60] İbnülemin, *age*., s. 2662-2663.
[61] Hüseyin Vassaf, *age*., s. 76.

İbnülemin, Hersekli Ârif Hikmet'i örnek almak suretiyle daha çok eski tarzda, özellikle de gazel türünde şiirler kaleme almış ve bu şiirlerinde *Nâlânî* mahlasını kullanmıştır. Şiirlerinin arasında peygambere duyduğu sevginin ve muhabbetin mahsulleri olan naatları büyük bir öneme sahiptir. İbnülemin'in naat türündeki şiirleri, Hüseyin Saadettin Kaynak, Hüseyin Kâzım Uz, Hafız İsmal Nisfet, Hafız İhsan Bey, Kemanî Faik, Udî Sâdî gibi bestekârlar tarafından bestelenmiştir.

İbnülemin'in yıllar içince kaleme aldığı şiirler, bir şiir mecmuasını dolduracak miktara ulaşmış; ancak o, bu şiirlere pek değer vermeyerek ilmî çalışmalarla ilgilenmeyi tercih etmiştir. Bu sebeple *Mevzun Sözler* adıyla bir araya getirdiği şiirleri neşredilmemiştir. Ayrıca Tahir Selâm'ın iki beytine şair dostlarıyla birlikte söyledikleri yirmi iki nazireyi *Gülzâr-ı Nezâir*[62] adı altında toplamıştır. Tahir Selâm'ın söz konusu beyitleri şöyledir:

"Gül gibi pür-tarâvet olmuşsun
Reng ü bûdan 'ibâret olmuşsun

Seni ey nev-nihâl görmeyeli
Büyümüş serv-kâmet olmuşsun"

İbnülemin'in şiirleri ve şairliği ile ilgili bu kısa girişten sonra onun şiirlerini biçim ve içerik bakımından inceleyebiliriz.[63]

[62] İbnülemin'in derlediği *Gülzar-ı Nezâir* adlı eser, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Yazma Eserleri Birimi, No. 10865'te kayıtlıdır.; Nagihan Gür, "Son Dönem Osmanlı Edebiyatının Nazire Derleyicisi: İbnülemin Kemal İnal ve Gülzâr-ı Nezâir Adlı Mecmûası", *Bilig*, Kış 2018, Sayı 84, ss. 123-157.

[63] İbnülemin'in şiirlerini topladığı *Mevzun Sözler* adlı eseri neşredilmemiştir. Araştırlamalarımıza rağmen yazma esere ulaşamadığımızı belirtmek durumundayız. Şiir incelemelerini ise İbnülemin'in *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinde ve H. Vassaf'ın kaleme aldığı monografide yer alan manzumelerden hareketle yapacağız.

1.2.1.1. Şiirlerin Yapı Bakımından İncelenmesi

1.2.1.1.1. Nazım Biçimleri ve Türleri

İbnülemin'in şiirleri, mısra kümelenişi bakımından incelendiğinde nazım birimi olarak beyit tercih edildiği açıkça görülecektir. Çünkü İbnülemin'in şiir dünyasında Divan şiiri geleneğinin müstesna bir yeri vardır. Onun şiirleri biçim ve içerik bakımından klasik şiir geleneğinin birer örneği olarak kabul edilebilir. Ancak Millî Edebiyat hareketi başlamadan evvel sade ve yalın bir Türkçeyle ve hece ölçüsüyle kaleme aldığı Halk şiiri tarzında manzumeleri de vardır. Böylece İbnülemin'in hem divan şiiri geleneğine uygun olarak kıt'a, gazel ve kaside türünde şiirler yazdığını hem de halk şiiri geleneğine uygun olarak ilahiler ve koşmalar yazdığını söylemek mümkündür.

1.2.1.1.1.1. Mısra ile Kurulan Nazım Biçimlerine Örnek Şiirler

Divan ve Halk şiiri geleneklerine uygun şiirlerinin yanı sıra İbnülemin'in tek bir mısradan ibaret olan şiirleri/sözleri de vardır. Bu sözlerin bir kısmının vezinle söylenmiş olması, onları bir şiir parçası olarak değerlendirmeye imkân vermektedir. Mısraların ortak özellikleri, okuyucuya nasihat vermeleri ve didaktik nitelik taşımalarıdır. İbnülemin, duygu ve düşüncelerini tek mısra ile okuyucuyla paylaşmaktadır.

"Kâmil ancak kendi noksanını görür." (s. 2668)

"Hakkını hıfz eyleyeni Hazret-i Hak hıfz eyler." (s. 2668)

Mısraların bir diğer ortak özelliği ise aynı kökten türetilen kelimelerin bir arada kullanılmasıdır.

*"Kendine **mâlik** olan âhere **memlûk** olmaz."* (s. 2669)

*"Nefsine **hâkim** olan kimseye **mahkûm** olmaz."* (s. 2669)

1.2.1.1.1.2. Beyit ile Kurulan Nazım Biçimlerine Örnek Şiirler

1.2.1.1.1.2.1. Müfret Beyitler

İbnülemin'in tıpkı tek mısradan ibaret olan şiir parçaları gibi tek beyitten müteşekkil manzumeleri de vardır. *Kendime Dair* başlıklı hâl tercümesinde dokuz beyte yer verilmiştir.

1.2.1.1.1.2.2. Gazel

İbnülemin'in şiirleri arasında divan şiirinin en yaygın türü olan gazel örneklerine rastlanmaktadır. Geleneğin temayülüne uygun olarak bu şiirlerin başlığı yoktur. *Kendime Dair* başlıklı otobiyografisinde yer alan gazele "*Gazel*" başlığı verilmiş; H. Vassaf'ın eserindeki örneklere ise "*Nazire*" başlığı verilmiştir. Ayrıca gazelin, kimin şiirine nazire olarak söylendiği de bir dipnotta belirtilmiştir. Her iki eserde toplam dört gazel yer almaktadır. Bu gazellerin en kısası altı beyitten, en uzunu ise on beyitten müteşekkildir. Ancak *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserde yer verilen ve Reşit Akif Paşa'nın şiirine nazire olarak söylenen "*benzetirim*" redifli altı beyitlik gazel, H. Vassaf'ın eserinde yedi beyitten oluşmaktadır. Bu gazellerin makta beyitlerinde İbnülemin, mahlas kullanmamış; "*benzetirim*" redifli gazelinde ise Nalânî mahlasını değil, hemen hemen her eserin isminde kullanmayı tercih ettiği "Kemâl"i kullanmıştır. Söz konusu makta beyti ise şöyledir:

*"Nasib-i ehl-i **Kemâl**'i behâr-ı âlemden*
Nasîb-i bülbül-i mihnet-nisâbe benzetirim" (s. 2665)

1.2.1.1.1.2.3. Kaside

İbnülemin'in şiirleri arasında peygambere duyduğu sevgiyi ve bağlılığı dile getiren naatlarının önemi büyüktür. İbnülemin'in tasavvufla yoğrulan şahsiyeti kuşkusuz edebî hayatına da sirayet etmiş ve bu tasavvufî anlayışla manzumeler söylemiştir. Bunlardan en önemlileri tercümeihâlinde de yer verdiği iki naattır. Bu naatlardan biri on beyitten, diğeri ise on sekiz beyitten oluşmaktadır. Şiirlerde "*Kemâl*" ve "*Mahmud Kemâl*" mahlas olarak tercih edilmiştir.

1.2.1.1.1.3. Dörtlük ile Kurulan Nazım Biçimlerine Örnek Şiirler

1.2.1.1.1.3.1. Kıt'a

İbnülemin'in *Kendime Dair* başlıklı otobiyografisinde ve H. Vassaf'ın eserinde beşer kıta örnek olarak verilmiştir. Bu kıtaların da başlıkları yoktur. Ayrıca şiirlerin altında yazıldıkları tarih de yer almaktadır. Geleneğe uygun bir biçimde bu kıtalarda mahlas kullanılmamıştır.

1.2.1.1.1.3.2. Şarkı

İbnülemin'in biçim özellikleri bakımından incelendiğinde divan şiiri nazım türlerinden şarkıya benzeyen bir şiiri vardır. İki kıtadan müteşekkil bu şarkı, başlıksız ve mahlassız olarak kaleme alınmıştır. "*Vuslatınla neşve-yâbım, hasretinle neşve-yâb*" mısraı her iki kıtanın sonunda tekrar eden nakarat mısradır. İbnülemin'in bu şiiri Udî Sâdî, Kemanî Faik, Hâfız Nesâfet tarafından sırasıyla bayatî araban, eviç ve nihavent makamlarında bestelenmiştir.

1.2.1.1.1.3.3. İlahi

İbnülemin'in beşer dörtlükten oluşan iki şiirini, biçim ve içerik özellikleri itibariyle ilahi nazım şeklinin örnekleri olarak kabul etmek mümkündür. Ayrıca İbnülemin'in bu şiirlerinde Yûnus Emre'nin tesiri hissedilmektedir.

"Kimi cennet, kimi gılmân, kimi hûr
Herkes senden başka başka şey ister
Kimi diler cehennemden olmak dûr
Âşıkların da senden seni ister"

1.2.1.1.1.3.4. Koşma

İbnülemin'in kaleminden çıkan, biçim ve içerik özellikleri itibariyle koşma örneği kabul edilebilecek iki şiiri vardır. Bu şiirlerden biri *Kendime Dair* başlıklı hâl tecümesinde, diğeri ise H. Vassaf'ın eserinde yer almaktadır.

"Düştüm senin aşkın ile dağlara Yok mu rahmin derdin ile ağlara
Bak bir kerre sinemdeki dağlara Nerde kaldın a gül yüzlü güzelim"
(s. 2667)

1.2.1.1.1.3.5. Mizah ve Latife

Biyografisini yazdığı şahsiyetleri, mizaçları ve zaaflarıyla tanıtan ve bunu yaparken de mizahi bir üslup takınan İbnülemin'in mizah ve latife türünde söylediği şiirleri de vardır. Bu şiirleri, yeri geldikçe biyografi metinlerine dâhil etmiştir. Böylece ele aldığı şahsiyetin hususi hayatını zaaflarıyla birlikte okuyucuyla paylaşırken biyografi metinlerini de kuru ve yavan bilgiler yığını olmaktan kurtarmıştır. Ayrıca nükteleri, fıkraları ve hazırcevaplarıyla tanınan İbnülemin'in sohbet toplantılarında mizah ve latife kabilinden ifadeleri sıklıkla kullandığını dostlarının hatıralarından okumak mümkündür.

İbnülemin'in mizah ve latife vadisinde söylediği şiirlerden birine Hüseyin Hüsni Efendi'nin biyografisinde yer verir. İbnülemin'in hocası Hüsni Efendi, derslerine muntazam devam eden bir kişidir. Ancak bir ara ortadan kaybolur. Dönemin büyük paşalarından birinin kızıyla bir Çerkez'in Bandırma'ya gittiği insanlar arasında konuşulmaya başlar. Hüsni Efendi'nin, paşanın kızını ikna edip İstanbul'a getirmek üzere Bandırma'ya gittiği de rivayet edilmektedir. Hüsni Efendi'nin derslerine tekrar başladığı gün, İbnülemin aşağıdaki manzumeyi yazıp hocasının rahlesine bırakmıştır.

"Aldık haber azmeylemiş
Hüsnî Hoca Bandırma'ya
... Paşa'nın bintini
Avdet için kandırmaya

Sevmiş onu Çerkes beyi
Sürmüş hemen ahır peyi
Çalmış düdüklerle neyi
Aşkı ile yandırmaya

Başlar açık sîne çözük
Saçlar açık, gözler süzük
Takmış ona birkaç yüzük
Parmakların bandırmaya

Düzgün sürüp ruhsârına
Vermiş düzen her kârına
Cism-i sakilin yârine
Gâyet güzel sandırmaya

Almış kızı âgûşuna
Mıhlar kakıp pâpûşuna
Vızlar dururmuş gûşuna
Vuslat demin andırmaya" (s. 991-992)

Hoca Hüsni Efendi, manzumeyi okumuş; ancak "şakk-ı şefe" etmeyip kâğıdı cebine koymuştur. Dersten çıkarken de "gazûbâne" bir üslupla şu beyti okumuştur:

"Gitmeden taşraya gitti dediler
Müfterîler yine bir b.. yediler" (s. 992)

İbnülemin'in mizah ve latife vadisinde söylediği bir başka şiiri de Taha Toros hatıralarında aktarmaktadır. Toros'un ifadelerine göre, Orhan Veli'nin vefat haberi ve şairin erken yaşta vefat etmesinden duyulan üzüntü İbnülemin'in evindeki sohbet toplantısında konuşulmuştur. Ancak eski zaman adamı olan İbnülemin için yeni çığırın temsilcisi olan şairler ve onların şiirleri meçhuldür. Bu yüzden sohbet toplantısında bulunanlar İbnülemin'e Orhan Veli ve onun şiirleri hakkında bilgi verirler. Bir sonraki sohbet toplantısında da İbnülemin, misafirlerine Orhan Veli için yazdığı 'mersiyeyi' okur:

Şair-i meşhur imiş Orhan Veli,
Öldüğü gün vakıf olduk şanına,
Görmedim bir kere şahsını ve şiirini
Yok vukufum cehline ve irfanına.
...
Çeşmi tok şair imiş, bir misli yok,
Açmamış el, kimsenin ihsanına.
...
Postu sermiş çıkmamış meyhaneden,
(Bekri Mıstık) almış onu yanına.
Şişe şişe nur edip boş durmamış,
Akibet girmiş zavallı kanına.
Tarihini (Mey)le yazdı serhoşan;
İçti içti, kıydı Orhan canına![64]

[64] Taha Toros, *age*., s. 94.

1.2.1.2. Vezin

1.2.1.2.1. Aruz Vezni

İbnülemin, divan şiiri nazım biçimlerinde kaleme aldığı şiirlerinde edebî geleneğin gereği olarak aruz veznini kullanmıştır. Müfret mısraların bazılarını da aruzla söylemiştir. İbnülemin'in sıklıkla kullandığı aruz kalıbı 'fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün' şeklindedir. Aşağıdaki örnekler bu aruz kalıbıyla söylenmiştir.

"Bir belâye intizârdan bin belâ eyler zuhur" (s. 2669)

"Görmez eşyâda ta'addüd merd-i vahdet âşina" (s. 2669)

"*İzdihâmından şuâın etme şekvâ ey melek*
Bir ilâhî nursun pervânen olmuş âfitâb" (s. 2668)

"Râm edilmez bir güzelsinvuslatın hulyâ gibi
Her nigâh-ı iltifâtın tatlı bir ruyâ gibi
Bir mücessem neşvesin keyfiyyetin sahbâ gibi
Yok mudur bir niyetin üftâdeni ihyâ gibi" (s. 2666)

İbnülemin'in kullandığı diğer aruz kalıpları ise şunlardır:

fe'îlâtün/fe'îlâtün/fe'îlâtün/fe'îlâtün
mef'ûlü/mefâ'îlü/mefâ'îlü/fe'ûlün
mefâ'ilün/fe'ilâtün/mefâ'ilün/fe'ilün
mef'ûlü/mefâ'ilün/fe'ûlün
müf'teilün/müf'teilün/fâ'ilün

İbnülemin'in eski tarzda yazdığı şiirlerinde aruz veznini başarılı bir biçimde kullandığını söylemek güçtür. Zira pek çok şiirinde aruz kusurlarına tesadüf edilmektedir.

1.2.1.2.2. Hece Vezni

Şahsiyeti ve eserleriyle *dün*e ve geleneğe bağlı olan İbnülemin'in aruz vezniyle kaleme aldığı şiirlerin yanı sıra "hisâbu'l-benân" ile söylediği "*Arabî ve Farisî izâfetsiz ve terkîbsiz"*[65] şiirleri de vardır. Bu şiirlerden sadece bir tanesini kendi biyografisine örnek olarak almıştır. Diğer üç şiire ise H. Vassaf'ın eserinde yer verilmiştir. İbnülemin'in "hisâbu'l-benân" ile söylediği şiirlerde on birli hece ölçüsü 4+4+3 şeklinde kullanılmıştır.

1.2.1.3. Kafiye

İbnülemin kaleme aldığı şiirlerinde, şiirin ahenk unsurlarından redif ve kafiyeyi kullanmış; serbest tarzda uyaksız şiirler yazmamıştır. İbnülemin'in şiirlerinde sıklıkla kullandığı uyak türü tam ve yarım uyaktır.

"… c**ân**sın
… iy**ân**sın" (s. 2663)
"… Hüd**â**
… itin**â**" (s. 2664)

"… it**âb**e benzetirim
… az**âb**e benzetirim" (s. 2665)

İbnülemin'in müfret beyitlerinde kafiye şeması "*aa*" ile "*ab*" şeklinde, gazellerinde ve naatlarında "*aa, ba, ca…*" şeklinde, kıt'alarında "*xaxa*" şeklinde, ilahi ve koşmalarında ise "*aaaa, bbba, ccca*" şeklindedir.

[65] İbnülemin, *age*., s. 2667.

1.2.1.4. Edebî Sanatlar

İbnülemin'in şiirlerinde anlatımı güçlendirmek maksadıyla en çok kullandığı edebî sanat teşbihtir. "*benzetirim*" redifli gazel başta olmak üzere hemen her şiirinde teşbih sanatının örneğini görmek mümkündür.

"*Hitâb-ı lütfunu yârin itâbe benzetirim*" (s. 2665)

"*Râm edilmez bir güzelsin vuslatın hulyâ gibi*" (s. 2666)

"*Vuslatın da bir safâdır, hasretin de bir safâ*" (s. 2666)

İbnülemin, şiirlerinde bir hadiseyi gerçek nedeninin dışında başkaca güzel ve hayalî bir sebebe bağlamak suretiyle hüsnütalil sanatını da kullanmıştır. Ona göre güllere kokusunu veren peygamberin kokusudur; aya ve güneşe parlaklığını veren de yine peygamberin zihni, aklı, kalbi ve çehresidir.

"Bûyındır eden güllere îrâs-ı revayih
Rûyinle de mihr ü mehe envâr-feşânsın" (s. 2663)

"Her zerre senin lem'a-i veçhinle celîdir" (s. 2663)

İbnülemin'in şiirlerinde göze çarpan bir diğer söz sanatı ise istifhamdır.

"*Bilsem ki nedir hakikatim âh*" (s. 2665)

"*Yok mudur bir niyetin üftâdeni ihyâ gibi*" (s. 2666)

"*Nerden geldin hangi yere gidersin*
Böyle niçün körkörüne gezersin"[66]

"Bilmem nedir cennet ile cehennem
Safâ nedir, cefâ nedir be âdem"[67]

İbnülemin, şiirlerinde anlatımı güçlendirmek için tezat sanatına da başvurmuştur.

[66] Hüseyin Vassaf, *age*., s. 230.
[67] Hüseyin Vassaf, *age*., s. 230.

“Sûretâ dost görinen kallâşın *Yokluğu varlığına râcıhdır*
Düşmeni dost-nümâdan zirâ *Düşmenin fikri daha vâzıhdır”*
(s. 2666)

1.2.1.5. Dil ve Üslup

Türk edebiyatı tarihinde bilinen ilk şiirden günümüze kadar devam eden köklü bir şiir geleneği vardır. Türk şiir geleneğini üç başlık hâlinde tasnif etmek mümkündür: *Halk şiiri, divan şiiri* ve *modern şiir*. Bu şiir geleneği edebiyat tarihinin belli dönemlerinde birtakım sanat anlayışlarının tesiriyle değişime uğramış; biçim ve içerik itibariyle olduğu gibi, dil ve üslup bakımından da kendine has özelliklere sahip olmuştur. Halk şiiri geleneğinde hece vezniyle birlikte sade ve yalın bir dil benimsenirken divan şiirinde aruz vezniyle birlikte Arapçanın ve Farsçanın da etkisiyle son derece sanatlı ve ağır bir dil tercih edilmiştir. Modern şiir geleneğinde ise şiirin vezin ve kafiye gibi unsurlarla bir kalıba sokulamayacağı anlayışı hâkim olmuş, bu anlayışla serbest vezinle nispeten uyaksız şiirler kaleme alınmıştır. Ayrıca hayata dair her şeyin şiire konu olabileceğini savunan modern şairler, şiirde mazmunlara da yer vermemişlerdir.

Şiirlerinin pek çoğunu 1900’lü yılların başında yazan İbnülemin’in, yukarıda söz konusu edilen şiir geleneklerinden divan ve halk şiiri geleneklerine bağlı olduğu söylenebilir. Altı yüz yılı aşkın bir süre devam eden ve on dokuzuncu asrın sonlarına doğru gücünü kaybeden divan şiiri geleneği, *düne* bağlılığıyla dikkat çeken İbnülemin’in sürdürmeye gayret ettiği bir sanat ve edebiyat anlayışıdır. İbnülemin, son dönem divan şairlerinden Hersekli Ârif Hikmet’i üstat kabul etmiş ve eski tarzda şiirler yazmıştır. Bu şiirlerin arasında divan şiiri nazım biçimlerinden beyit, kıt’a, gazel, kaside/naat örneklerini görmek mümkündür. İbnülemin’in eski tarzda yazdığı şiirlerde, şiir geleneğine uygun olarak Arapça ve Farsça kelimelere ve terkiplere yer vermiş, sanatlı ve ağır bir dil kullanmıştır. Yine geleneğin şiir anlayışıyla mütenasip bir biçimde naatlarındaki dil ve üslubun, gazellerinkinden daha sanatlı olduğu görülmektedir. Hatta naatında bir beytin ikinci mısraını Arapça bir kelâm-ı kibar ile oluşturmuştur:

"Akl-ı kâmil tabi'-i hükm-i celilindir senin
Men lehu aklün selîmun Yaktedî bi'l-Mustafa"[68] (s. 2665)

Müfret beyitlerinde, kıt'alarında ve gazellerinde, naatlarına nazaran daha sade bir dil kullanmayı tercih eden İbnülemin'in,

"Ben seni sevdim seveli ağlarım" (s. 2666)

gibi sade ve yalın Türkçeyle söylenmiş mısralarına da tesadüf etmek mümkündür. Tasavvufi anlayışla adeta okuyucuya nasihat veren ve bu yönüyle didaktik nitelik taşıyan müfret mısralarda tercih edilen dil ve üslup da sade ve yalındır:

"*Seni incitmeyeni incitme*" (s. 2669)

İbnülemin, henüz Millî Edebiyat hareketi cereyan etmeden evvel halk şiiri tarzında hece vezniyle şiirler yazmış ve bu şiirlerinde son derece sade ve yalın bir dil kullanmıştır. İbnülemin'in hem divan şiiri hem de halk şiiri tarzında şiirler yazması onun Türk şiir geleneğini bir bütün olarak algıladığını göstermektedir. Ancak İbnülemin'in şiirleri ve diğer eserleri biçim, içerik ve üslup açısından bütüncül bir bakış açısıyla incelendiğinde onun sanat anlayışı ve edebî zevk bakımından divan şiirine olan bağlılığı fark edilecektir. Nitekim *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinde yer verdiği *Kendime Dair* başlıklı hâl tercümesinin sonundaki şiirlerin biri dışında hepsi aruz vezniyle yazılmış eski tarzdaki şiirlerdir. Hece vezniyle yazdığı ve koşma nazım biçiminin özelliklerini taşıyan mazume ise divan tertibi biçimde beyitler hâlindedir.

Sade ve yalın bir Türkçeyle yazdığı şiirlerde İbnülemin, Arapça ve Farsça kelimelere ve terkiplere yer vermediği gibi, şiir diliyle konuşma dilini birbirine yaklaştırmıştır:

"***A dost*** *sende de ben seni görürüm*"[69]

"*Nerde kaldın* ***a*** *gül yüzlü güzelim*" (s. 2667)

"*Gelmez oldun* ***â*** *bülbülüm bağlara*"[70]

---

[68] "Kimin akl-ı selimi varsa Mustafa'ya tâbi olur."
[69] Hüseyin Vassaf, *age*., s. 230.
[70] Hüseyin Vassaf, *age*., s. 231.

İbnülemin şiirlerindeki dil ve üslubun dikkat çeken bir başka yönü de bazı kelimelerin Latin harfli imlalarını değil, Osmanlı Türkçesindeki imlalarını esas almasıdır. İbnülemin'in bu tavrı Harf İnkılabından sonra kaleme aldığı eserlerinde de göze çarpan bir üslup özelliğidir. İbnülemin'in şiirlerinde bugünkü imlasıyla kullanılmayan kelimelerden bazıları şunlardır: *fekat, fida, zeman, düşmen*…

1.2.1.6. Şiirlerin İçerik Bakımından İncelenmesi

1.2.1.6.1. Aşk

Aşk, bütün dünya edebiyatlarında olduğu gibi Türk edebiyatında da vazgeçilmez tema olarak karşımıza çıkar. O kadar ki, yedinci yüzyıldan bugüne kadar sadece şiirde değil, hemen her edebî türde aşk, başat tema olarak kullanılmış ve farklı boyutlarda ele alınmıştır. Sevgiliye duyulan maddi aşkla birlikte, Allah'a ve peygambere duyulan manevi aşk da edebî bir biçimde işlenmiştir. İbnülemin'in şiirlerinde de hem maddi hem de manevi yönüyle işlenen tema, edebiyatın ölümsüz teması olan aşktır.

İbnülemin, Allah'a bağlılığı ile peygambere duyduğu sevgiyi ve muhabbeti dile getirdiği şiirlerinde aşkı manevi yönüyle ele almıştır. H. Vassaf'a göre İbnülemin'in bu tarz şiirleri "*lisân-ı Hâk'tan, tevhid-i zâttan ve menba-ı aşktan söylenen*"[71] sözlerdir.

İbnülemin'e göre,

> *"Vasl-ı yâre kesb-i istidâd eden âşıkların*
> *Zikri cânan, fikri cânan, cânı da cânan olur*
> *Âh-ı âteş-bâr ile ettikçe mahv-i cism ü cân*
> *Tâ-be mahşer cisminin her zerresi bin cân olur"* (s. 2666)

Bu tasavvufi kıt'asında İbnülemin, Allah'a duyulan manevi aşktan söz etmektedir; sözlük anlamı dost ve sevgili olan 'yâr' ile kastedilen "*cânân-ı hakîkî*", yani Allah'tır. Bu kıt'a üzerine uzunca bir şerh yazan H. Vassaf'a göre şiirdeki hikmet "*libâs-ı tevhide bürünmüştür.*" İbnülemin'in, "*zevk-i tasavvufînin müntehasındaki*" bu sözlerinde "*intâk-ı Hak tecelli*" etmiştir.[72]

İbnülemin'in naatlarında da aşk, yukarıda anlatıldığı biçimde işlenmiştir. Ona göre "*hüsn-i ezelî*" peygambere duyulan aşktır ve peygambere duyulan aşk, "*suret-i*

[71] Hüseyin Vassaf, *age*., s. 78.
[72] Hüseyin Vassaf, *Tasavvufî Şiir Şerhleri Feyzü'l-Kemâl ve Mir'âtü'l-Kemal*, (haz. Muammer Cengiz), Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 89.

hestîyi nümâyân" eden kudrettir.[73] Yine İbnülemin'e göre peygambere âşık olan kimselerin gönlünde aşk, adeta ruh gibi asla yok olmayacaktır:

"Sad hezâran kerre mahv olsa vücûd-ı ehl-i aşk
Aşk-ı can-bahşin gönülde ruh gibi bulma fenâ" (s. 2664)

İbnülemin'in halk şiiri tarzında, ilahi nazım biçimiyle yazdığı manzumelerin de teması aşktır ve bu manzumelerde aşk; tıpkı naatlarında olduğu gibi manevi yönüyle işlenmiştir. İbnülemin'in bu şiirlerinde daima vurguladığı şey Allah'ın varlığı, birliği, merhameti ve kudretidir. İbnülemin'e göre, Allah'a âşık olanlar, ona sığınanlar ve onun rızasını kazananlar hayatın anlamını ve değerini kavrayabilirler. Zira ona göre, yaşamanın yegâne sebebi Allah'a duyulan aşktır.

"*Aşkından başka gönüllerde bir şey yok*
Ne varsa cânda tende aşkındır hep
Sevdân ile yaşamakda safâ çok
Belki hayata da aşkındır sebeb"[74]

"Rızâsını dostun bugün kazanan
Yarın olur cemâline nigerân
Herkes ağlar o güler de o zaman
Anlar nedir bu hâb ile bu rüyâ"[75]

[73] İbnülemin, *age*., s. 2663.
[74] Hüseyin Vassaf, *Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmut Kemal İnal Kemâlü'l-Kemâl,* Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 229.
[75] Hüseyin Vassaf, *age*., s. 231.

1.2.2. Basın Hayatı ve İlk Eserleri

Edebiyat ve yazı âlemine şiirle adım atan İbnülemin'in imzası şiirleriyle değil, gazetede yazdığı yazılarla görünmeye başlamıştır. İbnülemin'in basın hayatındaki ilk yazısı, henüz on dokuz yaşında bir genç iken kaleme aldığı "*Ömr-i Beşer*"[76] başlıklı makalesidir. Daha sonra yine *Tarîk* gazetesinde "*Ticaret ve Erbab-ı Ticaret*" ve "*Hulâsa-i Zirâat*" adlı makaleleri neşreder. İbnülemin'in imzasının göründüğü bir diğer süreli yayın ise dönemin önde gelen yayın organlarından *Tercümân-ı Hakikat*'tir. İbnülemin'in, Ahmet Mithat Efendi'nin takdir ve teşvikiyle en çok yazı yazdığı gazete olan *Tercümân-ı Hakikat*'teki ilk yazısı "*Umrân-ı Irâk*"[77] başlığını taşımaktadır. İbnülemin'in gazetelerde yayımladığı bu ilk yazılarında konular genellikle ahlak, terbiye, iktisat ve musiki gibi sosyal konular olarak tasnif edilebilir. İbnülemin, gazetelerde çıkan bu yazılarını *Sa'y-i Beşer*[78] adıyla bir araya getirmiş, ancak bastıramamıştır.

İbnülemin'in imzası 1895 ve daha sonraki yıllarda *Asır*, *Mütâlaa* ve *Resimli Gazete* adlı süreli yayınlarda görünmeye başlar. Buradaki yazıları daha çok İbnülemin'in edebiyatçı yönünün öne çıktığı yazılardır. Bilhassa *Resimli Gazete*'de yayımlanan "*Edebiyat*", "*Âsâr-ı Eslâf*", "*İzâh-ı Maksad*", "*Takdir ve Beyân-ı Mütâlaa*", "*Ben ... Diriğ Bedbahtım*", "*Hüsn ü Aşk'a Dair*", "*Musâhabe*", "*Âsâr-ı Muhallede*" ve "*Eser-Müessir*" başlıklı bu yazılar daha çok İbnülemin'in edebiyata dair düşüncelerini ihtiva eden yazılardır. İbnülemin'in edebî yönünü ve biyograf kimliğini iyiden iyiye gösterdiği bu yazılarını, *Takvim-i Vekayi, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Çınaraltı* ve *İslâm* dergilerinde neşredilen ve daha çok biyografiyle ilgili olan diğer yazıları takip eder.

İbnülemin'in ilk eserlerinin özelliği, önce gazetelerde yayımlanan yazılarının ve makalelerinin kitap hâline getirilmiş olmasıdır. Bu eserlerden ilki *Hulâsa-i Ziraat* adını taşır ve eserde ziraatin, ülkenin kalkınması ve gelişmesindeki etkisi ve önemi üzerinde durulur. Bir diğer eseri ise *Ravzatü'l-Kemâl* adını taşır ve bu eser, Doğu ve

[76] İbnülemin, "Ömr-i Beşer", *Tarîk*, No. 2129, 7 Receb 1307/27 Şubat 1890.
[77] İbnülemin, "Umrân-ı Irâk", *Tercümân-ı Hakikat*, No. 3691, 15 Rebîülevvel 1308/29 Ekim 1890.
[78] *Sa'y-i Beşer*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Yazma Eserleri Birimi, No. 11140.

İslâm kültürünün zenginliğini gösteren denemeleri ihtiva eder. *Tercümân-ı Hakikat* ve *Mürüvvet* gazetelerinde yayımladığı yazılarını bir araya getirdiği eserinin adı ise *Ahlâk*'tır. *Eser-i Kâmil Paşa*, Yusuf Kâmil Paşa'nın biyografisidir. Ayrıca eserde resmî yazılardan, mektuplardan ve şiirlerden de örnekler vardır. *Hülâsa-i Ticaret* adlı eser de daha önce yayımlanmış "*Ticaret ve Erbab-ı Ticaret*" başlıklı makalenin genişletilerek kitap hâlinde basılmış şeklidir. Bu eserde İbnülemin, ticaretin gelişmesi hakkındaki düşüncelerini açıklar. İbnülemin'in orucun faziletlerini ve faydalarını anlattığı eser *Menâfiu's-Savm* adını taşır. İbnülemin'in ilk eserleriyle biyografi ve tarihî çalışmalarına geçiş özelliği taşıyan *Feyz-i Cevad* adlı eser, Sadrazam Ahmet Cevat Paşa'ya ithafen 1894 yılında kaleme alınmıştır.

1.2.3. Roman ve Hikâye Yazarlığı

Dönemin önde gelen gazetelerinde denemeler, makaleler, fikrî ve edebî yazılar yayımlayan İbnülemin'in yazı faaliyetlerinin arasında hikâye ve roman türleri de vardır. Ancak İbnülemin'in biyografi türünde kaleme aldığı tarihî ve ilmî çalışmaları onun edebî yönünü gölgelemiştir. Bu yüzdendir ki İbnülemin'in hikâye ve roman yazarlığı üzerine çok az şey söylenmiştir.[79]

1.2.3.1. Sabih

1895-1896 yılları arasında *Asır* gazetesinde tefrika edilen ve 1899 yılında *Tarihe Müstenid Hikâye* alt başlığıyla yayımlanan *Sabih* adlı eser, İbnülemin'in kaleminden çıkan ilk romandır. Romanda Sabih'in Horasan Valisi Kuteybe b. Müslim'in fetihlerinde gösterdiği gayretleri, fedakârlıkları ve ideal yolunda başına gelenler anlatılır. Ayrıca romanda "Mâveraünnehir" bölgesinin İslâmlaşmasını sağlayan fetihler ile roman kişilerinin tarihî, psikolojik ve dramatik hikâyesi anlatılır.[80]

İbnülemin, *Sabih* adlı romanını henüz on dokuz yaşında "tıflâne cür'etle" Namık Kemal'in *Cezmi* adlı romanını taklit ederek yazdığını ifade eder.[81] *Sabih'in Terceme-i Hâli* başlığını taşıyan makalesinde ise İbnülemin, eserinin bazı bölümlerinin sansür heyeti tarafından çıkarıldığını dile getirir. Ayrıca romanın bir "*casus-i mel'anet-me'nus*" tarafından "*adeta bir ihtilalnâme*" olduğu iddia edilmiş; halkı ihtilale ve isyana davet ettiği yönünde hazırlanan bir jurnal üzerine de eserin toplatılmasına hükmedilmiştir.[82]

---

[79] İbnülemin'in hikâye romanları hakkındaki çalışmalar için bk. Şemsettin Şeker, *İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Tarihî Romanı: Sabih*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.; Şemsettin Şeker, "İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Romanları Üzerine Bazı Dikkatler", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 22/Bahar, 2012.

[80] Şemsettin Seker, *agm.*, s. 199.

[81] İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 2660.

[82] Hüseyin Vassaf, *Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmut Kemal İnal Kemâlü'l-Kemâl*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 248.

1.2.3.2. Bir Yetimin Sergüzeşti

Aralık 1896 - Şubat 1897 tarihleri arasında *Mütâlaa* dergisinde tefrika edilen *Bir Yetimin Sergüzeşti* adlı roman, İbnülemin'in kaleme aldığı ikinci romanıdır. Bu eserde İbnülemin, Lebîb isimli bir çocuğun anne ve babasını kaybettikten sonra sefalete sürüklenişini ve hayırsever bir insan tarafından himaye edilişini "hissî sahnelerle" anlatır.[83]

1.2.3.3. Rahşan

İbnülemin'in *Asır* gazetesinde tefrika edilen *Rahşan* adlı romanında Mukbil ve Rahşan isimlerinde iki gencin aşk hikâyesi anlatılır. Ancak zenginliğe önem veren anne ve baba, kızları Rahşan'ı varlıklı biriyle evlendirmek isterler. Çocuklarını sevdikleriyle değil, kendi istedikleri kişilerle evlenmeye zorlayan ailelerin hikâyeleri, XIX. asırda kaleme alınan edebî metinlerde, özellikle de Namık Kemal'in *Zavallı Çocuk* adlı eseriyle birlikte sıklıkla işlenen bir konu olmuştur. Ö. F. Akün, *Rahşan* adlı romanın devrin "*gözyaşı edebiyatına yeni ve çok kuvvetli bir örnek*" olduğunu ifade eder. Ayrıca bu romanın, İbnülemin'in hususi hayatından izler taşıdığını ve birtakım otobiyografik unsurlar barındırdığını söylemek mümkündür. Zira İbnülemin'in "*Sadrazam Said Paşa'nın kızı ile evlenme ümitlerinin derin bir hayal kırıklığı ile sona erişinden gelen iç sızısı*" romanda kendini hissettirmektedir.[84]

1.2.3.4. Yetîm-i Alîl

İbnülemin'in merhamet duygusunu işlediği *Yetîm-i Alîl* başlıklı kısa hikâyesi, *Resimli Gazete*'de yayımlanmıştır. Bu metinde, babasını kaybeden bir çocuğun içinde bulunduğu ruh hâli ve yardım arayışı son derece dokunaklı bir biçimde hikâye edilmiştir.

Hikâyenin olay örgüsü şu şekildedir: Bir gün kahraman anlatıcının "mevki-i memuriyetine" on dört-on beş yaşlarında kambur bir çocuk girer. Mahzun çehresi ve

[83] Şemsettin Şeker, *agm.*, s. 212.; Ömer Faruk Akün, *agm.*, s. 253.
[84] Ömer Faruk Akün, *agm*., s. 253.; Şemsettin Şeker, *agm.*, s. 214.

nemnâk gözleriyle ‘garibü’l-manzar’ olan bu çocuğun elinde küçük bir kâğıt parçası vardır. Bu kâğıtta çocuğun babasının dün gece vefat ettiği yazmaktadır. Kâğıt parçasındaki birkaç satırdan müteşekkil yazıyı okuyan anlatıcı, bu ‘ilmühaberi’ yazan kişinin neden gelmeyip de çocuğu gönderdiğini düşünür. Sonrasında ise anlatıcı, olay örgüsünün akışı içinde araya girerek ‘menfaat’ ve ‘riyakârlık’ üzerine kanaatlerini okuyucuyla paylaşır.[85]

[85] İbnülemin, “Yetîm-i Alîl”, *Resimli Gazete*, No. 64, 10 Şevval 1315/13 Mart 1898, s. 764-765.

1.2.4. Tarih ve Biyografi Yazarlığı

Edebiyat ve yazı âlemine şiir ile intisap eden, süreli yayınlarda fikrî ve edebî yazılar yayımlayan, hikâye ve roman denemeleri yapan İbnülemin'in öne çıkan yönü hiç şüphe yok ki biyografi yazarlığıdır. Cumhuriyet ilan edildiğinde elli iki yaşında olan İbnülemin, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda yaşanan hızlı değişimi tecrübe etmiş; aralarında fikir, inanç ve ideoloji akrabalığı bulunan insanların birer birer kaybolmasıyla da geçmiş zamana ve o zamanın insanlarına karşı bünyesinde hasreti de barındıran büyük bir merak duymuştur. Tarih ilmine ve biyografi türüne olan ilgisi de sözü edilen merakın bir neticesidir.

İbnülemin'in, ömür boyu sürecek olan biyografi çalışmalarının müjdecisi 1891 yılında kaleme aldığı *Eser-i Kâmil Paşa* adlı kitaptır. İbnülemin, bu eserinde baba dostu olan Yusuf Kâmil Paşa'nın hayatının yanı sıra Paşa'nın resmî yazışmalarından, şiirlerinden ve mektuplarından örneklere de yer vermiştir. İbnülemin, geleceğe dair bir hatıra olmak üzere dönemin tanınmış simalarından el yazılarıyla duygu ve düşüncelerini paylaşmalarını istemiş ve böylece 1897 yılında tertibine başladığı *Hutût-ı Meşahir Defteri*[86] ortaya çıkmıştır. Bu defterde yazılanlar, sadece geleceğe dair bir hatıra olarak kalmamış; aynı zamanda İbnülemin'in daha sonra kaleme alacağı biyografilere birinci elden malzeme olmuştur.

İbnülemin'in bu ilk denemelerinden sonra biyografi üzerine bütünlüklü ve derinlikli bir biçimde düşünmeye başladığını ve hâl tercümesi yazma konusundaki fikirlerinin olgunlaştığını gösteren yazı, 1898 yılında yayımladığı "*Meşâhir-i Osmaniyye*" başlıklı makalesidir. Ö. F. Akün'e göre "*Meşâhir-i Osmaniyye*" makalesi, İbnülemin'in ömür boyu sürecek biyografi çalışmalarının "gaye ve istikametini" tayin eden bir "beyannâme hükmündedir."[87] Bu makalesinde İbnülemin, kendisinden evvel kaleme alınan tezkirelerden hareketle biyografi türünün Türk edebiyatındaki eksikliğine dikkat çekmiş ve bu edebî türe duyulan ihtiyaca vurgu yapmıştır. İbnülemin'e göre Türk edebiyatında köklü bir geçmişe sahip olan ve tezkire adıyla

[86] *Bir İnsan Bir Devir İbnülemin Mahmud Kemal'in Hutût-ı Meşahir Defteri*, (haz. Şemsettin Şeker, İsmail Kara), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2010.
[87] Ömer Faruk Akün, *agm.*, s. 256.

neşredilen hâl tercümelerinde sanatlı, secili, ağdalı bir üslup tercih edilmiş; gereksiz birtakım nükte ve hatıra kabilinden anekdotlara yer verilmiş; ancak biyografisi yazılan şahsiyetin karakteri, mizacı, manevi şahsiyeti, eserlerinin kıymet ve mahiyeti ihmal edilmiştir. İbnülemin, makalesinde söylediklerini somutlaştırmak maksadıyla "Bülbülzâde Falan Efendi" adında meçhul bir şair hakkında klasik tezkire üslubuyla kaleme aldığı bir bölümü okuyucuyla paylaşır; buradaki ifadeleri ise "muakkad" ve "muğlak" olarak nitelendirir. Ona göre bu tarz ibarelerle dolu bir "*tercüme-i hâlden matlûb olan fâide* […] *istihsâl olunamaz.*"[88]

Klasik tezkire üslubunu tenkit eden İbnülemin'in amacı, kuşkusuz o eserleri ve onların yazarlarını "istihfaf" etmek değil; bundan sonra biyografi alanında eser verecek kimselere dikkat edilmesi gereken birtakım noktaları hatırlatmaktır. Zira o, adı geçen makalesinde kendisinden önce kaleme alınmış eserleri "baş üstünde" tutar ve yazarlarına da "bin cân ile teşekkür eder."[89]

"*İnsan için en büyük meziyet, meziyetşinaslıktır*."[90] cümlesiyle başlayan "*Meşâhir-i Osmaniyye*" adlı makaleyle birlikte diğer bütün biyografi çalışmalarında İbnülemin'in temel hareket noktası ve gayesi, *dün*ün "erbab-ı marifet" sahiplerini *bugün*kü nesle tanıtmak ve onları unutulmaktan kurtarmaktır. "Nef'-i nâs ile hayrü'n-nâs"[91] ilkesini yaşam tarzı olarak benimseyen İbnülemin'in hususi hayatında, şahsiyetinde ve eserlerinde "eslâf kültü" daima merkezdedir.[92] Onun eserlerinde dün ve bugün, eslâf ve ahlâf, gelenek ve modern, Osmanlı ve Cumhuriyet daima bir arada tezahür eder. "*Muhakkak bilirim ki ben yazmazsam kimse yazmayacak*." diyen İbnülemin'in *dün*le *bugün* arasında kurduğu bu zamansal bağ yahut köprü, ona göre ahlaki sorumluluk duygusunun ve millî vazife şuurunun bir gereğidir. Bu konudaki fikirlerini *Hoş Sada* adlı eserinde şu şekilde ifade eder:

> *"Ma'rifet ve san'at sahiblerini aramak, bulmak, isimlerini ve eserlerini evlâdı vatana bildirmek hususundaki ihmal ve teseyyübümüz ve ma'rifete ve ehline karşı reva gördüğümüz kadr naşinaslık ve*

[88] İbnülemin, "Meşâhir-i Osmaniyye", *Resimli Gazete*, No. 89, 10 Receb 1316, s. 1163.
[89] İbnülemin, *agm*., No. 90, 17 Receb 1316, s. 1174.
[90] İbnülemin, "Meşâhir-i Osmaniyye", *Resimli Gazete*, No. 89, 10 Receb 1316, s. 1162.
[91] "Başkalarına yararlı olarak insanların hayırlısı sınıfına yükselmek."
[92] Ömer Faruk Akün, *agm*., s. 256.

kayidsizlik mehabbeti vataniyye ile asla te'lif kabul etmez. […] *Kemal ehlini yakından tanıyanların, tanımayanlara bildirmesi ise hıdmeti vataniyye cümlesindendir."*[93]

İbnülemin'in bu anlayış ve şuurla kaleme aldığı tarihî ve biyografi eserleri şunlardır:

1.2.4.1. Kemâlü'l-Hikmet

Tercümân-ı Hakikat gazetesinde tefrika edilen, daha sonra *Kemâlü'l-Hikmet* adıyla 1327 yılında, 107 sayfadan müteşekkil bir kitap hâlinde neşredilen bu eser, Hersekli Ârif Hikmet'in biyografisini, ona dair hatıraları ve dostlarının şair hakkındaki görüşlerini ihtiva etmektedir. İbnülemin, eserinde "cihân-ı irfan" olarak tavsif ettiği Ârif Hikmet'in yaklaşık üç sayfadan oluşan "terceme-i resmiyesini" anlattıktan sonra, şairin hususi hayatını dikkatlere sunar. Zira ona göre, "*en ziyade haiz-i ehemmiyet ve şayan-ı dikkat olan mesele müşarunileyhin terceme-i hâl-i hususiyesidir.*"[94] İbnülemin, Ârif Hikmet'in hususi hayatını anlatırken eslâf hakkında bilgi sahibi olmayı, "ölüyü diriltmek" gibi bir hayal hükmünde kabul ederek biyografi yazmanın zorluğuna dikkat çeker. Ona göre, "*böyle büyük âdemlerin ahval-i hususiyesine dair yazılacak sözlerin* […] *kendi taraflarından yazılması lazım gelir.*"[95] İbnülemin'in kaleminden çıkan *Kemâlü'l-Hikmet* adlı eserin, Ârif Hikmet'in sağlığında yazılmış olması ve şairin kontrolünden geçmesi, eseri bugün muteber bir kaynak kabul etmemizi sağlamaktadır.

Ârif Hikmet'i "üstat" kabul eden İbnülemin, "*üdebâ ve hükemâ içinde Ârif Bey gibi câmiü'l-fezail bir merd-i kâmil*" görmediğini ifade eder. Ayrıca şairin,

"Yok kayd-ı mâsivâ dil-i kudsî-cenâbda
Olmaz hatâ sahîfe-i Ümmü'l-Kitâb'da"

[93] İbnülemin, *Hoş Sada Son Asır Türk Musikişinasları*, Maarif Basımevi, İstanbul 1958, s. 65.
[94] İbnülemin, *Kemâlü'l-Hikmet*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, Dersaadet, 1327, s. 4.
[95] İbnülemin, *age.*, s. 5.

beytiyle başlayan ârifâne gazelini gördüğünü ve gönlünde şair için bir "*mevki-i ihtiram*" tahsis ettiğini dile getirir.[96]

Ârif Hikmet'in hususi hayatına ve "meziyât-ı zâtiyesine" nüfuz eden İbnülemin, şairin kişilik özelliklerini şu ifadelerle okuyucuya bildirir:

> "[Ârif Hikmet] *kemâlât-ı ilmiyesiyle beraber, safvet-i kalb, mürüvvet-i tâb, ulüvv-i cenâb, hamiyet-i ciddiye, tevazu-ı samimiye, istikâmet-i vicdaniye gibi birçok fezâil-i ahlâkiyenin misâl-i müşahhasıdır.*"[97]

Eserin "hâtime" bölümünde İbnülemin, "*Ben Hikmet'i nasıl gördümse öyle göstermeye çalıştım.*" diyerek kitabı yazarken uyguladığı metodu da okuyucusuna sezdirir. Şairle tanıştıktan sonra daima yakınında bulunan ve dostluğunu kazanan İbnülemin, bu ifadesiyle şair hakkında söylediklerinin doğruluğuna yahut gerçekliğine dikkat çeker ve eserin Ârif Hikmet'in "*mükemmel*" bir tercümeihâlini yazacak "*meziyetşinaslar*" için bir "*mehaz*" olacağını kaydeder.[98] İbnülemin eserinde şairin dostlarının onun hakkındaki hatıralarına ve görüşlerine yer vermeyi uygun görmüş ve dostlarının mülahazalarını "*hüsn-i hatime*" olarak eserine dâhil etmiştir. Eserde şair hakkındaki düşüncelerine yer verilen şahsiyetleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Seyyid Mehmet Emin, İhya Efendi Hafidi Ahmet Raşit, Adanalı Hakkı, Halil Edip, Mehmet Akif, Mehmet Sadık, Zeynel Abidin Reşit, Ahmet Tevfik.

1.2.4.2. Kemâlü'l-Kâmil

İbnülemin'in 1905 yılında kaleme aldığı, fakat yayımlayamadığı bu eseri, sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'nın manevi cephesinin ön plana çıkartıldığı bir monografidir. İbnülemin'in babası Mehmet Emin Paşa, Yusuf Kâmil Paşa'nın yirmi yedi yıl mühürdarlığını yapmış bir devlet adamıdır. Bu yönüyle Mehmet Emin Paşa, uzun yıllar Yusuf Kâmil Paşa'nın yanında bulunmuş ve onun dostluğunu kazanmış bir

[96] İbnülemin, *age*., s. 30.
[97] İbnülemin, *age*., s. 6.
[98] İbnülemin, *age*., s. 84.

kimsedir. İbnülemin, bu eseri sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'ya olan "şükran borcunu" yerine getirmek maksadıyla yazmıştır.[99]

İbnülemin, bu eserinde Yusuf Kâmil Paşa'yı bizzat tanımış kimselerin bilgilerinden istifade eder ve resmî biyografinin dışına çıkarak Paşa'yı hususi hayatıyla ve icraatlarıyla değerlendirir. Zira İbnülemin'e göre "*bir zatın ahval-i umumiyesini tetbi etmek için onun hayatına iştirak etmek lazımdır."*[100] Kendisinden önce kaleme alınan biyografi eserlerinde, tercümeihâlin "*iç yüzü*" ve bahsedilen şahsiyetin "*özü*" olan hususi hayatın ihmal edilmesini eleştiren İbnülemin, bu eserinde "*meclisine dâhil, musahabetine nail*" olduğu şahsiyetin hususi hayatını öne çıkarmaya gayret etmiştir.[101] İbnülemin'in eserinde, biyografi yazarlarının kurtulamadığı bir "fikr-i sakimden" de söz eder. Ona göre bu yanlış fikir, biyografinin "*badelvefat*" yazılmasıdır.[102]

İbnülemin, daha sonra kaleme alacağı *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar* adlı eserinin Yusuf Kâmil Paşa'ya ait olan kısmı için bir kaynak teşkil eden bu kitabını bir "*risale*" olarak nitelendirir ve eserin bin türlü kusur ve noksan ile beraber faydadan uzak olmadığını ifade eder.

1.2.4.3. Nûrü'l-Kemâl

Yeni Osmanlılar'dan 'reji komiseri' olarak tanınan Menâpirzâde Nûri Bey'in şahsiyetini, ahlakını ve birtakım zaaflarını kronolojik tarihlere ve vakalara dayanarak anlatan monografi türündeki eser 5 Ağustos 1906'da tamamlanmıştır. Hemen her eserinde olduğu gibi *Nûrü'l-Kemâl*'in mukaddime bölümünde de İbnülemin, biyografi yazmanın zoruluklarından bahseder. Biyografisini kaleme almak istediği kişilerin peşinden bir "âşık-ı şeydâ" gibi yıllarca koştuğunu ve onların "şahs-ı manevîlerini" gelecek nesilllere aktarma arzusunu dile getirir.[103] İbnülemin'e göre biyografi

[99] Ömer Faruk Akün, *agm*., s. 257.
[100] İbnülemin, *Kemâlü'l-Kâmil*, s. 2.
[101] İbnülemin, *age*., s. 3.
[102] İbnülemin, *age*., s. 4.
[103] İbnülemin, *Nûrü'l-Kemâl*, s. 13.; İbnülemin'in *Nûrü'l-Kemâl* adlı eseri Şemsettin Şeker tarafından bugünkü harflere aktarılmış ve 2012 yılında Dergâh yayınları tarafından neşredilmiştir. Ön söz, Ekler, Sonuç ve Kaynakça dışında iki bölümden oluşan eserin ilk bölümünde Nuri Bey'in çocukluğu, tahsil yılları, çalışma ve siyasi hayatı anlatılmış; edebî mahfil olarak Nuri Bey'in köşkü ele alınmış; şahsiyeti,

yazmanın önündeki en büyük zorluklar kişilerin tevazu sahibi olmaları ile bilgi paylaşma konusundaki ihmalleridir. Zira bazı kimseler, biyografisinin yazılmasını istemeyecek kadar mütevazı, bazıları ise İbnülemin'in taleplerine cevap vermeyecek kadar ihmalkârdır. Nitekim İbnülemin, bütün ısrarlarına rağmen Nuri Bey'den tercümeihâline dair beklediği bilgileri alamamış, eserini ise *İkdâm* gazetesindeki satırlardan ve bizzat Nuri Bey'den işittiği fıkralardan hareketle inşa etmiştir. İbnülemin'e göre "*şu zavallı âdemin terceme-i hâlini yazmak bugün meçhul-i mutlaktan bir malum çıkarmak derecesinde müşkil belki büsbütün gayr-ı kâbildir.*"[104]

Nûrü'l-Kemâl adlı eserde Nuri Bey'in resmî tercümeihâli yaklaşık dört sayfadan müteşekkildir. 240 sayfalık eserde Nuri Bey şahsiyeti, ahlakı, insani yönleri, güzel huyları, gündelik hayatı, ihmalciliği ve unutkanlığı ile anlatılır. Ele aldığı şahsiyeti sadece resmî birtakım bilgilerle değil, kişilik özellikleriyle de tanıtan anlatım tarzı İbnülemin'in hemen her eserinde görülen ve onun üslubunu yansıtan bir özelliktir.

1.2.4.4. İzzü'l-Kemâl

İbnülemin, Ferit Paşazade Ahmet İzettin Bey'in hayatını ve şahsiyetini anlatan bu eserini 5 Eylül 1908 tarihinde tamamlamıştır. Eserin kaleme alınma amacı, Ahmet İzzettin Bey'in faziletlerini gelecek nesillere anlatmaktır. İbnülemin, eserine onun vefatından duyduğu üzüntüyü dile getirerek başlar. Ona göre Ahmet İzzettin Bey gibi "*nevi şahsına münhasır olan bir zat-ı nadirenin*" vefatı etmesi, insanın "*ümid ve saadetini*" kaybetmesi gibidir.[105] İbnülemin'e göre, memleketimizde Ahmet İzzettin Bey gibi insanların günden güne azalması, hatta "*fıkdan*" derecesine gelmesi, "*memleketi düşünen hamiyetmendanı*" mütessir etmektedir.[106]

İbnülemin, hemen her eserinde olduğu gibi ilgisini ve dikkatini, ele aldığı şahsiyetin resmî biyografisinin yanı sıra hususi hayatına, şahsiyetine ve mizacına

---

fikirleri, edebî yönü ve eserleri tanıtılmıştır. İkinci bölüm ise *Nûrü'l-Kemâl*'in bugünkü harflere aktarılmış hâline tahsis edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Şemsettin Şeker, *Sadık Bir Muhalif Yeni Osmanlılar'dan Menapirzade Nuri Bey*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.

[104] İbnülemin, *age*., s. 18.

[105] İbnülemin, *İzzü'l-Kemâl*, s. 8.

[106] İbnülemin, *age*., s. 9.

yöneltir. *İzzü'l-Kemâl* adlı eserde de metot bundan farklı değildir. İbnülemin, bu eserinde hayatını kaleme aldığı şahsiyeti "anka kuşuna" benzetir. "*Zamanın kemâl-i ihtimamla yetiştirdiği bir merd-i ferid*" olan Ahmet İzzettin Bey gibi şahsiyetlerin bugün isimleri mevcut, fakat cisimleri çoktan toprak olmuştur.[107]

İbnülemin, Ahmet İzzettin Bey'in tercümeihâlini ve şahsiyetini "*namus-ı mücessem"* ifadesiyle özetler ve şöyle der: "*Namus bu âdeme yahut bu âdem namusa âşık idi. Âşık ile mâşuk mademelömr birbirini terk etmedi.*"[108]

1.2.4.5. Kemâlü'l-İsmet

İbnülemin'in 15 Aralık 1904 tarihinde tamamladığı ve 1912 yılında yayımladığı *Kemâlü'l-İsmet*, biyografi sahasında otorite kabul edilen Fındıklılı İsmet Efendi'ye dair bir risaledir. Eser "*Müverrih Fındıklılı İsmet Efendi merhumun menâkıbını hâvidir.*" alt başlığıyla neşredilmiştir. Ayrıca kitabın kapağında Arapça bir beyte yer verilmiştir:

"*Ya'rifunâ men kâne min-cinsinâ*
Ve sâiru'n-Nâsi lenâ Yunkirûn"[109]

Hatırlarla zenginleştirdiği bu eserinde İbnülemin, Fındıklılı İsmet Efendi'nin biyografi sahasında yaptığı çalışmalar üzerinde durmuş ve onun portresini çizmiştir.[110]

1.2.4.6. Kemâlü'l-kiyâse fi keşfi's-siyâse

Tarih ilmine ve biyografi türüne büyük önem veren İbnülemin'in tarih felsefesi ve siyaset ilmine dair kaleme aldığı 503 sayfadan müteşekkil oldukça hacimli bir eserdir. Eser beş ana bölüm halinde düzenlenmiştir ve her bölüm kendi içinde birtakım alt başlıklar ihtiva etmektedir. İbnülemin'in "bâb" adını verdiği bu bölümlerde tarihin lüzumu ve faydası, tarihî eserlerde gerçek ve gerçek dışılık, tarihte gerçek olanın olmayandan nasıl ayırt edileceği, siyaset ilminin ilkeleri, devletler hukuku, sefirlerin

---

[107] İbnülemin, *age*., s. 10.
[108] İbnülemin, *age*., s. 18.
[109] Biz, bizden olanları (bizim gibi düşünenleri) biliriz.
Diğer insanlara gelince onlar bizi onaylamazlar (söylediklerimizi/görüşlerimizi kabul etmezler).
[110] İbnülemin, *Kemâlü'l-İsmet*, Ruşen Matbaası, İstanbul 1326.

siyaset ve milletlerarası ilişkilerdeki rolleri, diplomasi, hukuk ve politika bakımından askerlik ve harp gibi meseleler ele alınır.[111]

Her bölümün başında Doğulu ve Batılı kaynaklardan seçilmiş alıntılar yer almaktadır. Eserde yapılan alıntılar İbn Haldûn, İbnü'l-Esir, İbn Kemâl, Naîmâ, Mansûrîzâde Nûri Paşa, Cevdet Paşa, Maverdî, Namık Kemal, Hersekli Ârif Hikmet, Büyük Frederic, Bismarck gibi şahsiyetlerin eserlerinden seçilmiştir. Ö. F. Akün, İbnülemin'in tarih, hukuk ve politika alanlarındaki birikimini yansıtan ve sosyolojik tespitlerini ihtiva eden bu eserin muhteva bakımından *Feyz-i Cevad*'ın çok daha ileri götürülmüş ve geliştirilmiş bir şekli olduğunu ifade etmektedir.[112]

1.2.4.7. Kâmil Paşa'nın Sadareti ve Konak Meselesi

Abdurrahman Şeref Efendi "Fuad Paşa Konağı Nasıl Maliye Dairesi Oldu?" başlıklı makalesinde, Fuad Paşa'nın padişahın Bâbıâli üzerindeki baskısını kırmak için kendi istifasıyla birlikte Âli ve Yusuf Kâmil paşaların da istifa ettiğini, ancak Yusuf Kâmil Paşa'nın ahde vefasızlık ederek Abdülaziz'in sadaret teklifini kabul ettiğini ve Fuad Paşa'nın konağının Maliye Nezaretine verilmesini teşvik ettiğini dile getirir.[113]

İbnülemin, çocukluğunu yanında geçirdiği ve yakından tanıdığı baba dostu Yusuf Kâmil Paşa hakkındaki bu iddiaları, *Verâset Mektubları, Yeni Osmanlılar Tarihi, Maruzât, Târih-i Süreyyâ* adlı eserlerden ve Âtıf Bey'in hatıralarından yaptığı nakillerle çürütür. İbnülemin'in bu eseri, Erol Üyepazarcı tarafından bugünkü harflere aktarılmıştır.[114]

---

[111] İbnlüemin, *Kemâlü'l-Kiyâse fi Keşfi's-Siyâse*, s. 7.; Eserle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Duygu Miyase Şimşek, *İbnülemin Mahmut Kemal İnal'a Ait Kemâlü'l-Kıyâse fi Keşfi's-Siyâse'nin Neşir ve İncelemesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Felsefesi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

[112] Ömer Faruk Akün, *agm*., s. 258.

[113] Abdurrahman Şeref, "Fuad Paşa Konağı Nasıl Maliye Dairesi Oldu?", *Tarih-i Osmanî Encümeni*, No. 3, Ağustos 1326, ss. 129-136.

[114] Erol Üyepazarcı, "İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa İle İlgili Bir Risalesi", *Müteferrika*, No. 17, Yaz 2000, ss. 47-71.

1.2.4.8. Kemâlü's-Safvet

Şair Mustafa Safvet'in "*tercümeihâliyle bazı âsârını ihtiva eden bu hâle-i nâçiz*" 1 Temmuz 1913 tarihinde kaleme alınmıştır.[115] İbnülemin, eserinin yazılış sebebi olarak şairin "*Seydi*" kasidesini işaret eder. Zira yorgancılıkla iştigal eden bir kimsenin böylesine "*muntazam*" bir şiir kaleme alabilmesi İbnülemin'e "*pek garip*" görünmüştür.[116] Ahmet Cevdet Paşa'ın eserinde İstanbul'un en meşhur şairlerinden biri olarak tavsif edilen Mustafa Safvet, İbnülemin'e göre "*tabiat-ı şiiriye ve kudret-i edebiye itibarıyla*" pek çok şairin gerisindedir.[117] Ancak bu şairlerin hiçbiri yorgancılıktan yetişmediği için Safvet, bu yönüyle İbnülemin'in ilgisini ve dikkatini çekmiştir.

İbnülemin'e göre "*Safvet'in en güzel eseri 'Beranje' manzumesidir.*"[118]

"Beranje misli yok şâir imiş iklim-i Paris'de
Göçüp gitmiş bekâya bezm-gâh-ı zinde gânîden"[119]

beytiyle başlayan bu şiirinde Mustafa Safvet, Fransız şair Pierre Jean de Béranger'in vefatının ardından Fransız hükümetinin ve halkının gösterdiği ilgi ile bizde şairlerin maruz kaldığı muameleyi karşılaştırmaktadır. Mustafa Safvet'in hayatını ve eserlerinden örnekleri ihtiva eden bu eser, *Fatin Tezkiresi*ndeki birkaç satırlık bilgiyi ziyadesiyle aşan mühim bir kaynaktır.

1.2.4.9. Gelenbevî

1 Aralık 1913 tarihinde yazımı tamamlanan bu eser, XVII. yüzyılın riyaziye ve mantık bilgini İsmail Gelenbevî'nin biyografisidir. Eserinin ön sözünde hayatın "*marifetle kâim*", marifetin de "*münecci-i beşer*" olduğunu ifade eden İbnülemin'e göre "*yaşamak için bilmek lazımdır.*" *Dün*ü ve *dün*ün marifet sahibi şahsiyetlerini tanımayı ve tanıtmayı kendisine gaye edinen İbnülemin, "*her ferdin vüsu'-ı*

[115] İbnülemin, *Kemâlü's-Safvet*, s. 1.
[116] İbnülemin, *age*., s. 1.
[117] İbnülemin, *age*., s. 1.
[118] İbnülemin, *age*., s. 24.
[119] İbnülemin, *age*., s. 29.

mertebesinde ifa-yı hizmete memur" olduğunu dile getirir. Eserin ön sözünü bünyesinde tevazuu da barındıran şu ifadeyle sonlandırır: "*Benim kudretim bu kadar yazmaya müsait idi, yazdım.*"[120]

Eserin öne çıkan orijinal yönü, Gelenbevî'nin torunu Hayrullah Efendi'den alınan bilgilerin ustaca kullanılmasıdır. Gelenbevî'nin ilmî şahsiyetine ve eserlerine dair söz söyleme konusunda kendisini yetkin görmeyen İbnülemin, eserinde Gelenbevî'ye kıskançlık besleyen Şeyhülislam Hamidizade Mustafa'nın entrikalarından ve Gelenbevî'yi İstanbul'dan nasıl uzaklaştırdığından bahseder. İbnülemin'in "*belâ-yı azim*" olarak nitelediği haset/kıskançlık, "*bizim diyarda ulûm ve fünûnun terakki ve erbab-ı marifetin teali"* edememesinin en büyük sebebidir.[121] İsmail Gelenbevî ise devrin ilim adamlarının kıskançlığına/hasedine maruz kalmış bir "*musibetzedegân*"dır.[122]

1.2.4.10. Şeyhülislâm Yahyâ Divanı ve Mukaddimesi

Eser, Şeyhülislâm Zekeriyyazâde Yahyâ Efendi'nin baskısı yapılmamış divanının nüsha farkları ile karşılaştırılmış hâlidir. Ayrıca eser, şairin hayatı ve şahsiyeti hakkında yapılmış en geniş çalışma olma özelliğini haiz altmış beş sayfadan oluşan mukaddime ile başlamaktadır. Mukaddimede Kınalızâde Hasan Çelebi, Riyazî, Ahdî, Kâtip Çelebi, Rızâ, Safayî tezkirelerinden istifade eden İbnülemin, şairin resmî hâl tercümesi ile birlikte edebî şahsiyetini de dikkatlere sunar. "Fıtraten şair" kabul ettiği Yahyâ Efendi'nin, "devr-i kadim" ile "devr-i tahavvül" arasında bir "halka-i zincir" olduğunu ifade eder. İbnülemin'e göre *"Yahyâ'nın şi'rleri, Bâkî tarzında dakîk, zarîf mazmûnları Nedîm tarzında şûh, murakkas fikirleri mutazammındır."*[123]

Ö. F. Akün, 1916'da tamamlanan eserde karşılaştırmanın kaç nüsha üzerinden yapıldığının belirtilmemesini ve nüshaların gösterilmemesini tenkide açık bir taraf olarak ifade eder. Eserin gördüğü ilgiye ve takdire karşın Ali Emirî ve Celal Nuri gibi

[120] İbnülemin, *Gelenbevî*, s. 7.
[121] İbnülemin, *age*., s. 39.
[122] İbnülemin, *age*., s. 40.
[123] İbnülemin, *Divân-ı Yahyâ (Şeyhü'l-islâm)*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334, s. 53.

isimler İbnülemin'in şahsını da hedef alan sert tenkitler kaleme almışlardır. Bu tenkitler karşısında eserin savunmasını yapan isim ise Süleyman Nazif olmuştur.[124]

1.2.4.11. Hersekli Ârif Hikmet Divanı ve Mukaddimesi

İbnülemin'in neşre hazırladığı eser, onun "üstat" kabul ettiği yakın dostu Hersekli Ârif Hikmet Bey'in şiirlerini ihtiva etmektedir. İbnülemin'in diğer metin neşirlerinde olduğu gibi bu çalışmasında da şairin hayatı ve şahsiyetine dair zengin bir monografi yer almaktadır. Yetmiş sayfayı aşan bu monografi, İbnülemin'in daha evvel kaleme aldığı *Kemâlü'l-Hikmet* adlı eserinin bazı ilave ve çıkarmalar yapılmış biçimidir.

İbnülemin, çalışmasını hazırlarken Ârif Hikmet'in sağlığında kendi el yazısıyla hazırladığı nüshayı esas aldığını söyler. Ayrıca Mirliva Süleyman Paşa ve Bursalı Mehmet Tahir'in kendisine verdikleri nüshaları da incelediğini ifade eder.[125] Çalışmasını hazırlarken *Kemâlü'l-Hikmet*'e ulaşamadığını, bu yüzden aklında kalanlarla mukaddimeyi yazdığını söyleyen İbnülemin, bu hususta Ali Emirî'nin eleştirilerine maruz kalmıştır. Ali Emirî, eserde şairin bazı şiirlerinin atlandığını ve biyografide birtakım olumsuz yönlerin söylenerek şairin hatırasına saygısızlık yapıldığını ifade ederek eleştiride bulunmuştur.

1.2.4.12. Leskofçalı Galib Bey Divanı ve Mukaddimesi

Eser, Leskofçalı Galib Bey'in basımı gerçekleşmeyen divanının 1917 yılında bir mukaddime ile yayımlanmış hâlidir. Geniş mukaddimede Galib Bey'in *Fatîn Tezkiresi*nde ve *Sicill-i Osmanî*'de yer alan "üç beş satırlık" hâl tercümesi, yazılı ve sözlü bütün kaynaklar kullanılarak genişletilmiştir. Namık Kemal ve Hersekli Ârif Hikmet'in "üstâd-ı muhterem" olarak tanıdıkları şairin eserlerini mütalaa etmek istediğini söyleyen İbnülemin'in metodu, diğer metin neşirlerinden farklı değildir.[126] Şairin resmî hâl tercümesinin yanı sıra hatırlara ve anekdotlara dayanan özel hayatı,

[124] Ömer Faruk Akün, *agm*., s. 258-259.
[125] İbnülemin, *Hersekli Ârif Hikmet Bey Divanı*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334, s. 302.
[126] İbnülemin, *Leskofçalı Galib Divanı*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1335, s. 6.

şahsiyeti, zaafları, edebî kimliğin değerlendirilmesi ve eserlerin tenkidi mukaddimenin öne çıkan özellikleridir.

1.2.4.13. Evkâf-ı Hümâyun Nezâretinin Târihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli

Eser, kurumun tarihçesiyle beraber, ilk nazır el-Hâc Yusuf Efendi'den, nazır vekili Musa Kâzım'a kadar görev yapan kırk sekiz şahsiyetin hâl tercümesini ihtiva etmektedir. Eserdeki tarihçe kısmı "terâcim-i ahval" komisyonu üyesi Hüsameddin Hüseyin'in kaleminden, biyografi kısımları ise İbnülemin'in kaleminden çıkmıştır. Eser, Nazif Öztürk tarafından yeni harflere aktarılarak yayımlanmıştır.[127]

1.2.4.14. Menâkıb-ı Hünerverân

Türk Tarih Encümeni Külliyatı içinde yayımlanmak üzere İbnülemin'e havale edilen eser, tenkitli metin ile müellifi Mustafa Âli'nin hayat ve eserlerine dair bir monografiyi ihtiva etmektedir. Yüz otuz sayfadan müteşekkil monografi kısmı, Mustafa Âli hakkında yapılan çalışmaların başat kaynağı durumundadır. Ayrıca eserin tenkitli metni hazırlanırken nüsha farklılıkları altı nüsha üzerinden gösterilmiştir. Ö. F. Akün'e göre İbnülemin'in Osmanlı tarihi sahasındaki vukufunu ortaya koyan eser, bu yönüyle ilk ciddi edisyon kritik olma özelliğini taşımaktadır.[128]

1.2.4.15. Tuhfe-i Hattâtîn

Müstakimzâde Süleyman Efendi'nin Osmanlı hattatlarına dair eserinin Murad Molla nüshası esas alınarak hazırlanmış hâlidir. İbnülemin, İstanbul kütüphanelerinde bulunan ve birtakım hataları olan üç nüshayı karşılaştırarak sağlam ve güvenilir bir metin ortaya koymuştur. Ayrıca İbnülemin'in eski harflerle basılan bu son kitabında

---

[127] İbnülemin – Hüseyin Hüsameddin, *Evkâf-ı Hümâyun Nezâretinin Târihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli*, Dârül'l-Hilâfeti'l-Aliyye Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1335.; Nazif Öztürk, "Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, İstanbul 1995, ss. 521-524.; Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
[128] Ömer Farul Akün, *agm.*, s. 259.

Müstakimzâde Süleyman Efendi'nin hayatı ve eserlerine dair geniş bir monografi yer almaktadır.[129]

1.2.4.16. Türklerin Arap Harflerini Tanzim ve İhyâ Etmek Suretiyle İlme ve Medeniyete Hizmetleri

Yazı sanatına ve bu sanatın tarihine büyük ilgi duyan İbnülemin'in bu kitabı, *Türk Tarihinin Ana Hatları* serisinin on ikinci eseri olarak yayımlanmıştır. Eserde Arap yazısının tarihî gelişimi dikkatlere sunulduktan sonra Türk hattatların eserlerinden örnekler verilir. Ayrıca eserde Türklerin yazı sanatındaki başarısı ve medeniyet yolundaki hizmetleri, Türk hükümdarların hattatları himaye etmelerinden bahsedilir.

Eserde Şeyh Hamdullah, Mustafa Dede Efendi, Derviş Ali, Hafız Osman, Ağakapılı İsmail, Yedikuleli Seyyid Abdülhak, Şekerzâde Seyyid Mehmet, Eğrikapılı Mehmet Rasim, Mustafa Râkım Efendi, Abdülbâkî Ârif, Abdullah Vassaf, Veliyyüddin, Kâtibzâde Ahmet Refi ve Mehmet Esat Yesârî Efendi gibi hattatların sülüs, nesih, celî, talik eserlerinden örnekler sunulur.

1.2.4.17. Son Asır Türk Şairleri

İbnülemin *Kemâlü'ş-Şuarâ* ismini verdiği eserini, *Fatîn Tezkiresi*ne zeyl olarak kaleme almıştır. Ancak eserin 1800'lü yıllardan 1941'e kadar gelen zaman dilimindeki şairleri ihtiva etmesi onun sadece bir zeyl olmadığını göstermektedir. Zira Ö. F. Akün'e göre *Son Asır Türk Şairleri* adlı eseri, Fatîn Efendi'nin kaldığı yerden, yani 1855'ten başlayan bir zeyl olarak görmek ve göstermek son derece yanlıştır.[130]

İbnülemin'in 2352 sayfadan müteşekkil *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinde 566 şairin biyografisine yer verilmiştir. Ancak madde başı yapılmadan hakkında bilgiler verilen şahsiyetler de düşünüldüğünde bu sayı daha da artmaktadır. İbnülemin'in biyograf yönünün kendini gösterdiği eserde önceki tezkirelerde birkaç satır ile geçiştirilmiş yahut hakkında hiçbir şey söylenmemiş şairlerin hâl tercümeleri

[129] Ömer Faruk Akün, *agm*., s. 259.
[130] Ömer Faruk Akün, *agm*., s. 259.

de yer almaktadır. Eserin bu özelliği, İbnülemin'in yazılı ve sözlü kaynakları kullanma kabiliyetini gözler önüne sermektedir. Zira İbnülemin eserini kaleme alırken resmî kayıtlardan, gazete ve dergi yazılarından, hatıratlardan istifade etmiş, eserinde yer vermek istediği şairlerden mektuplar talep etmiş ve zamanında yaşayan edebî şahsiyetlerin pek çoğuyla da bizzat kendisi görüşmüştür. İbnülemin'in biyografi metinleri, resmî kayıtlardan faydanlanmak suretiyle tarihlendirerek kaleme aldığı metinlerdir. Ancak bu metinlerin kuru ve yavan bilgiler yığını olduğu söylenemez. Çünkü İbnülemin eserinde, özellikle de yakından tanıdığı şairleri hususi hayatları, kişisel özellikleri, mizaçları ve zaaflarıyla bir bütün olarak ele alır. İbnülemin'in,

> *"eserine aldığı çağdaşı şairlerden bazılarına kendisiyle olan münasebetlerine, onlardan gördüğü davranış ve riayet derecesine göre farklı yaklaşımlar gösterdiği görmezlikten gelinemez. Hoşlanmadığı, kendisiyle arasında özel bir geçmişi olanları söz konusu ettiğinde sanatlarına, edebî hüviyetlerine dokunmaksızın olumsuz ve aksayan tarafları yakalamaya çalışan bir tenkit ve teşhir mekanizmasının harekete geçtiği görülür."*[131]

İlk üç fasikülün yayımlanmasının ardından *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserin basımına beş yıllık bir ara verilmiştir. Türk Tarih Encümeni'nin kapatılması, üniversite reformunun yaşanması, eserin dil özelliklerinin hoş karşılanmaması eserin basımını gecikiren sebeplerden bazılarıdır. Ancak milletvekili Hakkı Tarık Us ve Hasan Âli Yücel'in gayretleri neticesinde eserin tamamı yayımlanmıştır.

1.2.4.18. Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar

İbnülemin'in 1913 yılında hazırlığına başladığı ve 1920'de tamamladığı eseri, Ahmet Rifat Efendi'nin *Verdü'l-Hadâik* adlı eserinin zeylidir. Mehmet Emin Âli Paşa ile başlayıp Salih Paşa ile son bulan 2192 sayfalık eserde 37 sadrazamın hâl tercümesine yer verilmiştir. İbnülemin'in *Kemâlü's-Sudûr* adını verdiği eser, dönemin dil anlayışına uymadığı gerekçesiyle değiştirilmiş ve *Osmanlı Devrinde Son*

[131] Ömer Faruk Akün, *agm.*, s. 260.

Sadrazamlar ismiyle yayımlanmıştır. Bu eserin yayımlanmasında da Hasan Âli Yücel'in şahsi gayreti söz konusudur.

İbnülemin'in hem biyografi hem de siyasi tarih sahalarındaki kabiliyetinin ve hâkimiyetinin hissedildiği eserde, onun hususi hayatının ve ailesinin kendisine sunduğu imkânlar göz çapmaktadır. Mühürdar Mehmet Emin Paşa'nın oğlu olması sebebiyle çocukluk yıllarından itibaren devlet ricalinin meclislerinde bulunma ve onları yakından tanıma imkânı elde eden İbnülemin, otuz üç yıl süren memuriyet hayatında da pek çok yazılı kaynağa ulaşma fırsatı bulmuştur. Özellikle Yıldız Sarayı evrakının tasnif çalışmalarını yürüttüğü dönemde resmî kayıtlardan ve arşiv belgelerinden istifade etmesi onun eserlerinin değerini artırmıştır. Ö. F. Akün, onun kaynakları kullanma konusundaki tavrını şöyle değerlendirmektedir:

> *"İbnülemin, eserinde bildiklerini ve duyduklarını sadece aktaran bir kimse durumunda olmayıp kaynaklarını, çeşitli eserlerdeki rivayetleri sıkı bir tenkitten geçiren, mevcut bilgileri gerekli kontrol ve muhakemeye tâbi tutan titiz bir tarihçi hüviyeti gösterir. Son Sadrıazamlar, İbnülemin'in biyograflığı yanında siyasî tarihçiliğini göstermesi bakımından da önemlidir. Bu sorumluluğu çok iyi idrak ettiğinden yeri geldikçe, müverrihin hadiseler ve onların içinde yer alan insanlar karşısında davranışının ne olması gerektiği meselesine sık sık dönerek tarihçiliğin etik problemine dikkat çekmeye çalışır."*[132]

1.2.4.19. Son Hattatlar

1760'tan 1953'e kadar uzanan zaman dilimindeki hattatların hâl tercümelerine yer verilen eserde on biri kadın olmak üzere 329 hattatın biyografisi ve eserlerinden örnekler bulunmaktadır. Eser, Osmanlı hattatları hakkında muteber bir kaynak olan *Tuhfe-i Hattatîn*'e zeyl olarak hazırlanmıştır. Eserde hattatlar, şöhret sahibi oldukları yazı çeşidine göre tasnif edilmiştir. Eser, "Mukaddime, Sülüs, Nesh ve Celî Hattatları, Talik Hattatları, Rika Hattatları, Zeyl" bölümlerinden oluşmaktadır. İbnülemin,

[132] Ömer Faruk Akün, *agm*., s. 261.

gençlik yıllarından itibaren topladığı hat sanatı örneklerini kitabında okuyucuyla paylaşmıştır. Ö. F. Akün'e göre,

> *"*[İbnülemin'in] *Yaşlılık çağının verimlerinden olan eser, Türk hat sanatının iki yüz yıla yakın son tarihi içinde vardığı merhaleleri, devam ettirdiği, yaşattığı gelenekleri görmek, bunda emeği geçen sanatkâr kalemleri tanıyabilmek için müstesna bir kaynak teşkil etmektedir."*[133]

1.2.4.20. Hoş Sadâ Son Asır Türk Musikişinasları

Hoş Sadâ Son Asır Türk Musikişinasları, İbnülemin'in üzerinde çalıştığı sırada vefat ettiği eseridir. Onun vefatıyla yarım kalan eseri Avni Aktunç, İbnülemin'in notlarından ve başka kaynaklardan faydalanarak 1958'de tamamlamıştır.[134] Eserde Seyyid Abdî Efendi ile Tamburî Cemil Bey arasındaki kırk şahsiyetin biyografisi İbnülemin tarafından kaleme alınmış, diğerleri ise Avni Aktunç'un kaleminden çıkmıştır.

Eserin giriş kısmında Hasan Âli Yücel, Kazım İsmail Gürkan, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Muzaffer Esat Güçhan'ın İbnülemin'e dair yazılarıyla, Avni Aktunç'un *Üstâda Kaside* başlıklı şiiri yer almaktadır. Ayrıca İbnülemin'in fotoğrafları, el yazısı örneği, nüfus cüzdanı örnekleri ve *Vasiyetnâmesi* yine eserin giriş kısmındadır. Eserin sonundaki *Vesikalar* bölümünde ise İbnülemin'in jübilesinde okumak üzere kaleme aldığı nutku, Mehmet Akif'in Mevlitçi Hasan Efendi için yazdığı *Said Paşa İmamı* başlıklı manzumesi, *Zaharya* ve Fâsıh Dede'nin Seyyid Nuh'a gönderdiği *Muhabbetnâme*'si yer almaktadır.

---

[133] Ömer Faruk Akün, *agm*., s. 262.

[134] Eserin yeni baskısı için bk. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Hoş Sadâ Son Asır Türk Musikişinasları*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2019, 464 s.

2. BİRER KAVRAM OLARAK TEZKİRE VE EDEBİYAT TARİHİ

2.1. Tezkire ve Tezkire Geleneği

Arapça "zikr" kökünden türetilen tezkire sözcüğü pek çok anlama gelmektedir ve bu anlamlardan bir kısmı şöyledir: *hatırlanmaya vesile olan şey, pusula, bir iş için izin verildiğini bildiren resmî kâğıt, askerlik görevinin bittiğini bildiren belge…*[135] Bu anlamlarının yanı sıra tezkire sözcüğü, bir edebiyat terimi olarak *"belirli bir meslekte yetişmiş kişilerin, mesela velilerin, hattatların, mimar ve musiki ustalarının hatta usta bir çiçek yetiştiricisinin hayat ve sanatından söz eden edebî geleneğin adı olmuştur."*[136] Farklı anlam ve içeriklere sahip olmasına rağmen bugün tezkire dendiğinde akla *Tezkiretü'ş-şuarâ* veya *Tezkire-i Şuarâ* adı verilen, şairlerin hayatlarından ve eserlerinden bahseden kitaplar gelmektedir.

Biyografi temeline dayanan ve nispeten antoloji özelliği de taşıyan tezkire türünün ilk örnekleri Arap ve Fars edebiyatlarında görülür, daha sonra Türk edebiyatında da bu türde eserler verilir. Asırlar boyu birbiriyle hep dirsek temasında olmuş ve birbirlerini şu veya bu ölçüde etkilemiş olan bu üç edebiyatın kesiştiği nokta İslam'dır. *"Başta Hz. Peygamber olmak üzere İslâm tarihinin önemli kişilerinin topluma örnek şahsiyetler olarak takdimi biyografiyi gündemde tutan bir husus"*[137] olmuştur.

Türün elde bulunan ilk örneği Arap edebiyatına ait *"Tabakâtü'ş-şuarâ"* adlı eserdir ve yazarı Muhammed b. Sallam el-Cumâhî'dir. Türün Farsçadaki ilk örneği ise *"Lübâbü'l-elbâb"* adını taşır ve yazarı Muhammed el-Avfî'dir. Tezkire türünün Fars edebiyatındaki en dikkat çekici örneği *"Devletşah Tezkiresi"*dir. Dönemin devlet ve

---

[135] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2007, s. 1107; Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 1226.

[136] Haluk İpekten vd., *Şair Tezkireleri*, Grafiker Yayınları, Ankara 2002, s. 10.; Mustafa İsen, *Tezkireden Biyografiye*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010.; Jamees Stewart Robinson, "Osmanlı Şair Biyografileri", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler* (haz: Mehmet Kalpaklı), YKY, İstanbul 1999, ss. 134-146.

[137] Haluk İpekten vd., *age.*, s. 7.

kültür adamı Ali Şir Nevayî'ye takdim edilen bu eser, sonraki asırlarda kaleme alınacak Fars ve Türk tezkirelerine örnek olmuştur.[138]

Tezkire türünün Türk edebiyatındaki macerası incelendiğinde ilk karşılan isim, hemen her türde ilk çalışmanın sahibi, devlet ve kültür adamı, şair, sözlükçü, dilbilimci unvanlarını haiz Ali Şir Nevayî olacaktır. *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı tezkiresiyle Nevayî, Türk edebiyatındaki ilk örneği vermiş olur. Anadolu sahasında yazılan ilk tezkire ise Sehî Bey'in kaleme aldığı *Heşt-Behişt* adlı eserdir. Daha sonra Latifî, Âşık Çelebi, Hasan Çelebi, Fatîn Efendi bu türde eserler vermiş ve böylece Türk edebiyatında XIX. asra dek süren bir tezkire geleneği oluşmuştur.[139] Tezkire geleneği çerçevesinde Türk edebiyatında bugünkü verilere göre 36 eser bulunmaktadır:

Yüzyıl	**Yazar Adı**	**Eser Adı**
XV. Yüzyıl	Ali Şir Nevayî	Mecâlisü'n-Nefâis
XVI. Yüzyıl	Sehî Bey	Heşt-Behişt
	Latifî	Tezkiretü'ş-Şuarâ
	Âşık Çelebi	Meşâirü'ş-şuarâ
	Hasan Çelebi	Tezkiretü'ş-şuarâ
	Ahdî	Gülşen-i Şuarâ
	Beyânî	Tezkire-i Şuarâ
	Âlî	Künhü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı
XVII. Yüzyıl	Sâdıkî	Mecmaü'l-havas
	Riyâzî	Riyazu'ş-şuarâ
	Fâizî	Zübdetü'l-eşâr
	Rıza	Tezkire-i Şuarâ
	Âsım	Zeyl-i Zübdetü'l-eşâr
	Güftî	Teşrifâtü'ş-şuarâ
XVIII. Yüzyıl	Mûcib	Tezkire-i Şuarâ
	Safayî	Tezkire-i Safâyî
	Sâlim	Tezkiretü'ş-Şuarâ
	Beliğ	Nuhbetü'l-âsâr li Zeyl-i Zübdetü'l-eşâr
	Safvet	Nuhbetü'l-âsâr fî Fevâidi'l-eş'âr
	Râmiz	Âdâb-ı Zurefâ

[138] Haluk İpekten vd., *age.*, s. 8.; Yusuf Öz, "Tezkire (Fars Edebiyatı)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 41, 2012, s. 68.; Mustafa Uzun, "Tezkire (Türk Edeiyatı)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 41, 2012, s. 69-73.

[139] Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-Şuarâ (I-II-II Cilt)*, (haz. Filiz Kılıç), İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.; Latîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, (haz. Rıdvan Canım), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, (haz. İbrahim Kutluk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

	Silahdarzade	Tezkire-i Şuarâ
	Esrar Dede	Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye
	Âkif	Mir'ât-i Şiir
XIX. Yüzyıl	Şefkat	Tezkire-i Şuarâ
	Esad Efendi	Bağçe-i Safâ-endûz
	Ârif Hikmet	Tezkire-i Şuarâ
	Fatîn	Hâtimetü'l-eş'âr
	Tevfik	Mecmua-i Terâcim
	Mehmed Tevfik	Kâfile-i Şuarâ
XX. Yüzyıl	Fâik Reşad	Eslâf
	Mehmed Siraceddin	Mecma'-ı Şuarâ
	Ali Emirî	Tezkire-i Şuarâ-yı Amîd
	Aga Muhammed	Riyâzü'l-âşıkîn
	M. Kemal İnal	Son Asır Türk Şairleri
	Nail Tuman	Tuhfe-i Nâilî

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi Türk edebiyatında güçlü ve zengin bir tezkire geleneği vardır ve sözünü ettiğimiz bu gelenek, varlığını biraz da *zeyl* usulüne borçludur.[140] *"Osmanlı alanında XVI. yüzyıldan XX. yüzyıl başlarına kadar hiç kopmadan sürüp giden bu gelenek sayesinde kalburüstü hiçbir şairimiz yoktur ki onunla ilgili yazılı biyografik bilgiye rastlanmasın."*[141]

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren hemen her alanda Batı'ya yönelişin bir sonucu olarak tezkire geleneği yerini modern anlamda edebiyat tarihine bırakmış ve zamanla bu yeni türde başarılı eserler kaleme alınmıştır. Batı'yı kâmil bir model kabul ederek biyografi ve edebiyat tarihi eserlerinin karşısında tezkireyi, türün *zavallı* bir örneği gibi görmek elbette doğru değildir. Tezkirelerin kaleme alındıkları dönemin imkân ve şartları göz önüne alındığında edebî şahsiyetler ile onların eserleri hakkında derli toplu bilgiler verdiği ve böylece yegâne gayeleri şiir söylemek olan kişileri nisyan kuyusuna düşmekten nasıl kurtardığı görülecektir. Fakat Agâh Sırrı Levend, tezkirelerin "*münşiyâne*" kaleme alındığını ve gerçeğin üsluba feda edildiğini düşünmektedir:

[140] Tuba Işınsu İsen-Durmuş, "Osmanlı Şuara Tezkirelerinde Zeyl Geleneği", *Turkish Studies*, Cilt 7/1, s. 1319-1329.
[141] Haluk İpekten vd., *age*., s. 5.

> "[Tezkirelerde] *yargılar basmakalıptır. Övme ve yermede abartmaya kaçılmıştır. Hemen hiçbir kişinin gerçek portresi çizilmiş, niteliği açıkça gösterilmiş değildir. Devrin genel durumunu topluca görmek edebî türlerin gelişimini izlemek olanağı yoktur."*[142]

Gerçekten de şairlerin hayatlarını kaydeden ve örnek eserler sunan tezkireler, aynı zamanda edebî tür oldukları için tezkire yazarı üslup endişesi taşımaktadır. Özellikle tezkirelerin mukaddimelerinde ve şair padişahların tercümeihâllerinde söz konusu bu üslup endişesinin iyiden iyiye belirginleştiğini söylemek mümkündür. Söylediklerimizi somutlaştırmak amacıyla XVI. yüzyıl tezkirecilerinden Latîfî'nin Kanuni Sultan Süleyman'a dair ifadelerini alıntılıyoruz:

> *"Menba'ul-ma'ârif ve'l-me'âsir ve mecma'ul-fezâyil ve'l-mefâhir mâlik-i memalik-i fazl u 'irfân ve müfessir ü mebeyyin-i âyet-i 'adl ü ihsân a'ni Hazret-i Sultan Süleymân Hân ki İskender-i zamân ve Kahramân-ı devrândur esnâ-i selâtînda Süleymân-ı sânî ve İskender-i düvum ve hâkân-ı havâkîn-i evreng-i heftümdür."*[143]

Tezkirenin tanımlarını verdikten ve Türk edebiyatındaki örneklerini inceledikten sonra söz konusu türün biçim ve içerik özelliklerine bakabiliriz. Tezkirelerde yüzyıllara ve ölüm tarihlerine göre yapılan tasnifin yanında başka tasnif sistemleri de kullanılmıştır. Latifî, tezkire tasnifini pratik bir şekle dönüştürmüş ve şairleri alfabetik sıra ile takdim etmiştir. Bu tasnif sistemi kolay ve kullanışlı olması sebebiyle kendisinden sonra gelen tezkireciler tarafından da tercih edilmiştir. Âşık Çelebi'nin ise orijinal olma endişesiyle keşfettiği tasnif metodu ebced sistemine dayanmaktadır. Bu usul zor ve kullanışsız olduğu için daha sonraları tercih edilmemiştir.

XV. asırdan itibaren kaleme alınan tezkirelere bakıldığında eserlerin klasik bir tertip tarzıyla inşa edildiği görülür. Söz konusu bu tertip tarzı *mukaddime, biyografi ve örnek eserler, hatime* olmak üzere üç bölüm halindedir. Ön söz olarak

---

[142] Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi, 1. Cilt-Giriş*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, s. 119.

[143] Latîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, (haz. Rıdvan Canım), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 151.

düşünebileceğimiz mukaddime/dibace bölümünde müellif, Allah'a hamd eder ve peygambere olan bağlılığını salavat ve dualarla dile getirir. Yazar, eserin yazılış sebebini, eseri kaleme alırken nasıl bir usul takip ettiğini ve eserine dâhil ettiği şairleri hangi kriterleri göz önünde bulundurarak seçtiğini bu bölümde anlatır. Söz gelimi Âşık Çelebi eserinin mukaddime bölümünde şunları söyler:

> "[…] *şi'rün dahı akşamı vardur ki kasâ'id ü gazeliyyât u murabba'ât u rubâ'iyyat u mukatta'ât u mesneviyyât. Şu'ârânun ba'zı bu cümleye kûşiş itmekle mütefennindüz ve ba'zı ihtiyârıyla bir kısmın verziş idüp anda müte'ayyindür. Ol makûlenün zikirleri ifrâd olındı. Ve şi'ri haysiyye idinüp şi'rle mümâreseti olanlar ve nefsinde şi'rinün hâleti olanlar irâd olındı. Ve tezkiretü'ş-şu'arâ olmayup aslında tevârih-i şu'arâ olduğı cihetden ba'zı ahvâllerinün zikrinde imtidâd olındı ve Meşâ'irü'ş-şu'arâ diyü ad olındı.*"[144]

Kendine has üslubu olan tezkirelerin mukaddime bölümleri, yazarların sanat gücünü ve kalem ustalığını gösterdiği bölümdür. İşte bu yüzdendir ki tezkireler, mukaddime bölümlerinde kullanılan dil ve üslup sebebiyle ayrı birer edebî tür olarak değerlendirilir. Şiire ve şaire dair yorumların yapıldığı, Kur'an'daki şiir ve şairlerle ilgili ayetlerin yorumlandığı mukaddime bölümleri dönemin birer *"poetika denemeleri"* olarak görülebilir.[145]

Mukaddime bölümünün ardından tezkirenin asıl bölümünü oluşturan şair biyografileri ve örnek eserler gelir. Tezkire yazarı bu bölümde, şairin adı, mahlası, lakabı, doğum yeri, mesleği, hocaları, ölüm tarihi gibi bilgiler verir; ele aldığı şairin şairlik kudretiyle ilgili değerlendirmeler yapar ve örnek eserler verir. *Heşt-Behişt*'te 241, Latifî'nin *Tezkiretü'ş-Şuarâ* adlı eserinde 334, Âşık Çelebi'nin eserinde 427, Fatîn Efendi'nin tezkiresinde ise 672 şaire yer verilmiştir.[146] Görüldüğü gibi tezkirecilerin şair seçimlerinde farklılıklar vardır. Fatîn Efendi, şiir alanında kalem oynatan ve kendilerinden haberdar olduğu şairleri hiçbir elemeye tabi tutmadan

---

[144] Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-Şuarâ (I. Cilt),* (haz. Filiz Kılıç), İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 280.
[145] Haluk İpekten vd., *age*., s. 12; Ayrıntılı bilgi içi bk. Filiz Kılıç, Muhsin Macit, "Divan Edebiyatında Poetika Denemeleri: Tezkire Önsözleri", *Yedi iklim*, Sayı 3, 1992, s. 28-33.;
[146] Haluk İpekten vd., *age*., s. 30, 37, 50.

eserinde yer vermiştir. *"Her şeyin daima olumlu ile olumsuzu bir arada bulunduğu düşüncesinden hareketle 'ashâb-maârif" ve 'belâgat-pirâ' şairlerin yanında şair geçinen birtakım 'herze-tırâzlar'ı da tezkiresine dâhil et*[miştir]*."*[147] Tezkirecilerin şair seçimlerinde *"hepsine yetişemediğin şeyi bütünüyle terk etme"*[148] anlayışının hâkim olduğunu söyleyebiliriz, zira bir tezkirecinin şiirle meşgul olan herkesi tanıması yahut haberdar olması ve eserine dâhil etmesi çok güçtür.

Tezkire yazarlarının biyografiye ve örnek eserlere tahsis ettiği yerler de birbirlerinden farklıdır. Söz gelimi Âşık Çelebi, eserinde son derece ayrıntılı ve dört başı mamur bir biyografi tarzını benimsemişken, Fâizî'nin tezkiresinde biyografiler sadece şairin adını, mesleğini ve ölüm tarihini ihtiva eden bir şekle dönüşmüştür. Benzer bir durum Ârif Hikmet'in *Tezkire-i Şuarâ* adlı eserinde de görülür. Ârif Hikmet'in kaleme aldığı biyografiler genellikle birkaç cümleden ibarettir. Bazı biyografilerde örnek eser dahi verilmemiş; bazı biyografilerde ise rivayet birleşik zaman yapısı kullanılmıştır:

> "[Tâ'ib] *Cennet-mekân Sultan 'Abdü'l-hamîd Hân hazretlerinin cülûs-ı hümâyûnlarına söylediği târîh intihâb olunmuş ise de terceme-i ahvâl-i görilemedi.*"[149]

> "[Celâlî] *Buhârâda Mahdûm Celâl dirler bir şâ'ir imiş. Genç imiş. 1234 senesinde hayâtda imiş. Tâlib-i 'ilm imiş. Mîr Haydarın şâgirdânından imiş."*[150]

> "[Câhî] *Bin sekiz senesinde nazm itdiği târîh intihâb olunup ahvâl-i sâ'iresi bilinemedi."*[151]

Fatîn Efendi ise seçtiği örneklerin sayısını biyografinin de önüne geçecek kadar fazla tutmuştur.[152]

---

[147] Ömer Faruk Akün, "Fatîn Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 12, 1995, s. 259.
[148] Tuğba Işınsu İsen-Durmuş, *agm*., s. 1325.
[149] Ârif Hikmet, *Tezkire-i Şuara*, (haz. Sadık Erdem), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 55.
[150] Ârif Hikmet, *age*., s. 57.
[151] Ârif Hikmet, *age*., s. 56.
[152] Haluk İpekten vd., *age*., s. 12.

Tezkirecilerin örnek eserleri neye göre seçtikleri, ne kadar örnek eser verdikleri ve bu eserleri tahlil edip etmedikleri araştırma konusu olmuştur. Tezkireciler, ele aldıkları şairlerin en bilindik eserlerinden bazı bölümleri, taç beyitleri ve berceste mısraları örnek olarak almışlardır. İlmî manada bir tahlilden söz edemesek bile *"tezkirecilerin şiir seçimlerindeki orijinallik"*[153] göze çarpmaktadır ve bu seçim, hiç şüphe yok ki onların şahsi kabullerinin, şiir zevklerinin bir tezahürüdür. Her ne kadar ilmî manada tahlil yapılmasa da tezkirecilerin bu tür şiir seçimleri onların münekkit taraflarını da gözler önüne sermektedir. Fakat tezkirecilerin tenkit metodu, eseri merkeze alan modern eleştiri yöntemlerinden ayrılır. Onların eleştiri metodu şaire yöneliktir.[154] Bu yönüyle tezkirelerdeki şiir değerlendirmeleri umumiyetle analitik olmaktan uzak, basmakalıp ifadelerle geçiştirilir ve bu değerlendirmeler büyük ölçüde birer takdir ifadesidir. Tezkirelerin edebî esere yaklaşımını somutlaştırmak amacıyla Latîfî'nin Fuzûlî hakkında söylediklerini alıntılıyoruz:

> "*Bu devir şu'arâsındandur. San'at-ı şi'iriyyenün üstâdı ve kendü nisbet-i türâbiyyede Bagdâdîdür. Nazm-ı sihr-nümâ-yı füsun-nümûnı hakkâ budur ki mertebe-i harkı âdîdür. Merâtib-i şu'arâda fi-zamânina zümre-i a'lâdandur ve tabaka-i 'ulyâdandur. Nevâyî tarzına karîb bir tarz-ı dil-firîbi ve üslûb-ı 'acîbi vardur. Ammâ tarzında mübdi' ve tarik-ı hâssında muhteridür. Bu matla'-ı matbû' anun zâde-i tab'ı ve hayâl-i hâssıdır.*
>
> *Mukavves kaşlarun kim vesme bir reng tutmışlar*
> *Kılıçlardur ki kanlar dökmek ile jeng tutmışlar."*[155]

Tezkirelerdeki biyografilerin hacmini ve canlılığını etkileyen birtakım unsurlar vardır ve bu unsurların başında tezkirecinin şaire zaman ve çevre bakımından yakınlığı veya uzaklığı gelmektedir. Bu noktada en dikkat çekici eser Âşık Çelebi'nin tezkiresidir. Â. Çelebi eserinde bizzat şairin kendisinden birinci el kaynak olarak istifade etmiş ve böylece en doğru ve geniş bilgiye ulaşmıştır. Tezkirecilerin

---

[153] Bekir Çınar, "XVI. Yüzyıl Tezkirecilerinin Şiir Seçimlerindeki Orijinallik", *Türklük Bilimi Araştırmaları,* Bahar 2011, s. 76-90.
[154] Harun Tolasa, *Sehî, Latifî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi,* Akçağ Yayınları, Ankara 2002.
[155] Latîfî, *age.*, s. 435.

kendilerinden önce yaşamış şairlere dair kaleme aldıkları biyografiler, elde edilen en hurda bilgileri dahi içerdiğinden oldukça uzundur. Buna karşılık çağdaşları olan şairlerin biyografilerinde ise tezkireciler, *"mütedâvil malumat*"ları sıralayarak örnek eserlere ağırlık vermişlerdir.[156]

Bir edebî tür olarak değerlendirilen tezkirelerde, şiir anlayışının yanında dönemin diline ve sosyal yapısına dair bilgilere de satır aralarında yer verilmiştir. Bu yönüyle göze çarpan eser, yine Âşık Çelebi'nin tezkiresidir. Âşık Çelebi *"uzun biyografilerinde sadece kişi tasvirleri ve ruhî tahliller yapmamış, çevre, mekân anlatımına, devrin sosyal yapısına, gelenek ve göreneklerine dair bilgiler de vermiştir."*[157] Benzer bir durumu Latifî tezkiresinde de görmek mümkündür. *"Kendisi de Kastamonulu olan Latifî tezkiresinde Necâtî'den bahsederken onun Kastamonu'ya has bazı kelimeleri şiire kattığını belirtip bunların dayandığı âdetler hakkında bilgi vermekte, bunlar bilinmeden şiirin anlaşılamayacağını söylemektedir."*[158]

Klasik tezkire tertibinde son bölüm *hatime* adını taşır. Bu bölümde tezkireci, eseri yazarken ne gibi sıkıntılar çektiğini anlatır ve eseri tamamlamanın verdiği huzurla Allah'a şükreder, niyazda bulunur. Kimi tezkirelerin hatime bölümleri yazarının tercihine bağlı olarak manzum ya da mensur kaleme alınmıştır. Bazı tezkirelerde ise her iki biçimin de kullanıldığını görmek mümkündür. Söz gelimi Latîfî tezkiresinin hatime bölümünde nazım ve nesir bir aradadır:

> "*Bu kiâb-ı müsteâb-ı fesâhat-fercâm ve 'ibârât-ı meşhûn-ı belâgat-ı encâm târîh hicret-i nebeviyyenün (s.a.v.) sene sülüs ve hamsin ve tis'a-mi'eden tefâvüt ve tecâvüz etmeden itmâm u ihtimâm buldı ve sercümle mestû u merkum olan mehâlis ü esâmi-i şu'arâ-i nazmârâ (ve) meşâyih u selâtîn ile 'adetde bi't-tamâm üçyüz nefer oldı.*
> […]
>
> *"Du'âdan yâd iden cân-ı hazînüm*
> *Cihân dârından îmân ile gitsün*

[156] Haluk İpekten vd., *age.*, s. 14.
[157] Haluk İpekten vd., *age.*, s. 50.
[158] Yusuf Öz, *agm.*, s. 70.

Du'a olmazsa bâri cân u dilden
Diye lutf eyleyüp Hak rahmet itsün"[159]

XVIII. yüzyıla ait Safâyî tezkiresinde ise hatime bölümü on dört beyitlik bir manzumeden oluşmaktadır. Eserini bitirebildiği için Allah'a sonsuz şükreden müellif, son beyitte eserini tamamladığı tarihi de kaydeder:

"*Şükr-i bî-hadd cenâb-ı Yezdân'a*
Eser-i hâmem erdi pâyâna
[…]
Bu ceridem be-lutf-ı Rabb-i enâm
Bin yüz otuz iki de oldu tamâm"[160]

Tezkirelerin yüzyıllar içinde klasikleşen bu tertip tarzı, edebiyat tarihine geçiş eserlerinde terk edilmeye başlanmış; modern edebiyat tarihlerinde ise bir siyasi hadiseyi/dönemi veya bir edebî grubu esas alan tasnif ve tertip tarzı benimsenmiştir. Eserini inşa ederken herhangi bir tasnif ve tertip tarzı benimsemeyen, kendi 'zevkleri' doğrultusunda hareket eden yazarlar da vardır. Muallim Naci sözünü ettiğimiz tezkire/edebiyat tarihi yazarlarından biri olarak kabul edilebilir. Zira *Osmanlı Şairleri* adlı eserinin "İfade-i Mahsusa" başlıklı ön sözünde eserine dâhil ettiği şairlerin tasnif ve tertibine dair şunları söylemektedir:

> *"*[…] *'Beyânına cesaret ettiğim' mülâhazalar kendi zevkime aittir. Bunlardan bazıları, belki de birçoğu hakikate aykırı olabilir. Fikrimi herkese kabul ettirmek istemiyorum. 'Ben şöyle anlıyorum.' demek istiyorum. Herkes istediği gibi düşünebilir.*
>
> […]
>
> *Şairlerin isimlerinde harf sırasına uymadığım gibi, onların tertibinde zamanca önce ve sonra oluşlarını dahi dikkate almadım. Bur bir tertip ittifakıdır."*[161]

---

[159] Latîfî, *age*., s. 579-590.
[160] Mustafa Safâyî, *Tezkire-i Safâyî*, (haz. Pervin Çapan), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2005, s. 740.
[161] Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri*, (haz. Cemal Kurnaz), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995, s. 23.

Biçim ve içerik açısından ne gibi özellikler taşıdığını izaha çalıştığımız tezkire türü, XIX. asırda yerini modern anlamda biyografiye ve edebiyat tarihine bırakarak daha ilmî ve sistematik bir hüviyet kazanmıştır. Bu yeni anlayışla birlikte sadece edebî eserin yaratıcısı durumundaki sanatkâr unsuruna ve onun hayatına yönelmekten vazgeçilmiş, *insan, eser* ve *devir* bir bütün olarak ele alınmıştır. Çalışmamızın bundan sonraki başlığında bir kavram olarak edebiyat tarihi ele alınacak ve edebiyatımızda bu türde kaleme alınmış eserler üzerinde durulacaktır.

2.2. Edebiyat ve Tarih İlişkisi

Arapça *davet, yemeğe davet* anlamlarına gelen "*edb*" kökünden müştak edebiyat sözcüğü, *"duygu, düşünce ve hayallerin okuyucuda heyecan, hayranlık ve estetik zevk uyandıracak şekilde sözle ifade edilmesi"*[162] olarak tanımlanmaktadır. Edebiyat sözcüğü kelime kökeni itibariyle kimileri tarafından ahlak ile ilişkilendirilmiş ve edebiyatın *"terbiye-i efkâra hizmet etmesi"* gerektiği düşünülmüştür. Sözünü ettiğimiz bu anlayış, hiç şüphe yok ki toplum için sanat anlayışını savunanlara, edebiyatı bir ıslah ve terbiye aracı olarak görenlere aittir.[163]

Edebiyat sözcüğünün kavramlaşması ise hemen her alanda pek çok yenileşmenin/değişmenin yaşandığı Tanzimat döneminde olmuştur. XIX. asırda İbrahim Şinasi'nin *ilm-i edeb, fenn-i edeb, şiir, inşa* ve *belâgat* sözcüklerinin yerine kullandığı edebiyat kavramı, modern anlamda hikâye, roman ve tiyatro gibi türleri kapsamadığı için "*literature*"ün karşılığı olarak düşünülmemelidir. Bir kavram olarak edebiyatın, yenileşme döneminin öncü isimlerinden Namık Kemal ile yaygınlaştığını söyleyebiliriz. Namık Kemal, "*edebiyat*" ve "*Osmanlı edebiyatı*" hakkındaki görüş ve düşüncelerini anlattığı meşhur makalesinin başlığında da edebiyat sözcüğüne yer vermiştir: "*Lisân-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir.*" Şinasi ve Namık Kemal'in ardından Recaizade Mahmut Ekrem, *"beş on seneden beri erbâb-ı kalem arasında zebânzed olmuş"*[164] edebiyat sözcüğünü eserine isim olarak seçerek nazariye alanında bir yenilik getirmiştir.

Kökenini ve Türk dilindeki serüvenini incelediğimiz edebiyat sözcüğü bugün hem bir sanat dalının hem de bir bilim dalının adıdır. Dil, yaşantı ve hayal gücü ile yoğrulan edebî eser, sözünü ettiğimiz sanat dalının bir mahsulüdür. *"Edebiyatın kuramlarını, tarihî gelişimini, çözümleme yöntemlerini, değerlendirme olgusunun dayandığı ilkeleri, yaratıcılık-üreticilik süreçlerini, ulusal sınırları da aşarak*

---

[162] Orhan Okay, "Edebiyat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 10, 1994, s. 396.
[163] M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 4-5.
[164] Kazım Yetiş, *Talîm-i Edebiyatın Retorik ve Edebiyat Nazariyâtı Sahasına Getirdiği Yenilikler*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 1996, s. 144.; Recaizade Mahmud Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyat,* (haz: Furkan Öztürk), DBY Yayınları, İstanbul 2016.

inceleyen, belgelere dayandırarak araştıran bilim dalı ise"[165] edebiyat biliminin tanımıdır ve bu kavramı ilk kullanan kişi Th. Mundt'tur.[166] Edebiyat biliminin alt dalları ve inceleme sahaları ise şöyledir:

a. Edebiyat Teorisi
b. Edebiyat Tarihi
c. Edebiyat Tenkidi
d. Karşılaştırmalı/Mukayeseli Edebiyat
e. Edebiyat Sosyolojisi
f. Edebiyat Eğitimi[167]

Tarih ise *"toplumların başından geçen olayları, zaman ve yer göstererek anlatan, bunların sebep ve sonuçlarını, birbirleriyle olan ilişkilerini ele alan bilim dalı*[nın] *ve bu dalda yazılan eserlerin ortak adı"* [168] olarak tanımlanmaktadır.

Sosyal bilimlerin birer şubeleri olan edebiyat ve tarih arasında kaçınılmaz bir ilişkinin olduğunda şüphe yoktur.[169] Edebiyat ve tarih farklı disiplinler olmalarına rağmen konu ve yöntem bakımından kesişirler. Bir kavram olarak *edebiyat tarihi*, söz konusu kesişmenin bir sonucu ve somut bir göstergesidir. Edebî eserleri ve onların yaratıcı kişilerini –yazar ve şairleri- ele alan edebiyat tarihi ile olayları ele alan tarihin ortak noktaları mazi ve insandır.

> *"Her ikisi de 'geçmiş' üzerinde çalıştığı halde, tarihçinin konusu olan geçmiş, artık devrini bitirip tarihin malı olmuştur. Edebiyat tarihçisinin ele aldığı geçmiş ise sanat eserleriyle hala canlı olarak yaşamaktadır. Örneğin bugün Lâle Devri yoktur. Ama o devirde yaşayan Nedim'in divanı elimizdedir ve hala değerini korumaktadır."*[170]

---

[165] Gürsel Aytaç, *Genel Edebiyat Bilimi*, 2. Baskı, Say Yayınları, İstanbul 2009, s. 9.
[166] Gürsel Aytaç, *age*., s. 11.
[167] İsmail Çetişli, *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2008, s. 297.
[168] Mustafa Fayda, "Tarih", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 40, 2011, s. 30.
[169] Edebiyat ve tarih arasındaki ilişkiye dair daha geniş bilgi için bk. *Edebiyatın Omzunda Melek – Edebiyatın Tarihle İlişkisi Üzerine Yazılar*, (haz. Zeynep Uysal) İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011.
[170] Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi, 1. Cilt-Giriş*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, s. 15.

Edebiyat tarihi, edebî eserde duyguları, düşünceleri, arzuları ve hayalleriyle var olan insanı ve o eserin yaratıcısı olan sanatkârı incelerken aynı zamanda söz konusu eserin ve sanatkârın dönem ve toplum içindeki yerini de tespit etmeye çalışır. Bu yönüyle edebiyat tarihi, hem esere hem ferde hem de topluma yönelik bir çalışma sürdürür. Tarih ise ilgisini daha çok olaylara ve bu olayların sebep ve neticelerine yoğunlaştırdığı için çalışmalarının merkezine toplumu koymaktadır.

Edebiyat ve tarih arasındaki ilişkinin ve yakınlığın somut bir sonucu olarak edebiyat tarihi kavramının ortaya çıktığını söylemiştik. Söz konusu bu *"mutlu izdivacın"*[171] bir başka sonucu daha vardır: tarihî roman.[172] Dünyada XIX. asırda Walter Scott ile ortaya çıkan bu tür, Türk edebiyatında Namık Kemal'in *Cezmi* adlı romanıyla tanınır. Konularını tarihte yaşanmış olaylardan ya da tarihî şahsiyetlerin hayatlarından alan roman olarak tanımlayabileceğimiz bu tür, tarihî olayları edebiyatın imkânlarını kullanarak anlatır. Edebiyatın imkânlarını kullanarak diyoruz, çünkü her iki disiplinin olaylara bakış açısı, yaklaşımı ve hadiseleri ele alış tarzları farklıdır. Aynı durum şahısları ele alışlarında da geçerlidir. Burada üzerinde durulması gereken konu 'gerçeklik' ve 'kurgu' meseleleridir. Sanatkâr, bizzat tanık olduğu bir olayı veyahut tarihî bir hadiseyi, kendi dünya görüşünün süzgecinden geçirecek, idrak kabiliyetiyle yorumlayacak ve nispeten değişiklikler yaparak eserinde anlatacaktır. İşte bu yönüyle *"her tahkiyeli edebiyat eseri, yaşanmış gerçeklerin az çok değiştirilmesi ile vücut bulmuş gerçeğimsi (fiktif) bir bütünlük, özel bir kompozisyondur."*[173]

Edebî eserin yaratıcısı olan sanatkârın öznelliği, tarihsel olayları etüt eden tarihçinin ise nesnelliği, aralarındaki ilişkiyi anlamaya çalıştığımız iki disiplin arasındaki en temel farktır. Sanatkâr, eserinde kendi duygularını, düşüncelerini ve

---

[171] Salim Durukoğlu, "Edebiyatla Tarihin Mutlu İzdivacı: Tarihî Roman Türü ve Osmancık'tan Osman Gazi Han'a Bir Olgunlaşma Kurgusu", *Turkish Studies*, Cilt 8/7, Yaz 2013, s. 137.

[172] Tarihî roman türü hakkında daha geniş bilgi için bk. Hülya Argunşah, *Türk Edebiyatında Tarihî Roman (Türk Tarihiyle İlgili)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990. ; Zeki Taştan, *Türk Edebiyatında Tarihî Romanlar (Türk Tarihiyle İlgili 1871-1950)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.; Turgut Göğebakan, *Tarihsel Roman Üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.; Sadık K. Tural, "Tarihî Roman ve Atsız'ın Tarihî Romanları Üzerinde Düşünceler", *Zamanın Elinden Tutmak*, Ecdâd Yayınları, İstanbul 1982, s. 220-261.

[173] Sadık K. Tural, "Tarihî Gerçeğin Edebîleşmesine Dâir Notlar", *Edebiyat Bilimine Katkılar*, Ecdâd Yayınları, Ankara 1993, s. 70.

hayallerini anlatacak; kimi zaman hayata dair söylemek istediklerini roman kişilerine söyletmeyi tercih edecektir. Bu yönüyle sanatkârın öznel/sübjektif bir tavır içinde olduğunu söylemek mümkündür. Fakat tarihçi, yaşanmış olayları etüt ederken yahut tarihin bir dönemine ışık tutan bir belgeyi incelerken şahsi duygularına, düşüncelerine ve hayallerine yer vermeyecek; tarafsızlık ilkesine bağlı kalmaya gayret edecektir. Çalışmalarını *eser*, *şahsiyet* ve *devir* başlıklarıyla yürüten edebiyat tarihçisi de tıpkı tarihçi gibi nesnel/objektif bir duruş sergilemeli ve çalışmalarını bu anlayışla yürütmelidir. Fakat bir edebiyat tarihçisi için bir sanat eseri ve sanatçı karşısında şahsi kabullerinden, zevklerinden ve endişelerinden sıyrılmak çok da kolay bir iş değildir. Bir kavram olarak edebiyat tarihine, edebiyat tarihçisinin tarafsızlığı meselesine ve karşılaşabileceği güçlüklere çalışmamızın sonraki bölümlerinde ayrıntılarıyla temas edilecektir.

2.3. Edebiyat Tarihi ve Edebiyat Tarihçiliği

Bir kavram olarak edebiyat tarihi üzerine arayışlar ve düşünüşler on dokuzuncu yüzyılın sonlarında başlar. Şairlerin hayatları hakkında bilgi veren ve eserlerinden örnekler sunan tezkirelerin ardından şahsiyetleri ve eserleri sistematik bir biçimde ele alan edebiyat tarihleri yazılmaya başlanır. Peki, *edebiyat tarihi* nedir? *"edebî eser ve şahsiyetleri kronolojik ve sistematik olarak inceleyen bilim dalı"*[174] olarak tanımlanan edebiyat tarihi hakkında akademisyenler, sivil araştırmacılar ve eleştirmenler görüş ve düşüncelerini ifade etmişlerdir. Çalışmamızın bu bölümünde, edebiyat tarihi kavramı üzerine düşünen edebiyat adamlarının fikirlerine yer vermeyi uygun görüyoruz.

Türk edebiyatında ilk edebiyat tarihi olma özelliğini taşıyan *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye* adlı eserin yazarı Abdülhalim Memduh, bir kavram olarak edebiyat tarihinin tanımını yapmamış ve kullandığı metodu izah etmemiştir. Fakat adı geçen eserin ön sözünden alınan şu ifadeler, onun "*edebiyatın terceme-i hâli*"ni yazmayı arzu ettiğini göstermektedir: *"Bunda şuara ve üdebanın değil edebiyatın terceme-i hâli – mümkin mertebe- anlaşılmak matlûb olduğundan* […]"[175]

Abdülhalim Memduh, Faik Reşat, Şahabeddin Süleyman ve Mehmet Hayreddin tarafından kaleme alınan ilk örneklere bakıldığında bir kavram olarak edebiyat tarihinin yahut edebiyat tarihçiliği fikrinin bir metot çerçevesinde ele alınmadığı, ilk örneklerin tezkirelerin onlara sunduğu bilgilerle inşa edildiği ve birtakım eksiklerin olduğu görülecektir.[176]

Sözünü ettiğimiz eksikliklerin giderilmesi, edebiyat tarihi kavramının ilmî anlamda temellendirilmesi ve bir disiplin olarak ele alınıp metodunun belirlenmesi M. Fuad Köprülü sayesinde olacaktır. Köprülü, ilk baskısı 1926 yılında yapılan *Türk*

---

[174] Orhan Okay, "Edebiyat Tarihi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, 1994, s. 403-405.; Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s. 205.

[175] Abdülhalim Memduh, *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye*, (haz: Ohannes Ferid), Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1306/1889, s. 7.; A. Memduh'un eseri hakkında inceleme için bk. Özcan Aygün, *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye Abdülhalim Memduh*, Parafiks Yayınları, Edirne 2014.

[176] B. Fatih Açıkgöz, "İlk Osmanlı Edebiyat Tarihleri ve Tarihçileri Hakkında Bazı Değerlendirmeler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7, 2012, s. 1-8.

Edebiyatı Tarihi adlı eserinin giriş kısmında edebiyat tarihinin bir tanımını yapar. Edebiyat tarihini medeniyet tarihinin bir bölümü olarak kabul eden Köprülü'ye göre,

> *"edebiyat tarihi,* […] *bir milletin uzun asırlar esnasında geçirdiği fikrî ve hissî gelişmeyi belirten bütün kalem mahsullerini tetkik ile onun manevi hayatını gerçekte olduğu gibi tasvire çalışır.* […] *Edebiyat tarihi, bir milletin manevi ve maddi gelişmesini edebî eserlerin menşûru arkasından gören ve gösteren canlı bir tarih şubesidir."*[177]

Köprülü'nün edebiyat tarihini medeniyet tarihinin bir kısmı kabul etmesinde Gustave Lanson'un tesiri yadsınamaz. 1909 yılında kaleme alınan ve 1937 yılında Türkçeye tercümesi yapılan eserinde Lanson, *"Edebiyat tarihi, medeniyet tarihinin bir kısmıdır."* der.[178]

F. Köprülü başta olmak üzere edebiyat tarihçilerinin birçoğu G. Lanson'un da etkisiyle edebiyat tarihini medeniyet tarihinin bir kısmı kabul etme konusunda hemfikirdir. Sadık Tural ise eleştirel bir anlayışla yaklaştığı bu fikre birtakım sorular yöneltmektedir:

> *"Edebiyat tarihi, bir kültür tarihi midir? Edebiyat tarihi, sosyal tarihin bir parçası mıdır? Edebiyat tarihi, edebî hayatın tarihi mi, yoksa edebî eserlerin tarihi mi olacaktır? Bu iki sorunun cevapları arasındaki farklılıktır ki hem ülkemizde hem de başka ülkelerde iki ayrı türden edebiyat tarihine sebep oldular.* […]
>
> *Edebiyat tarihini, edebî hayatın –dile dayalı her türlü metnin- tarihi olarak anlayanlar, adeta bir sosyal tarih yazılmasından yanadırlar. Edebiyat eserlerini, bir milletin hayatını aksettiren biraz özel vesikalar sayan bu anlayış, edebiyat tarihini medeniyet tarihinin tamamlayıcısı veya onun bir bölümü kabul etmektedir.*

---

[177] M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, s. 1.
[178] Gustave Lanson, *İlimlerde Usul Edebiyat Tarihi* (çev. Yusuf Şerif), Remzi Kitabevi, İstanbul 1937, s. 6.

> *Edebiyat tarihlerini, edebî şahsiyetler veya biyografiler kronolojisi olarak anlayanlar da bir gruptur. Edebiyat tarihinin sınırlarının kesinlikle çizilerek, edebiyat nazariyatı ve edebî tenkitten de, kültür ve medeniyet tarihinden de ayrılması sanıldığı kadar kolay değildir."*[179]

Siyasi ve sosyal olayların öne çıkarıldığı edebiyat tarihlerinin aslında birer düşünceler tarihi olduğu gerçektir. Edebî eserlerin, milletin fikir ve zevk dünyasının birer mahsulü olduğunu ve ait olduğu milletin yaşam tarzını yansıttığını kabul eden edebiyat tarihçileri ise edebiyat tarihini medeniyet tarihinin bir kısmı sayarlar. Sadık Tural, peş peşe sıraladığı sorularının devamında kavramların birbirinden kesin çizgilerle ayrılmasının pek kolay olmadığını söylemektedir ve Tural'a göre edebiyat tarihinin tam bir tanımı yoktur: *"Bütün bu açıklamalara rağmen* [edebiyat tarihinin] *tam ve birleşilebilir bir tarifi de bulunmuyor."*[180]

Agâh Sırrı Levend, edebiyat tarihi konusunda Lanson ve Köprülü ekolüne dâhil edilebilir. Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinin giriş kısmına bir edebiyat tarihi tanımı yaparak başlar. Aslında bu cümleler bir tanımdan ziyade edebiyat tarihinin görevi yahut ne yaptığı ile ilgilidir. Levend'e göre,

> *"edebiyat tarihi, bir ulusun çağlar boyunca meydana getirdiği edebî eserleri inceleyerek düşüncede ve duyguda izlediği yolu, geçirdiği evreleri bize tanıtır. Bu bakımdan uygarlık tarihinin önemli bir koludur."*[181]

Agâh Sırrı Levend, *"Türk Edebiyatı Tarihi Nasıl Meydana Gelebilir?"* başlıklı makalesinde daha açık bir tanım yapar:

> *"Kaynaklardan zamanımıza kadar, bütün edebî devirleri safha safha kucaklayan ve her devirde edebî nev'ilerin gelişimini takip*

---

[179] Sadık K. Tural, "Edebiyat Tarihi Kavramı Etrafında", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 1986, s. 23-24.
[180] Sadık K. Tural, *agm.*, s. 24.
[181] Agâh Sırrı Levend, *age.*, s. 3.

ederek, her nev'inin belli başlı eserleriyle tanınmış kişileri hakkında değer hükümleri veren geniş ve etraflı bir eserdir."[182]

Faruk K. Timurtaş, edebiyat tarihi kavramına ve metoduna dair kanaatlerini iki sayfalık bir yazıda bir araya getirmiş ve *Türk Kültürü* dergisinde neşretmiştir. Timurtaş'a göre edebiyat tarihi,

"bir milletin asırlar boyunca gösterdiği seyir ve tekâmülü tam olarak inceleyen; edebî oluş ve cereyanları bir bütün olarak ele alıp onların siyasî, içtimai, ruhi ve fikri muhit ve şartlarla ilgi ve münasebetini tayin ederek ve estetik değerini belirterek açıklayan bir ilimdir."[183]

Edebiyat tarihini medeniyet tarihinin bir bölümü olarak görenlerden biri de Hüseyin Nihal Atsız'dır.

"Bir ağacın yemiş verme şartlarını incelerken nasıl onun toprağını da göz önünde bulundurmak lazımsa, edebî mahsullerin nasıl meydana geldiğini anlamak için de o devrin tarihini bilmek icap eder. O halde Türk edebiyatı tarihi demek, Türklerin en eski çağlardan günümüze kadar meydana getirdikleri duygu ve düşünce mahsullerinin asır asır, o asrın içinde mütalaası demektir. Tabii ki edebiyat tarihini iyi anlamak için bütün medeniyet unsurlarının da tarihini önceden bilmek şarttır. Böyle olmazsa edebî eserlerin doğuşundaki sebep ve neticeler iyi anlaşılmaz. Edebiyat tarihi, medeniyet tarihinden pek az farklıdır."[184]

Edebiyat tarihi eserlerinin içinde gerek metodu gerekse üslubu bakımından ayrı bir öneme sahip *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserin yazarı Ahmet Hamdi Tanpınar, eserinin ön sözünde edebiyat tarihinden beklenen şeyleri sıralamıştır:

---

[182] Agâh Sırrı Levend, "Türk Edebiyatı Tarihi Nasıl Meydana Gelebilir?", *Türk Dili*, Cilt 1, Sayı 1, 1951, s. 3.
[183] Faruk K. Timurtaş, "Türk Edebiyatı Tarihi Ana Kitabı Nasıl Yazılabilir?", *Türk Kültürü*, Sayı 7, 1963, s. 28.
[184] Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1992, s. 13.

> *"edebiyat vâkıalarını zaman çerçevesi içinde olduğu gibi sıralamak, birbirleriyle olan münasebetlerini ve dışarıdan gelen tesirleri tayin etmek, büyük zevk ve fikir cereyanlarını ayırmak, hulasa her türlü vesikanın hakkını vererek bir devrin edebî çehresini tespite çalışmak* […]*"*[185]

Yukarıda verilen edebiyat tarihi tanımlarının hacimleri ve küçük farklılıkları bir tarafa bırakılırsa hemen hemen aynı şeyi söyledikleri görülecektir. Buna göre edebiyat tarihi, medeniyet tarihinin bir bölümüdür ve bir edebiyat tarihi kitabının yazılması *insan, dönem* ve *eser* unsurlarının incelenmesiyle mümkün olabilir. Fakat bir edebiyat tarihi kitabının yazılması sanıldığı kadar kolay değildir. Edebiyat tarihine kaynaklık eden yahut yardımcı olan bilim dallarından ve eserlerden en üst düzeyde istifade edilmesi gerekir. Edebiyat tarihinde hangi yöntemin veya yöntemlerin kullanılacağı belirlenmelidir. Edebiyat tarihi yazmayı arzu eden biri karşısına çıkacak güçlüklerin de farkında olmalıdır.

2.3.1. Edebiyat Tarihinin Yardımcıları ve Başlıca Kaynakları

Her bilimin kendine özgü bir çalışma sahası ve metodu vardır. Fakat farklı bakış açılarının sunduğu imkânlardan faydalanmak, bilimsel bir araştırmanın başarısını artıracağı gibi ortaya konan sonuçların daha sağlam ve güvenilir olmasını da sağlayacaktır. Bu yüzdendir ki günümüzde yapılan çalışmalarda bir akademik incelemenin tek başına yeterli olmayacağı konularda farklı bilim dallarının yardımına başvurulmakta ve bu durum *disiplinlerarası (interdiciplinary)* kavramıyla izah edilmektedir. Bu anlamda edebiyat tarihi çalışmaları, belki de disiplinlerarası çalışmanın en yoğun ve işlevsel kullanıldığı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fuad Köprülü, *"Türk Edebiyatı Tarihinde Usul"* başlıklı makalesinin bir bölümünde, edebiyat tarihinin farklı bilim dallarıyla ilişki içinde olmasını öznel ve kısmen eksik yorumların önüne geçeceği için gerekli görmektedir:

> *"Matbu olmayan metinlerin tetkiki, kitabiyat, takvimiyat, terâcim, metinlerin tenkidi, lisan tarihi, ilimler ve felsefe tarihi, âdetler*

---

[185] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, YKY Yayınları, İstanbul 2010, s. 15.

tarihi, güzel sanatlar tarihi, siyasi tarih, hatta arkeoloji gibi sair bütün tarihî ilimlere müracaat iktiza eder."[186]

Edebiyat tarihi çalışmalarının yardımcılarını ve başlıca kaynaklarını ele alacağımız bu bölümde[187] ilk sırayı tarih bilimine tahsis etmemiz hiç de yanlış olmaz. Geçmişte yaşanan olayları yer ve zaman unsurlarıyla neden-sonuç ilişkilerine bağlı kalarak anlatan tarih bilimi, edebiyat tarihinin en mühim yardımcısıdır.

Edebiyat tarihi çalışmalarının bir diğer yardımcısı da biyografidir. Geçmişte hâl tercümesi/tercümeihâl yahut tezkire olarak tanımladığımız, bugün ise yaşam öyküsü dediğimiz, kişinin doğumundan itibaren yaşadıklarını veya hayatının bir bölümünü anlatan yazılar, edebiyat tarihine şahsiyet bağlamında yardımcı olur. Edebî eserlerin yaratıcısı konumundaki şairlerin ve yazarların hayatlarına dair bilgileri ihtiva eden bu eserler, özelde edebî şahsiyetleri genelde ise bir bütün olarak toplumu tanımamıza imkân sağlamaktadır. Elimizde bulunan şu eserin yazarı kimdir? Ne zaman doğmuş, nerede yaşamıştır? Hangi okullarda öğrenim görmüş, kimlerin öğrencisi olmuştur? Onu, bu eseri kaleme almaya iten saikler nelerdir? Eser nasıl bir çevrenin ve zamanın mahsulüdür? İşte tüm bu soruların cevabı biyografi türünde kaleme alınmış eserlerin satırlarında mevcuttur.

Biyografi türündeki eserlerin yanı sıra kişiyi ve eserlerini farklı yönleriyle tanımamıza yardımcı olacak ve edebiyat tarihi çalışmalarına destek teşkil edecek eserler de vardır. Kişinin birinci elden yaşamını anlattığı otobiyografiler, hatıralar, mektuplar ve monografiler sözünü ettiğimiz eserlerdendir.

Kitabiyât, kaynakça, bibliyografi gibi isimlerle de bilinen bibliyografya, edebiyat tarihi çalışmalarının bir diğer yardımcısıdır. Edebiyat tarihine biyografi, şahsiyet bağlamında yardımcı olurken bibliyografi de eser bağlamında yardımcı olur. Eserlerin serencamını dikkatlere sunan bibliyografya, bir milletin fikir ve sanat eserlerinin hafızasıdır. Bugüne kadar yapılan araştırmalar, yazılan kitaplar ve

---

[186] M. Fuad Köprülü, "Edebî Metinleri Tanımak ve Türk Edebiyatı Tarihinin Başlıca Kaynakları", *Edebiyat Araştırmaları I*, Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 60.

[187] Bu bölüm, şu eserlerden yararlanılarak kaleme alınmıştır: Gustave Lanson, *İlimlerde Usul Edebiyat Tarihi*, (çev: Yusuf Şerif), Remzi Kitabevi, İstanbul 1937.; M. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları I*, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.; Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi I. Cilt Giriş*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973.

makaleler nelerdir? Şu an hangi kütüphanenin veya müzenin rafları arasındadır? Yahut dikkatli ve titiz bir araştırmacı tarafından keşfedilmeyi bekleyen eserler hangileridir? Tüm bu soruların cevapları da bibliyografya türünde kaleme alınmış eserlerde mevcuttur.[188]

Türk edebiyatının asırlar boyu pek çok dil ve edebiyatla etkileşimde bulunması, bibliyografya konusunda sadece Türkçe ile sınırlı kalınmamasını gerekli kılar. Öyle ki Arap ve Fars edebiyatlarıyla birlikte Fransız edebiyatının eserlerinin de bibliyografya listelerinde yer bulması gereklidir. Söz konusu liste, yurt içinde ve dışındaki kütüphanelerin kataloglarının dikkatle taranması sonucu oluşacaktır.

Türk dilinin çok geniş bir coğrafyaya yayılması ve pek çok dil ile etkileşimde bulunması, bu dil ile oluşturulan edebiyatın tarihini kaleme alırken filoloji ile münasebeti bir ölçüde gerekli kılar. İnsanlar arasında anlaşmayı ve iletişimi sağlayan canlı bir vasıta olarak tanımlayabileceğimiz dil, canlılığının tabii bir sonucu olarak sürekli bir değişime ve gelişime uğramıştır. Söz konusu bu değişim alfabe, ses, ek, kelime ve cümle düzeyinde gerçekleşmiştir. Nitekim Türk dili tarihi incelendiğinde farklı alfabelerin kullanıldığı, bazı eklerin ve kelimelerin ise değişime uğradığı görülecektir. Filolojinin yardımına başvurarak bir edebî eseri incelemek, o eserin farklı dönemlere ait metinlerle dil bilgisi düzleminde karşılaştırılmasına imkân sağlar.

Edebiyat tarihi çalışmalarına psikoloji ve sosyolojinin de yardımcı olduğunu söylemeliyiz. Her edebî eser yaratıcısının ruh dünyasından bir iz taşır. Şair yahut yazar, duygularını, düşüncelerini, hayallerini ve arzularını eserine yedirerek okuyucuya yansıtır. Bu anlamda bir edebî eseri tam manasıyla inceleyebilmek için

---

[188] Agâh Sırrı Levend, hafızanın önemine dikkat çekerek eskiden birçok eksiğin 'bellek' tarafından tamamlandığını ve meşhur 'ayaklı kitaplıkların' varlığından söz eder. "*Belleğin rolü yadsınmamakla birlikte, nerede ne olduğunu, bir kanunun hangi kitabın, hangi sayfasında bulunduğunu, türlü konular üzerinde ne gibi eserler yazıldığını bilmek, çağdaş bilim anlayışının ilk durağı sayılıyor.*" Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi I. Cilt Giriş*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, s. 5.; Ayrıca bk. Dursun Gürlek, *Ayaklı Kütüphaneler*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2013, s. 406.; Edebiyat tarihi çalışmalarının kaynakları meselesinde Köprülü, bibliyografyayı önemsemektedir. Köprülü'ye göre bir edebî eseri tanımak, onun varlığından haberdar olmak demektir ve bu da bibliyografya ile mümkün olabilir. Köprülü edebiyat tarihi araştırmalarının kaynaklarını Batı kaynakları ve Doğu'ya ait kaynaklar olmak üzere iki ana başlık altında toplar. Batı kaynaklarının arasında Fransız, İngiliz, Alman, Rus ve Macar dillerinde kaleme alınmış önemli önemsiz bütün yayınları işaret eder. Doğu'ya ait kaynaklarda ise başlıca şu eserleri anar: Divânü Lügati't-Türk, Kutadgu Bilig, Divan-ı Hikmet, Tezkiretü'l Evliya, Baburname, Keşfü'z-Zünun, Tarih-i Ata, Tezkiretü'l-Hattatin, Gülşen-i Şuara, Osmanlı Erbab-ı Ulum ve Maarifi… M. F. Köprülü, *age*, ss. 61-65.

yaratıcısının ruh dünyasını da incelemek gerekir. Bu da psikolojinin tanıdığı imkân ölçüsünde mümkün olabilir. Ruh hâli ve fikir dünyasıyla eserde var olan edebî şahsiyet, aynı zamanda bir toplumun mensubudur. Ortak noktası insan olan edebiyat ve sosyolojinin kesişim noktası ise edebî şahsiyettir. Şairin veya yazarın toplumdaki konumunu tayine çalışmak yahut edebî eserdeki insan ilişkilerini, kültürel değişimin aşamalarını, din ve ahlak gibi kavramların önem ve etkinliğinin değerlendirilmesi sosyolojinin katkısıyla gerçekleşebilir.

Edebiyat tarihi çalışmalarının kanaatimize göre bir diğer mühim yardımcısı, edebiyat tarihi yazmayı arzu eden kişinin yazı kabiliyeti, ilmî düşünce gücü ile hadiseler, şahıslar ve eserler arasında münasebet kurabilme ve terkip yapabilme yeteneğidir.

2.3.2. Edebiyat Tarihinde Yöntem

Beşerî ilimlerin birer şubeleri olan edebiyat tarihi ile tarih arasındaki ilişki göz önüne alındığında bu bilim dallarının aynı metodu kullandıkları veya kullanabilecekleri düşünülebilir. Zira her iki bilim dalının da en genel manada araştırma konusu insan ve mazidir. Fakat edebiyat ve tarih arasındaki ilişkiyi tartıştığımız bölümde de ifade edildiği gibi tarihin ele aldığı mazi geçmiş; edebiyat tarihinin ele aldığı mazi ise bugün edebî eserler[189] marifetiyle tüm canlılığıyla yaşamaktadır. Sözünü ettiğimiz mazi ve hâl kavramlarına M. Fuad Köprülü şöyle bir izah getirmektedir:

> *"Fatih Sultan Mehmed'in dâhili siyaseti ile Kanuni Sultan Süleyman'ın Sigetvar seferi, artık kaybolmuş ve yeniden ihyaya muhtaç şeylerdir. Hâlbuki Ahmed Paşa'nın Divan'ı ile Bâkî'nin mersiyeleri eskiden ne haldeyse, hala aynı şekilde varlığını muhafaza ediyor."*[190]

---

[189] Edebiyat tarihçileri ve edebiyat araştırmacıları tarafından edebî eserin ne olduğu tartışılmış ve bu tartışmalar sonucunda birtakım tanımlar yapılmıştır. Söz gelimi M. Fuad Köprülü'ye göre "*ifade ettiği hisleri bir okuyucu zümresine aynı kuvvetle sirayet ettirmeye muktedir olan bir eser, edebî addolunur.*" M. Fuad Köprülü, *age.*, s. 51.; A. Sırrı Levend'e göre edebî eser, uyandırdığı estetik duygularla ruha ve zekaya seslenmeli ve bir şey öğretme amacıyla değil, sanat kaygısıyla kaleme alınmalıdır. Agâh Sırrı Levend, *age.*, s. 3.

[190] M. Fuad Köprülü, *age.,* s. 49.; Bu konuda Agah Sırrı Levend, Köprülü'ye katılmaktadır ve düşüncelerini benzer bir örnekle ifade etmektedir: *"Her ikisi de 'geçmiş' üzerinde çalıştığı hâlde,*

Geçmişte kaleme alınmış, fakat bugün hâlâ canlılığını koruyan edebî eserin, 'ebedîliğine' vurgu yapanlar, edebiyatın kâmil manada bir tarihi olamayacağını ifade etmişlerdir. Onlara göre *"edebiyat tarihi tam bir tarih değildir; çünkü o, halen var olanın, her zaman ve her yerde var olanın, ebediyen var olanın bilgisidir."*[191]

Köprülü, *"her ilim, ancak kendisine mahsus olan ilmî usullerin kullanılmasıyla teşekkül edebilir"* diyerek bilimsel araştırmalarda usulün önemini vurgulamış ve sosyal bilimlerin henüz kesin ve belli usullerinin olmayışını ifade etmiştir.[192] Bugün belki de edebiyat tarihinin tam bir bilim dalı olarak kabul edilememesinin altındaki en büyük sebep metot sorunudur. Tüm bu mahrumiyete yahut belirsizliğe rağmen edebiyat tarihçiliğinde tarihselcilik/tarihsel eleştiri[193] metodunun benimsendiği söylenebilir. Edebiyat tarihini bilimsel bir temele oturtan Köprülü'nün tarihsel eleştiri metodunu kullandığını söyleyebiliriz; aynı zamanda *Türk Edebiyat Tarihinde Usul* başlıklı uzun makalesinde Hippolyte Taine'ye atıf yapması, *ırk, ortam* ve *dönem* esasına dayanan sosyolojik eleştiriyi de benimsediğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.[194]

Agâh Sırrı Levend'e göre *"edebiyat tarihi çalışmalarında izlenecek başlıca yöntem, belgelere dayanan ve objektif kalmayı gerektiren 'tarihsel eleştiri'dir."*[195] Levend'in kullanmayı tercih ettiği tarihselcilik (historicism), edebiyat tarihçisinin

---

tarihçinin konusu olan geçmiş, artık devrini bitirip tarihin malı olmuştur. Edebiyat tarihçisinin ele aldığı geçmiş ise sanat eserleriyle hala canlı olarak yaşamaktadır. Örneğin bugün Lale Devri yoktur. Ama o devirde yaşayan Nedim'in divanı elimizdedir ve hala değerini korumaktadır." A. S. Levend, *age.*, s. 15.

[191] Rene Wellek, Austin Warren, *Edebiyat Teorisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s. 301.

[192] M. Fuad Köprülü, *age.*, s. 28.

[193] Tarihsel eleştiri konusunda Berna Moran şunları söyler: "Okurun geçmiş yüzyıllarda yazılmış bir eseri anlayabilmesi, tadına varabilmesi ve değerlendirebilmesi için eserin yazıldığı çağdaki koşullar, inançlar, dünya görüşü, sanat anlayışı ve gelenekleri hakkında bilgi sahibi olması gerekir. […] Bu imkânı sağlamak en çok edebiyat tarihçilerine ve araştırmacılarına düşer. […] Tarihsel eleştiri biyografiye geniş yer verir. […] Tarihsel eleştirinin en önemli yanı eseri belli bir sanat geleneğindeki yerine oturtmak, o tür eserlerin özelliklerini ortaya koymak, böylece eserde gözetilen amaçları, esere şekil veren ilkeyi belirtmek ve ona hangi açıdan bakılacağını bulmaktır." Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Cem Yayınevi, İstanbul 1994, s. 70-71.

[194] Sosyolojik eleştiri konusunda Berna Moran şunları söyler: "Sosyolojik eleştiri edebiyatın kendi başına var olmadığı, toplum içinde doğduğu ve toplumun bir ifadesi olduğu ilkesinden hareket eder. Yazarı, eseri ve okuru toplumsal koşullar belirlediğine göre, yapılacak iş, bir bilim adamı gibi davranmak ve bu koşullar üzerine eğilerek sanatla ilgili sorunları açıklamaktır." Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Cem Yayınevi, İstanbul 1994, s. 74-75.

[195] Agâh Sırrı Levend, *age.*, s. 14.

önyargılarının bilinçli olarak işe karışmasını engelleyecek ve eski devirlerin düşünce dünyasını o devirde yaşıyormuş gibi kavramasını sağlayacaktır.[196]

Edebiyat tarihçinin tarafsızlık endişesi, edebiyat araştırmacıları tarafından kabul gören ideal bir tavırdır. Fakat bu konuda G. Lanson, farklı bir bakış açısına sahiptir. Lanson'a göre,

> *"edebî eserin tesirine kendimizi doğrudan doğruya ve safça teslim etmeksizin o edebî eseri tarif etmeye veyahut onun mahiyetini veya enerjisini ölçmeye yeltenmemiz abes olur. Binaenaleyh, sübjektif unsurun tamamen çıkarılması ne kabil ne de şayanı arzudur. Şahsi aksülamellerimizi nazarı itibara almaktan istinkâf edersek bu istinkâfımız, kendi aksülamellerimizin yerine, başkalarının aksülamellerini ikame etmemizden başka bir netice vermez. Hâlbuki bu aksülameller, bize göre objektif olmakla beraber, mevzua bahis olan esere göre sübjektiftir."*[197]

Tarihsel eleştiri ile sosyolojik eleştiri metodunu kullanan Köprülü'nün tarafsızlık meselesine dair kanaati Lanson'un kanaatinden pek de farklı değildir. Köprülü'ye göre,

> *"enfüsi (subjective) unsurların azaltılma ve yok edilmesinde fazla gayret göstermek ne mümkün ne de temenniye şayandır; edebiyatın tarifi bile mesaimizin esasındaki enfüsiliği, şahsiyeti anlatmaya kâfiyken, edebî eserlere karşı kayıtsız durmaya nefsimizi zorlamayalım."*[198]

Edebiyat tarihi çalışmalarında sadece bir eleştiri yönteminin kullanıldığını yahut kullanılması gerektiğini söylemek doğru olmaz. Nitekim edebiyat tarihi çalışmalarında farklı yöntemlerin kullanıldığını görmekteyiz. Söz konusu bu yöntemleri Faruk K. Timurtaş şöyle açıklamaktadır:

---

[196] Rene Wellek, Austin Warren, *age.*, s. 47.
[197] Gustave Lanson, *age.*, s. 14-15.
[198] M. Fuad Köprülü, *age.*, s. 56.

> *"Edebiyat tarihimizin metot meselesi henüz halledilmiş durumda değildir. Bilindiği gibi, edebiyat tarihi incelemelerinde genetik (hâdise ve meseleyi menşeinden alarak tekâmülü ile incelemek), estetik (eserin edebî sanatları ve bedii değerleri üzerinde durmak), psikolojik (eseri meydana getiren sanatkârın ruhî durumunu göz önünde tutmak) ve sosyolojik (daha çok dış tesirleri esas olarak almak) olmak üzere belli başlı dört metot vardır. Ayrıca bu metotların işe gelen kısımlarını alarak duruma ve ihtiyaca göre meydana getirilen eklektik (birleştirici ve seçici) metot da mevcuttur."*[199]

Edebiyat tarihi çalışmasında bir metot yerine birden fazla metodu iç içe geçmiş bir yapıda kullanarak hem eseri hem şahsiyeti hem de devri son derece çarpıcı bir biçimde irdeleyen kişi hiç şüphe yok ki *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* aslı eserin yazarı Ahmet Hamdi Tanpınar'dır. Tanpınar, adı geçen eserinde tarihî ve estetik yöntemi bir arada kullanmayı tercih etmiştir. Kanaatimize göre bu durum, bir tercihten ziyade Tanpınar'ın ilim adamlığı tarafıyla sanatkâr tarafının tabii bir bileşkesidir.

Edebiyat tarihçisi, eserini hangi metotla yazarsa yazsın temelde yapması gereken birtakım işler yahut yerine getirmesi gereken birtakım görevler vardır. Bu görevler kuşkusuz edebiyat eserini, o eseri kaleme alan şahsiyeti ve eserin ait olduğu devri incelemeye çalışmaktır. G. Lanson, bir edebiyat tarihçisinin yapması gerekenleri şöyle sıralamıştır:

> *"Edebî metinlere vukuf kesbetmek, bu metinlerdeki ferdî unsurları maşerî unsurlardan, orijinal kısımları ananevî kısımlardan ayırmak üzere bu metinlerin mukayesesini yapmak, bunları neviler, mektepler, hareketler itibarıyla tasnif etmek ve nihayet bu suretle vücuda getireceğimiz metin gruplarının gerek memleketimizin fikrî, manevi ve içtimai hayatıyla gerek Avrupa medeniyet ve edebiyatının inkişafıyla olan münasebetlerini tayin etmektir."*[200]

---

[199] Faruk K. Timurtaş, *agm.*, s. 29.
[200] Gustave Lanson, *age.*, s. 24.

Rene Wellek ve Austin Warren'e göre bir edebiyat tarihçisinin yapması gerekenler şunlardır:

> *"Yorumlama, eleştirme ve değerlendirme süreci hiçbir zaman tamamen kesilmez ve muhtemelen sonsuza kadar veya en azından kültür geleneği kesintiye uğramadığı müddetçe devam edecektir. Edebiyat tarihçisinin görevlerinden birisi bu süreci tasvir etmektir. Diğer bir görevi de yazarlarına, türlere, üslûp tiplerine veya dil geleneklerine göre ve son olarak da evrensel bir edebiyat şeması içerisinde daha küçük ve daha büyük gruplar hâlinde sıralanan sanat eserlerinin gelişmesini izlemektir."*[201]

M. Fuad Köprülü ise edebiyat tarihi çalışmasının hedeflerini sıralarken aynı zamanda bir edebiyat tarihçisinin yapması gerekenlere de ışık tutar. Ona göre bir edebiyat tarihi çalışmasının hedefleri yahut bir edebiyat tarihçisinin yapması gerekenler şunlardır:

> *"Edebî metinleri anlamak, şahsî ve orijinal unsurları, her sanatkârda rastlanan o devre ait müşterek unsurlardan ayırt etmek için, onları birbiriyle mukayese etmek, sonra o metinleri nevilere ayırıp büyük şahsiyetler ile etrafındaki mukallitleri benzerliklerine göre tefrik eylemek, edebî eserlerin menşelerinden itibaren tekâmül şeklini ve değişik taraflarını ve bunda tesir eden muhtelif nevide amilleri göstermek, nihayet her fert veya her zümrenin fikrî, manevî ve ahlaki hayatının o muhitle münasebetlerini bulmak, eski devirlerimizde o devir edebiyat ve İslami ilimlerinin bizdeki tesirlerini, bulunduğumuz devirdeyse Batı tesirlerini dereceleriyle kayıt ve zapt etmek…"*[202]

Edebiyat tarihçisi sadece edebiyat eserini incelemekle yahut bir edebî şahsiyetin yaşamını irdelemekle yetinmemelidir.

> Çünkü *"eser yanında bir de onu meydana getiren bir insan, o eseri besleyen ona zemin hazırlayan, öncülük yapan başka eserler, yine*

[201] Rene Wellek, Austin Warren, *age.*, s. 301.
[202] M. Fuad Köprülü, *age*., s. 60.

> *bu eserin tesiri altında bulunduğu yahut da mahsulü olduğu, zaman içinde değişen bir edebiyat anlayışı, yine belli bir zamana bağlı olarak tâbi bulunduğu veya hitap ettiği edebî zevk, oluş ve şekillenişte değişik ölçüde hissesi olan edebiyat cereyanları ve fikir hareketleri, cemiyet yaşayışından gelen, içinde meydana geldiği sosyal kültürel çevrenin ona* [edebiyat tarihi eserine] *kattığı, hatta yön verdiği taraflar vardır."*[203]

Edebiyat tarihçisi kendisine yüklenen bu sorumlulukları yerine getirirken hangi eserleri ve şahsiyetleri, hangi ölçütlere göre seçeceğine elbette kendisi karar verecektir. Bu karar verme hadisesi edebiyat tarihçisinin aynı zamanda eleştirmen yönünü de açığa çıkarmaktadır. Tam da bu noktada edebiyat tarihçisinin tarafsızlığı bir soru yahut bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Edebiyat tarihçisinin çalışmasında bütün şairlere ve yazarlara yer vermesi; bütün edebiyat eserlerini incelemesi kuşkusuz imkânsızdır ki zaten kendisinden beklenen de bu değildir. Köprülü, edebiyat tarihçisinin metin tespitine yardımcı olmak için şunları söylemektedir:

> *"bizim mihver veya tetkik merkezimizi şaheserler teşkil edecektir. Fakat bu tabiri, bugünkü manasıyla enfüsi bir tarzda tefsir ve izah etmemeli. Bizim burada bahsettiğimiz şaheserler, muayyen bir zaman zarfında bir okuyucu sınıfının kendi ruhunu, kendi temayüllerini bulduğu, taklit ve tekrar ettiği, yani şaheser saydığı edebî mahsullerdir."*[204]

Böylece edebiyat tarihçisi özelden genele ulaşan bir kanaat sunacak; incelediği parçalarla bütünü dikkatlere sunan bir sentez inşa edecek; tarihini yazmaya çalıştığı edebiyatın bir panoramasını çizecektir.

---

[203] Ömer Faruk Akün, "Bir Edebiyat Tarihi Yazmak Mümkün müdür?", *Dergâh*, Mart 1990.
[204] M. Fuad Köprülü, *age.,* s. 51.

2.3.3. Kronolojik Olarak Türk Edebiyatı Tarihleri

Biyografi esasına dayanan tezkire türü ile başlayan edebiyat tarihçiliği serüveni on dokuzuncu yüzyıldan itibaren ilmî temellere oturtulmuş ve bu alanda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.[205] Başlangıcından itibaren Türk Edebiyatı Tarihi çalışmalarının bir kısmı kronolojik olarak şunlardır:

Tarihi	Yazarın Adı	Eserin Adı
1888	Abdülhalim Memduh	Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye
1910	Şehabettin Süleyman	Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye
1911	Faik Reşat	Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye
1912	Mehmet Hayrettin	Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye Dersleri
1913	M. Fuad Köprülü Şehabettin Süleyman	Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı
1913	M. Fuad Köprülü	Türk Tarih-i Edebiyatı Dersleri I
1913	M. Fuad Köprülü	Türk Tarih-i Edebiyatı Dersleri II
1922	İbrahim Necmi [Dilmen]	Tarih-i Edebiyat Dersleri II Cilt
1923	Ali Ekrem [Bolayır]	Türk Edebiyat Tarihi (Devr-i Cedit)
1924	İsmail Habip Sevük	Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi
1925	İsmail Hikmet Ertaylan	Türk Edebiyatı Tarihi
1926	İsmail Hikmet Ertaylan	Azerbaycan Edebiyatı Tarihi
1937	İsmail Hikmet Ertaylan	Çağatay Edebiyatı
1920	M. Fuad Köprülü	Türk Edebiyatı Tarihi
1929	Agâh Sırrı Levend	Edebiyat Tarihi Dersleri I
1931	Sadettin Nüzhet Ergun	Tanzimat'a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Numuneleri
1931	Tahir Olgun	Türk Edebiyatına Dair Manzum Bir Muhtıra
1932	Agâh Sırrı Levend	Edebiyat Tarihi Dersleri I
1932	İsmail Habip Sevük	Edebî Yeniliğimiz II Cilt
1933	Celal Tahsin [Boran]	Edebiyat Tarihi Dersleri
1934	Agâh Sırrı Levend	Edebiyat Tarihi Dersleri II
1934	Mustafa Nihat Özön	Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı
1934	Orhan Rıza Aktunç	Türk Edebiyatı Tarihi
1938	Agâh Sırrı Levend	Edebiyat Tarihi Dersleri III
1941	Mustafa Nihat Özön	Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi

[205] Cumhuriyet dönemindeki edebiyat tarihçiliği çalışmaları hakkında geniş bilgi için bk. Tahire Şebnem Arıcıoğlu, *1923-1970 Tarihleri Arasında Bizde Edebiyat Tarihçiliği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1995.

1940	İsmail Habip Sevük	Yeni Edebî Yeniliğimiz
1941	Hıfzı Tevfik Gönensay Nihat Sami Banarlı	Türk Edebiyatı Tarihi (Tanzimat'a Kadar)
1943	Hüseyin Nihal Atsız	Türk Edebiyatı Tarihi
1944	Hıfzı Tevfik Gönensay	Türk Edebiyatı Tarihi (Tanzimat'tan Zamanımıza Kadar)
1947	Nihat Sami Banarlı	Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II Cilt
1949	A.Ferhan Oğuzkan	Türk Edebiyatı Tarihi
1956	Ahmet Hamdi Tanpınar	XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi
1964	Vasfi Mahir Kocatürk	Büyük Türk Edebiyatı Tarihi
1969	Kenan Akyüz	Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri
1969	Hürriyet Gazetesi Yayınları	Türk Edebiyatı Tarihi
1973	Seyit Kemal Karaalioğlu	Resimli Motifli Türk Edebiyatı Tarihi
1973	Agâh Sırrı Levend	Türk Edebiyatı Tarihi I. Cilt Giriş
1976	Necla Pekolcay	İslami Türk Edebiyatı Tarihi II Cilt

***

Kuramsal bir çerçeve oluşturmak amacıyla tezkire ve edebiyat tarihi kavramlarına dair söylediklerimiz, bu iki türün benzer ve farklı yönlerine işaret etmektedir. Burada söz konusu bu berzerlik ve farklılıkları somutlaştırmak uygun olacaktır. XV. asırdan itibaren Türk edebiyatında örnekleri görülen tezkire ile ilk örneğini XIX. asırda gördüğümüz edebiyat tarihi arasındaki benzer yön edebî şahsiyetleri ve eseri ele almalarıdır. Ancak belirtmek gerekir ki her iki türün kendine özgü üslubu ve yöntemi vardır. Daha ziyade şairin hayatı üzerine yoğunlaşan tezkire yazarları, biyografi metinlerine birkaç örnek eser vermekle yetinmiş ve bu örnek eserleri tahlil etmemişlerdir. Onlar, mikyaslarını şahsi zevkleri ve beğenileri üzerine kurmuşlardır. Bu husus dikkate alındığında tezkirelerde yapılan değerlendirmelerin analitik olmaktan uzak, birer takdir ifadesi olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan edebiyat tarihlerinde ise eseri merkeze alan bir değerlendirme tarzı hâkimdir. Edebî eserin anlamlandırılmasında ve değerlendilmesinde yazarın biyografisine başvurulur. Ayrıca edebiyat tarihlerinde edebî eser değerlendirilirken eserin kaleme alındığı dönem üzerinde durulur; böylece eserin edebiyat tarihindeki yerini/önemini belirlemeye yönelik bir anlayış kendisini gösterir.

3. TEZKİRE GELENEĞİNİN SON TEMSİLCİSİ: İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL İNAL

3.1. Eserin Adlandırılması

İslam medeniyeti çerçevesinde gelişen ve kökleri Arap edebiyatındaki *"tabakat"* geleneğine dayanan tezkireler, şairlerin zamanla unutulmaya mahkûm olmalarının önüne geçen ve onların hatırlanmasına vesile olan eserlerdir. Bugün klasik olarak kabul ettiğimiz dönemin mahsulleri olan bu eserler, pek çok özellikleriyle olduğu gibi isimleriyle de benzerlik göstermektedir. Türk edebiyatına ait şair tezkireleri kronolojik/zamandizinsel olarak incelendiğinde şu isimlerle karşılaşılır: *Tezkire-i Şuarâ, Meşâi'rüş-Şuarâ, Riyazü'ş-Şuarâ, Teşrifatü'ş-Şuarâ, Mir'at-i Şi'r, Hatimet'ül-Eş'âr, Kafile-i Şuarâ…* Görüldüğü üzere daha çok *tezkire* ve şair sözcüğünün çoğulu *şuarâ* ile kurulan bir terkibin neticesi olan bu isimler, sonraları Latîfî Tezkiresi, Âşık Çelebi Tezkiresi, Hasan Çelebi Tezkiresi, Fatîn Efendi Tezkiresi gibi müelliflerinin isimleriyle anılmaya başlanmıştır.

İlk örneği 1888 yılında Abdülhalim Memduh tarafından kaleme alınan edebiyat tarihleri ise *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye, Tarih-i Edebiyat Dersleri, Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı, Türk Tarih-i Edebiyatı Dersleri, Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi, Edebiyat Tarihi Dersleri, Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi, Tanzimat Edebiyatı Tarihi Notları, Servet-i Fünûn Edebiyatı, Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Garip Hareketi* gibi ifadelerle isimlendirilmiştir. Edebiyat tarihi eserlerinin isimlendirilme şekillerine bakıldığında ya siyasi bir hadisenin veya dönemin yahut bir edebî grubun esere isim olarak verildiği görülmektedir. Yalnız Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserine *"siyasî temayül, grup vb. adlandırmalar yerine değişmeyecek ve bütünü kucaklayacak bir ad koymuştur."*[206]

[206] Kazım Yetiş, "Edebiyat Tarihçiliğimiz ve Ahmet Hamdi Tanpınar", *Ahmet Hamdi Tanpınar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 205.

Tezkirecilik yahut edebiyat tarihçiliği geleneğindeki yerini ve önemini tespit etmeye çalıştığımız İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın imzasını taşıyan eserin orijinal adı *Kemâlü'ş-Şuarâ*'dır. Fakat 1930-1942 yıllarında Türk Tarih Encümeni tarafından yayımlanan eserin adı *Son Asır Türk Şairleri* olarak değiştirilmiş ve eser, bu yeni ismiyle okuyucu karşısına çıkmıştır. İbnülemin, encümen heyetinin *"münasip gördüğü"* bu yeni ismi kabul etmiş; fakat eserin orijinal adının kendi nazarında *"bâkî"* olduğunu da ayrıca belirtmiştir.[207]

İbnülemin'in eserlerine bir bütün olarak baktığımızda *Kemâlü'ş-Şuarâ*'da tercih edilen bir isimlendirme usulü ile karşılaşırız. Eserlerinin çoğuna kendi adından ilhamla oluşturduğu bir terkibi isim olarak vermiştir: *Kemâlü'ş-Şuarâ, Kemâlü's-Sudûr, Kemâlü'l-Hikmet, Kemâlü'l-İsmet, Kemâlü'l-Hattâtîn, Kemâlü'l-Meşâhir, Kemâlü'l-Kemâl, İzzü'l-Kemâl, Nûru'l-Kemâl, Kemâlü's-Safvet…*[208] İbnülemin, sadece eserlerinin isimlerinde değil, içeriğinde de "*kemâl*" sözcüğüyle kurduğu terkiplere sıklıkla yer verir: *kemâl-i dikkat, kemâl-i ciddiyet, kemâl-i hürmet, kemâl-i muhabbet, kemâl-i sürat ve suhulet* gibi…

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *"aramızda yaşayan mazi"*[209] olarak tarif ettiği nevi şahsına münhasır bir âlim olan İbnülemin'in isimlendirme hususundaki bu tercihi hiç şüphe yok ki sebepsiz değildir. İbnülemin hayatı, şahsiyeti, fikirleri ve eserleriyle maziye bağlı bir insandır ve bu yüzdendir ki İbnülemin'e dair söz söyleyenler onu *"kadim zaman efendisi, aramızda yaşan mazi* yahut *çağı olmayan adam"* gibi ifadelerle tavsif etmişlerdir. Kıyafetiyle, tavırlarıyla, sözleriyle, üslubuyla geçmişi yaşamaya ve yaşatmaya çalışan İbnülemin'in, eserine geleneğin temayülüne uygun bir isim seçmesi son derece doğaldır. Ayrıca İbnülemin'in çocukluğundan vefatına kadar bütün ömrü incelendiğinde ve eserlerinin tamamı dikkatle mütalaa edildiğinde, öğrenme aşkının, bilme tutkusunun ve araştırmacı sabrının tabii bir neticesi olan

---

[207] İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 22.
[208] Sözünü ettiğimiz isimlendirme usulünün edebiyat tarihindeki bir başka örneğini İbnülemin'in satırlarından okumak mümkündür. "Bu himmetli şeyh [Mehmet Şemsüddin Efendi (d. 1867)] ömrünü beyhude geçirenlerden değildi. Vatanı olan Bursa'da yetişen ulema, meşâyih, şuaraya ve Bursa kabirlerinde medfun meşâhire, camilere, medreselere, tekkelere, türbelere ve sair mevada dair büyük, küçük ve manzum, mensur elli eser yazdı. Bütün eserlerinin unvanı, kendi ismine muzaftır. Bahar-ı Şemsi, Esrâr-ı Şemsi, Bergüzâr-ı Şemsi gibi…" İbnülemin, *age.*, s. 2268.
[209] Ahmet Hamdi Tanpınar, "Büyük Bir Muasır İbnülemin Mahmud Kemal", *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1977, s. 397.

olgunluk/yetkinlik durumu fark edilecektir. Sözünü ettiğimiz bu *olgun/yetkin* olma durumu, İbnülemin'in şahsında ve eserlerinde egosantrizm izlerini görmeye imkân vermektedir.[210]

3.2. Eserin Tasnif Sistemi ve Şekil Özellikleri

Tezkirelerde yüzyılları ve şairlerin ölüm tarihlerini esas alan tasniflerin yanı sıra başka tasnif sistemleri de kullanılmıştır. Söz gelimi Latîfî, tezkiresini daha pratik bir hâle dönüştürmüş ve şairleri alfabetik bir sıra ile takdim etmiştir. Âşık Çelebi ise orijinal olma endişesiyle ebced hesabına dayanan bir tasnif sistemi geliştirmiştir. Fakat bu tasnif sistemi nispeten zor ve kullanışsız olduğu için tercih edilmemiş; Latîfî'nin alfabetik tanzim tarzı ise kendisinden sonra gelen tezkireciler tarafından da kullanılmıştır.

İbnülemin de Latîfî'nin yöntemini tercih etmiş ve şairleri alfabetik sıra ile sınıflandırmıştır. Söz konusu alfabetik sıralamada şairlerin mahlaslarını esas almıştır; fakat Faruk Nafiz Çamlıbel, Mithat Cemal Kuntay, Orhan Seyfi Orhon, Ömer Seyfettin, Rıza Tevfik, Tevfik Fikret, Ziya Gökalp gibi mahlas kullanmayan şahsiyetleri ise isimlerini esas alarak tasnif etmiştir.

İbnülemin, biyografisinin 'A' harfi sırasında yer almasını isteyen bir şaire[211] verdiği cevapla, tercih ettiği tasnif metodunu geleneğe dayandırmakta ve şöyle söylemektedir:

> *"Tercüme-i hâlini 'A' harfi sırasında neşretmediğim için gücendiğini, fakat bana bundan bahsedilmemesini tembih ettiğini – vefatından sonra- ehibbasından biri anlattı. Bir şeyin sebebini anlamadan gücenmek haksızlıktır. Merhum tezâkir-i şuarâyı tetkik*

[210] İbnülemin'in şahsında ve eserlerinde görülen egosantrizm fikrine dair Ahmet Hamdi Tanpınar şunları söyler: "Bu egosantrizmin ne olduğunu hiçbir şey *Son Asır Türk Şairleri*'nde kendisine ayırdığı kısımda saydığı eserlerin adları kadar iyi göstermez. Filhakika muhtelif isimler altında neşredilen bu eserlerin hemen hepsi neşredilmeyenlerle beraber -15 eser- ya "Kemâl" kelimesiyle başlıyor veyahut onunla bitiyordu. *Son Asır Türk Şairleri*'nin asıl adı *Kemalü'ş-Şuarâ*, *Son Sadrazamlar*'ın ise *Kemalü's-Sudûr* idi." Ahmet Hamdi Tanpınar, *age*., s. 402.

[211] Ali Hikmet Bey (d. 1878).

edenlerden olsaydı tercüme-i hâllerde ismin değil mahlasın nazar-ı itibara alındığını bilirdi de haksız olarak bana gücenmezdi."[212]

İbnülemin'in eseri 1800'lü yıllardan 1940'lı yıllara kadar yüz yılı aşkın bir zaman diliminde yaşamış şairlerin biyografilerinden ve şiirlerinden müteşekkil bir eserdir.[213] İbnülemin, söz konusu zaman aralığında yaşamış, şiir söylemiş, eser kaleme almış şahsiyetleri, şairlik kudretleri bakımından bir değerlendirmeye yahut tasfiyeye tabi tutmaksızın eserinde yer vermiştir, zira İbnülemin'e göre *"Her güzel şey şiirdir. Her güzel şeyi hisseden ve ettiren şairdir."*[214] Ayrıca İbnülemin, bir kimsenin şair olup olmadığına karar vermek gibi bir amacının olmadığını ifade etmektedir. Çünkü hakiki manada şiirden ve şairden anlayanların kendisinin vereceği hükme ihtiyacı olmadığını düşünmektedir.[215]

İbnülemin, alfabetik tasnif metodunu kullanarak kaleme aldığı 2680 sayfalık eserinde 566 şaire yer vermiştir ve madde başı yapılmaksızın hakkında bilgi verilen şahsiyetlerle bu sayı daha da artmaktadır.[216] Zira eserde, şairlerin biyografileri anlatılırken onların aile üyelerinden, ders aldığı hocalardan ve dostlarından da yeri geldikçe bahsedilir. Dolayısıyla eserde biyografisi yer alan şairlerle birlikte daha pek çok kişi hakkında nispeten bilgi sahibi olmak mümkündür. Önceki tezkirelerle mukayese edildiğinde eserdeki biyografi sayısının dikkat çekici olduğu görülecektir. *Heşt-Bihşit*'te 241, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ'da* 334[217]*, Meşâirü'ş-Şuarâ'*da 427[218], *Hâtimetü'l-Eş'âr*'da 672, *Tezkiretü'ş-Şuarâ'da* ise 627[219] şairin

---

[212] İbnülemin, *age*., s. 957.
[213] İbnülemin'in *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinin ihtiva ettiği zaman aralığını açıklamak için yaş itibariyle en büyük ve en küçük şairlerin biyografilerini inceleyebiliriz. 1747 yılında doğan Hafîd Paşa ile 1910 yılında doğan Taha Toros, eserin zaman aralığı konusunda bir fikir verebilir.
[214] İbnülemin, *age*., s. 19.
[215] İbnülemin, *age*., s. 19.
[216] Çalışmamızda *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserin muhtelif baskıları incelenmiştir; fakat yukarıdaki ifade Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından yapılan baskıyı esas almaktadır. Ayrıca çalışmamızda yapılan atıflar, işaret edilen ciltler ve metin içinde gösterilen sayfalar sözü edilen baskıya ait olacaktır.
[217] Latîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ,* (haz. Rıdvan Canım), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.
[218] Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-Şuarâ (I-II-II Cilt),* (haz. Filiz Kılıç), İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.
[219] Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şuarâ,* (haz. İbrahim Kutluk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

biyografisine yer verilmiştir. Buna göre İbnülemin'in eserindeki biyografilerin sayısı önceki tezkirelerin birçoğundan fazladır.

Eserin ilk baskısı Türk Tarih Encümeni tarafından 12 fasikül hâlinde, 1930-1942 yılları arasında yapılmıştır. 1970 yılında Millî Eğitim Bakanlığı, eseri ikinci defa yayımlayarak okuyucuyla buluşturmuştur. 1988 yılında ise *Son Asır Türk Şairleri* adlı eser, Dergâh Yayınları tarafından 4 cilt hâlinde neşredilmiştir. Dergâh Yayınları tarafından hazırlanan baskıda Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'nun *"Son Şuarâ Tezkiresi ve Yazarı Hakkında"* başlıklı bir değerlendirme yazısı bulunmaktadır.[220] Eserin son baskısı ise Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından 5 cilt[221] olarak hazırlanmış ve yayımlanmıştır. Birinci cilt "Mukaddime" ile "A" ve "F" harflerini, ikinci cilt "G" ve "L" harflerini, üçüncü cilt "L" ve "N" harflerini, dördüncü cilt "O" ve "S" harflerini, beşinci cilt ise "Ş" ve "Z" harflerini ihtiva etmektedir. Ayrıca beşinci ciltte yazar, eserin *"tab'ı esnasında müsveddeleri bulunamayıp bilâhare tesadüf olunanlarla, -harf sırası geçtikten sonra müracaat edenlerin tercüme-i hallerini ve manzumelerini zeylen derce mecbur"* olmuştur.[222] Eserin Millî Eğitim Bakanlığı ve Dergâh Yayınları tarafından yapılan baskılarında şairlerin biyografileriyle birlikte fotoğraflarına da yer verilmiştir; fakat Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından yapılan baskılarda söz konusu fotoğraflar yoktur.

---

[220] İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlü'ş-Şuarâ)*, Türk Tarih Encümeni 1. Baskı, 12 cüz, İstanbul 1930-1942.; Millî Eğitim Bakanlığı 2. Baskı, İstanbul 1970.; Dergâh Yayınları 3. Baskı, İstanbul 1988.; Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 4. Baskı, Ankara 1999.

[221] 1. Cilt-haz: Müjgân Cunbur, 2. Cilt-haz: M. Kayahan Özgül, 3. Cilt-haz: Hidayet Özcan, 4. Cilt-haz: İbrahim Baştuğ, 5. Cilt-haz: Ayşegül Celepoğlu.

[222] İbnülemin, *age*., s. 2582.

3.3. Biyografik Bilgiler

Kronoloji esasına dayandığı için tarih biliminin çalışma alanında görülen biyografi, aslında en eski türlerden biridir. Sadece devlet yöneticilerinin, din adamlarının yahut herhangi bir meslekte şöhreti yakalamayı başarmış kimselerin değil, herkesin biyografisi yazılabilir. Fakat Türk edebiyatında XVI. yüzyılda gelişimini tamamlayan ve daha sonra modern edebiyat tarihine evrilen bu tür, ilgisini ve dikkatini büyük ölçüde şairlere yöneltmiştir. Şairlerin yaşam öykülerini kaydeden ve eserlerinden örnekler sunan tezkireler, Türk edebiyatında biyografi türünün kadim örnekleridir.

Edebiyat tarihinde biyografinin olup olmayacağı yahut ne ölçüde olacağı bugün hâlâ tartışma konusudur. Fakat biyografi, bir *"edebî eserin meydana gelişini aydınlatması"*[223] açısından önem kazanmaktadır. Edebiyat tarihinde, biyografinin edebî eserin anlaşılmasına ve edebî kişiliğin tespit edilmesine katkı sunacağında şüphe yoktur. Ancak şairlerin unutulmasına engel olmak ve onların hatırlanmasına vesile olmak gayesiyle kaleme alınan tezkirelerde biyografinin hacim bakımından fazlalığı, çoğu zaman bir tenkit sebebi olmuştur.

Modern edebiyat tarihlerinden farklı olarak edebî eseri değil, edebî eserin yaratıcısı konumundaki insanı, yani şairleri daima merkeze alan tezkirelerde biyografiye tahsis edilen yer oldukça geniştir. Fakat tezkire yazarının, şairlere zaman ve çevre bakımından yakın yahut uzak oluşu sözünü ettiğimiz hacim kavramını büyük ölçüde etkilemektedir. Bu anlamda tezkirelerde yaşam öyküleri bulunan şairlerin hepsinin ayrıntılı, uzun ve dört başı mamur bir biyografiyle takdim edildiğini söylemek pek de mümkün değildir.

Tezkire yazarları, *"şairleri tanıtır ve değerlendirirken tezkire dili diyebileceğimiz, terimlerden ve kavramlardan, deyim veya tabirlerden oluşan bir dil kullanmışlardır."*[224] Tezkireciler, şairleri tanıtırken öncelikle onların isimlerinden,

---

[223] Rene Wellek-Austin Warren, *Edebiyat Teorisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s. 84.
[224] Harun Tolasa, *Sehî, Lâtîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırması ve Eleştirisi,* Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s. 374.; Atabey Kılıç, "Tezkire Terimleri Sözlüğüne Dair", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, 2018, ss. 1-13.

mahlaslarından, unvan ve lakaplarından söz ederler ve şairlerin doğum yerleri, aileleri, eğitim durumları, hocaları, meslekleri ve çalışma hayatları hakkında bilgiler verirler. Sonrasında şairlerin fiziksel ve kişisel portrelerini tasvir ederler. En nihayetinde edebî kişiliklerini ele aldıkları ve sanat kudretlerini değerlendirdikleri şairlerin eserlerinden örnekler sunarlar. Bu düzen veya sistematik hemen bütün tezkirelerde değişmez.

Tezkirelerdeki şair biyografilerinin tanzimine dair söylenenleri, XVI. asrın kalburüstü tezkire yazarlarının eserlerinden örneklerle somutlaştırmak uygun olacaktır. Söz gelimi Latîfî'nin eserinde Âşık Paşa'nın biyografisi şu şekilde başlar:

> *"Evliyâ'u'llâhdan âşık u ârif ve envâ-ı irfânla pür-ma'ârif kimesne idi. Diyâr-ı Acem serhaddine karîb yerden gelüp vilâyet-i Anatolıda Kırşehri dimekle meşhur şehrde tavattun itmişlerdi. Türbet-i pâki ve merkad-i ıtr-nâki belde-i mezbûrededür. Vilâyet-i Rûma selâtîn-ı Âl-i Osmândan Sultân Orhan Han devrinde gelmişler ve Hazret-i Hacı Bektaş ile musahib olup ol diyârda kalmışlardur. Meşâyıh-i kibârun agniyâsından ve sâhib-miknet u gınâsındandur. Şâhâne ızz ü câhı ve melikâne kudret u dest-gâhı vardı. Bu suret-i şâhâneyle yine sîreti dervişâneydi.* […]"[225]

Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-Şuarâ* adlı tezkiresinde Ahmedî'nin biyografisinin ilk bölümünde şunları söyler:

> *"Germiyan'dan kopmış Hamzavî ile iki birâderdür ve her biri zemânlarında sâhib-i fazl u hünerdür. Hamzavî Hamza kıssasın yigirmi dört cild üzre cem idüp ol takrîb ile mahlasun Hamzavî idüp badehu Kıssa-i İskender'i yigirmi dört cild üzre tertîb itmişdür. Ve bir karındaşı da bu Ahmedî'dür ki ibtidâ-yı hâlinde Monla Fenârî ve fenn-i tıbda Şifâ kitâbınun müellifi Hâcî Paşa ile şirket üzre diyâr-ı Rûm'dan Mısr'da cem olup Şeyh Ekmel huzûrında istifâde-i ulûma meşgûller imiş."*[226]

---

[225] Latîfî, *age*., s. 118.
[226] Âşık Çelebi, *age*., s. 312.

İbnülemin'in *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserindeki biyografiler de biçim/şekil açısından yukarıda sözünü ettiğimiz inşa tarzından farklı değildir.[227] Biçim itibariyle büyük ölçüde geleneği takip eden, ancak içerik itibariyle kendisinden önceki tezkire yazarlarından ayrılan İbnülemin'in, biyografi tanzimini de bir örnekle dikkatlere sunmak uygun olacaktır.

> *"Ârif Hikmet Bey, Hersek Vâlisi İstolçalı Ali Paşa-zâde Zülfikar Nâfiz Paşa'nın oğludur. 1839 (1255 senesi Ramazanının 16. gecesi-23 Kasım 1839)'da Mostar'da doğdu. Onbir yaşında iken – büyükbabasının inhâsıyle- tımarlı süvari miralaylığına tevcih olundu.*
>
> *Babasının ve müteakiben ceddinin vefatı üzerine Hersek'ten Bosna'ya naklettiler. 1854 (1270 H.)'te İstanbul'a geldi, tahsîl-i ilme başladı.* […] *Sadâret Mektûbî Kalemi'ne memur edildi.* […]
>
> *'Nev'i şahsına münhasır' denilen adamlardan idi. Hafızası pek metin idi."*[228]

Türk edebiyatında XV. asırdan itibaren örnekleri görülen tezkire türü, zamanla biçim ve içerik bakımlarından kendine has bir form oluşturarak klasikleşmiş bir türdür. İbnülemin ise biçim ve içerik açısından belli özelliklere sahip olan tezkire/biyografi türünde kendine özgü üslup oluşturmayı başarmış bir biyograf ve tezkire yazarıdır. Bu çalışmada incelenen ve tartışılan en belirgin konu, hiç şüphe yok ki İbnülemin'in bu yönüdür.

---

[227] İbnülemin'in *Hoş Sadâ* ve *Son Hattatlar* adlı eserlerindeki biyografilerin tanzimi de *Son Asır Türk Şairleri*'ndeki biyografiler gibidir. Bu biyografilerde hattatların ve musikişinasların aile üyeleri –daha çok babaları- anılarak doğum tarihi ve yerleri kaydedilir. Şahsiyetlerin öğrenim ve çalışma hayatları tarihlendirilerek dikkatlere sunulur. Ders ve icazet aldıkları hocaların isimleri zikredilir. Eserleri genellikle takdir ifadeleriyle değerlendirilir ve eser örnekleriyle biyografi tamamlanmış olur.

[228] İbnülemin, *age*., s. 952-953.

3.3.1. Şairin Kimliği

3.3.1.1. İsim, Mahlas, Lakap

Edebiyat incelemelerinde ve eleştirisinde şüphesiz eser merkezli bir çalışma yürütülür. Tezkirelerde ise edebî şahsiyetin merkeze alındığını söylemek hiç de yanlış olmaz. Çünkü biyografiler ve tezkireler, *insan*ı tanıtma gayesinin yanı sıra, *insan*ın hayatına, fikirlerine, tecrübelerine ve geçmişine duyulan merakın neticesinde ortaya çıkan birer türdür.

Tezkireler biçim açısından incelendiğinde şairlerin mahlaslarıyla anıldığı ve tasnif sisteminin genellikle mahlasın ilk harfine göre yapıldığı görülecektir. Biçim ve içerik açısından tahlil etmeye ve edebiyat tarihindeki yerini tespit etmeye çalıştığımız *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserde de durum böyledir. Mahlaslarına göre tezkireye alınan şairlerin biyografilerinde öncelikle isimlerinden, mahlaslarından ve lakaplarından söz açılır. Fakat tezkirede biyografisi bulunan şairlerin hepsinin aynı şekilde tanıtıldığından söz edemeyiz. Nitekim mahlas kullanmayan şairlerin isimleriyle iktifa edildiğini, kendisinin veya ailesinin bir lakabı olmayan/bilinmeyen şairlerin sadece ismen tanıtıldığını söylemek mümkündür.

İbnülemin, şairlerin biyografilerinin tanziminde onları öncelikle isimleriyle tanıtır, daha sonra şairlerin babalarının isimlerini zikreder. Şairin babasının anılması genel bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır; fakat nadiren de olsa bazı şairlerin biyografilerinin ilk satırlarında şairin annesinden ve kardeşlerinden de söz edildiğini belirtmek gerekir. Genelde tezkirecilerin, özelde ise İbnülemin'in şairin ailesine dair yaptıkları bu türden bir tanıtmanın amacı, şairin biyolojik varlığını belirlemek değil, onun nasıl bir aileye yahut nasıl bir sosyokültürel çevreye mensup olduğuna dikkat çekmektir.[229]

İbnülemin'in biyografilerinde şairlerin ismen takdimi genellikle babalarının isimleriyle birlikte yapılır. İbnülemin, biyografi metinlerinin ilk cümlesinde şairin ve babasının ismini anar ve bu takdim cümlesini *"oğludur", "hafîdidir"* yahut *"kızıdır"*

[229] Harun Tolasa, *age*., s. 41.

ifadeleriyle bitirir. Fakat bu cümleden sonra isimlerini andığı baba ile oğulun/kızın münasebetine dair bir şey söylemez. Sadece babasından özel ders alan şairlerden bahseder.

> *"Mahmut Ekrem Bey, üdebâ-yı ricâlden Recâ'i Efendi'nin oğludur."* (SATŞ, s. 417)

> *"Ali Ekrem (Bolayır) Bey, Nâmık Kemal Bey'in oğludur."* (s. 431)

> *"Hamdullah Suphi Bey, füzelâ-yı vüzeradan Sâmi Paşa-zâde Abdüllâtif Suphi Paşa'nın oğludur."* (s. 826)

> *"Abdülhak Hâmid Bey, Hekimbaşı Abdülhak Molla-zâde Tahran sefîr-i kebiri müverrih Hayrullah Efendi'nin ikinci oğludur."* (s. 833)

> *"Hatice İffet Hanım, Reisü'l-ulemâ ve Nakîbü'l-eşraf Hasan Tahsin Bey'in oğlu Cezâyir-i Bahr-i Sefîd vilayeti İstînaf Ceza Mahkemesi Reisi ricâl-i ilmiyeden İbrahim Necib Bey'in kızıdır."* (s. 1001)

> *"Fatma Kâmile Hanım, Keşkek-zâde ailesinden ve Hayriye tüccarından Hacı Mehmed Efendi'nin kızıdır."* (s. 1137)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere İbnülemin, şairleri babalarıyla birlikte tanıtmak konusunda hassas davranır ve bazı biyografilerde şairin babasıyla birlikte annesinin de adını zikreder.

> "[Ahmet Cevdet Paşa] *Validesi Lofcalı Topuzoğlu ailesinden Ayşe Sünbül Hanım'dır."* (s. 355)

> "[Recaizâde Mahmut Ekrem] *Vâlidesi Teymurtaş Paşa sülâlesinden Rabia Adeviye Hanım'dır."* (s. 417)

> "[Mehmet Emin Yurdakul] *Validesi Edirne civarından İstanbul'a gelmiş köylü bir aileden Emine Hanım'dır."* (s. 449)

"[Süleyman Hayri] *Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın ahfadından Fatma Hanım'ın oğludur."* (s. 912)

"[Namık Kemal] *Annesi Zehra Hanım'ın babası Koniçe eşrafından Abdüllâtif Paşa Tekirdağ Muhassılı iken 21 Kânûn-ı evvel 1840 (26 Şevval 1256)'ta orada doğdu."* (s. 1160)

"[Saadettin Nüzhet Ergun] *Annesi Sadiye Hanım, Yenişehir Fener Sa'di Dergâhı şeyhi Şair Mehmed Vehbi Efendi'nin kızıdır."* (s. 2020)

"[Mehmet Şerif Paşa] *Annesi mabeyin müşiri Abdülhamid Ferid Paşa'nın kızı Hadice Kerime Hanım'dır."* (s. 2287)

"[Tevfik Fikret] *On iki yaşında iken annesi Hatice Refia Hanım Hicaz'a azimet ve orada rihlet eylediğinden büyük yengesi Nâime Hanım tarafından büyütüldü."* (s. 2387)

Yukarıdaki örnekler göstermektedir ki İbnülemin, şairlerin aile büyüklerinin isimlerini de anmakta ve okuyucuların edebî şahsiyeti, ailesiyle birlikte tanımasına imkân sağlamaktadır. İbnülemin'in bu tarz bir tanıtma gayreti içinde olması hiç şüphe yok ki kişisel imkânından kaynaklanmaktadır. Zira İbnülemin, tezkiresine aldığı şairleri veya şairin ailesinden birilerini yakından tanımaktadır. Kimi şairlerin biyografilerini ise bizzat kendilerinin gönderdiği mektuplardan istifade ederek yazmış olması, İbnülemin'in biyografilerinde en ince detayların ve gölgede kalmış yönlerin açığa çıkmasını sağlamaktadır.

İbnülemin'in ayrıntılarla zenginleştirdiği biyografilerinde kimi şairlerin isimlerinin aileleri tarafından nasıl verildiğini de anlatır. Asıl ismi "Mehmet Zeki" olan şairin babası Ahmet Agâh Efendi, çocukları yaşamadığı için oğluna "Abdülbâkî" ismiyle hitap etmiş ve zamanla çocuğun asıl ismi unutulmuştur.[230]

[230] İbnülemin, *age*., s. 240.

Süleyman Fâik Efendi'ye babası Hafız Ali Ağa, "Mehmed Said" ismini vermek istemiş; fakat şairin annesine bir gece rüyasında "Süleyman" ismi verilmesi söylenmiş ve böylece şaire "Süleyman Fâik" adı verilmiştir.[231]

Ayrıca edebiyat tarihinde Ziya Paşa ismiyle tanınan şairin mühründe yazan ismin Abdülhamid Ziyâüddin olduğunu İbnülemin, bir dipnotta belirtmiştir.[232]

Divan ve halk şairleri, şiirlerinin son beyitlerinde ya da son kıt'alarında mahlaslarını söylerler ve zamanla isimleri unutularak mahlaslarıyla tanınırlar. Söz konusu bu mahlasları şairin kendisi seçebildiği gibi bir başkası –genellikle icazet aldığı hocası veya intisap ettiği şeyhi- tarafından da şaire verilebilir.

İbnülemin'in, eserini şairlerin mahlaslarına göre tasnif ettiğini ve mahlası olmayan şairlerin de isimlerini esas aldığını söylemiştik. Biyografi metinlerinde İbnülemin, şairlerin isimlerini takdim ettikten sonra onların mahlaslarından da bahseder. Mahlas, edebî eserin kime ait olduğunun tespit edilmesi ve edebî şahsiyetin sanat alanındaki kimliğinin bilinmesi açısından son derece önemlidir. Aynı mahlası kullanan şairler olduğu gibi, birden fazla mahlas kullanan şairler de vardır. Burada tezkirecinin, sağlam bir biyografi metni inşa edebilmesi için ihtiyaç duyduğu şey şüphesiz edebiyat tarihine hâkimiyet ile araştırmacı titizliğidir.

Son Asır Türk Şairleri'nde şairlerin mahlasları şu şekilde verilir:

> *"*[Mehmet Esat Bey] *Pek genç iken 'Fâik' bilâhere 'Andelib' mahlasını kullandı."* (s. 159)

> *"*[Cemal Bey] *Nâbedid nâm-ı müstearıyle neşr-i eş'âr eden Cemal Bey* […]*"* (s. 337)

> *"*[Hüseyin Firakî Efendi] *Genç iken intisab ettiği şeyh, 'Erbab' dediğinden manzumelerinde 'Erbabî' mahlasını kullandı."* (s. 483)

> *"*[Davut Fatîn Efendi] *Kalemin usûl-i müttahezesi mucibince 'Fatîn' mahlası verildi."* (s. 566)

---

[231] İbnülemin, *age*., s. 533.
[232] İbnülemin, *age*., s. 2497.

"[Fehmî Hüsâm Dede] *Eş'ârda 'Fehmî' tahallus ederdi."* (s. 593)

"[Şeyh Seyyid Abdürrezzak İlmî Efendi] *Şeyhi 'İlmî' nâmıyle yâd ettiğinden o nâmı mahlas olarak kullandı."* (s. 1023)

"[Mehmet Celalettin Şeyhî] *Nazımda 'Şeyhî' mahlasını ihtiyar etmiştir."* (s. 2292)

Genelde insanı, özelde ise şairi keşfetmeyi amaçlayan biyografilerde şairlerin ismi, mahlası ve aile büyükleri –genellikle babası- tanıtılarak söze başlanır. Yukarıdaki örnekler İbnülemin'in kaleme aldığı biyografilerde de durumun böyle olduğunu göstermektedir. İbnülemin, bir birey olarak şairi ele alır ve tanıtırken onun aile kökenlerinden bahsetme ihtiyacı duyar; fakat İbnülemin'in amacı şüphesiz şairin soy ağacını çıkarmak değil, onun nasıl bir aileye mensup olduğunu okuyucuya bildirmektir. Ayrıca İbnülemin, şairin aile kökenlerinden ve ailenin lakabından söz ederken şairin şahsına ait bir lakabı varsa onu da biyografisine kaydeder. İbnülemin'in kaleme aldığı biyografilerde şairin yahut ailesinin lakapları şöyle verilir:

"Mehmed Ârif Bey, Cebbar-zâdelerden Şakir Efendi'nin oğludur." (s. 50)

"[Aziz Efendi] *Mektûbî-zâde nâmıyle maruftur."* (s. 55)

"[Âsım Bey] *Küçük Filibeli-zâde nâmıyle muarreftir."* (s. 109)

"[Ataullah Efendi] *Şani-zâde nâmıyle maruftur."* (s.163)

"[Atâ Bey] *Tayyarzâde nâmıyle maruftur."* (s. 181)

"[Mehmet Ali Aynî Bey] *Ailelerine 'Aynî-oğlu' derler."* (s. 229)

"Mustafa Enver Efendi, 'Şeyh Mustafa Bey' nâmıyle maruftur." (s. 478)

"[Fethî Mehmet Ali Efendi] *Memleketinde 'Osman Bey-zâde' denmekle maruftur."* (s. 633)

"[Mehmet Galip Efendi] *Memleketinde 'Çivici-zâde' nâmıyle yâd olunur."* (s. 697)

"[Hakkı Bey] *'Boğaz Nazırı' nâmıyle maruf olan İsmail Paşa'nın oğludur."* (s. 738)

"[Halid Eyyub Bey] *'Yenişehirli-zâde' nâmıyle maruftur."* (s. 788)

"[Haydar Efendi] *'Nasuhi-zâde hafidi' nâmıyle yâd olunurdu.* (s. 868)

"[Hıfzı Efendi] *Hanya'da 'Farisi hocası' nâmıyle maruf ve sıbyan mektebinde muallim idi."* (s. 924)

"İşte 'Deli' nâmıyle maruf olan Hikmet Bey […]*"* (s. 945)

"Mehmed Hayrullah Efendi, 'Harputlu Hayri' nâmıyle maruftur." (s. 918)

"İbrahim Edhem Pertev Paşa, Kiğı Beyi hazinedarı denmekle maruf Söylemez oğlu Erzurumlu Mehmed Timur Fennî'nin oğludur." (s. 1759)

Şairin adını, mahlasını, kendisinin ve mensup olduğu ailenin lakabını takdim ederek biyografi metnine başlayan İbnülemin, şairin kimliğini eksiksiz belirlemiş olur. Bu yönüyle İbnülemin, şairin bir başka şairle karıştırılmasının ve bir edebî eserin kime ait olduğu konusundaki anlaşmazlığın önüne geçerek edebiyat tarihçiliği alanında büyük bir hizmete imza atmış olur.

3.3.1.2. Zaman

Tezkirelerde bulunan zaman ifadeleri veya değerlendirmeler, daha çok şairin doğumu, ölümü ve onun hayatındaki önemli hadiseler ile ilgilidir. Tezkirelerdeki zaman algısının şairi daha iyi tanımaya ve onun yaşadığı zamana dair fikir edinmeye katkı sağladığını söyleyebiliriz. Ancak tezkirelerde, modern edebiyat tarihlerinde olduğu gibi bir devri/çağı ele alan ve değerlendiren bir zaman anlayışının olduğundan söz edemeyiz.

Tezkirelerde zaman belirlemesinin üç farklı şekilde yapıldığını söylemek mümkündür. Sözünü ettiğimiz zaman tespiti, takvim ay ve yıllarına veya önemli kişi ve tarihsel olayların adıyla anılan zamana göre yapılır. Zaman belirlemesinin bir diğer yolu da şairin biyografik varlığıdır. Bizzat şairin veya yakınlarının başından geçen birtakım hadiseler zamanın tespit edilmesine yardımcı olur.[233] Ancak belirtmek gerekir ki, tezkirelerde zaman belirlemesi daha çok önemli kişi ve tarihsel olaylar anılarak yapılır. Söz gelimi Latîfî, Ahmed-i Rûmî'nin doğum tarihinden ve yaşadığı zaman aralığından söz etmez; yalnızca *"Zamânı zamân-ı Ahmed Paşadan çok zamân akdem ve hayli müddet mukaddemdir."*[234] demekle yetinir. Ahmed Beg Zaîm ve Andelibî'nin "*bu devir şuarâsından*"[235] olduklarını söyler. Fahrî Çelebi'nin, İbrahim Paşan'nın "*velîmesi cemiyetinde*"[236], Kebîrî'nin ise Sultan Bayezid zamanında yaşanan "*zelzele-i kübra*"da[237] vefat ettiğini kaydeder. Zaman belirlemesinde daha çok şairlerin ölümlerini esas alan Âşık Çelebi'nin tezkiresinde de benzer ifadeler göze çarpmaktadır. Âşık Çelebi, Vecdî'nin "*İlbasan kazâsından mazûl iken diyâr-ı âhirete âzim*"[238] olduğunu, Vahdî'nin ise "*Edirne'de hâssa harâc emîni iken fevt*"[239] olduğunu ifade eder. Ayrıca tezkire yazarları, zaman belirleme hususunda eserlerini kaleme aldıkları döneme atıf yaparak şairlerin "*saded-i cem-i kitâb*"da yahut "*târih-i cem-i kitâb*"da ne yaptıklarını da kaydederler. Şairlerin eserin kaleme alındığı zamanki

[233] Harun Tolasa, *age*., s. 33.
[234] Latîfî, *age*., s. 168.
[235] Latîfî, *age*., s. 404.
[236] Latîfî, *age*., s. 423.
[237] Latîfî, *age*., s. 460.
[238] Âşık Çelebi, *age*., s. 551.
[239] Âşık Çelebi, *age*., s. 552.

durumlarını ise genellikle "*Hâliyâ*" sözcüğüyle başlayan bir cümle ile ifade ederler. Bu tarz zaman belirlemelerindeki muğlaklık, kuşkusuz şairlerin biyografik varlıklarını tam manasıyla açıklamaya imkân vermemektedir.

Zamanı tespit etme yollarından en güvenilir olanı hiç şüphe yok ki takvime dayalı bir biçimde yapılanıdır. İbnülemin'in biyografilerinde takvime dayalı bir zaman biçimi görülür ve *Son Asır Türk Şairleri* adlı eser, bu yönüyle kendinden önceki tezkirelerden ayrılır.[240]

Tezkirelerde zaman belirlemesi daha çok şairin ölümüyle ilgilidir ve doğum olayıyla ilgili takvime dayalı bir zaman tespiti çok azdır. Ancak burada tezkire yazarından kaynaklanan bir ihmalin veya bir geçiştirmenin söz konusu olduğunu söylemek doğru değildir. Zira tezkirelerde şairlerin doğum tarihlerinin azlığı hatta yokluğu, büyük ölçüde kayıt tutma geleneğinin olmamasıyla ilintilidir. Cumhuriyet'ten sonraki dönemlerde bile pek çok kişinin doğum tarihinin 01.01.[….] şeklinde başlaması tesadüf olmasa gerek. Ayrıca *"biyografisi yazılan kişi belli bir yaşa geldikten sonra böyle bir değerlendirmeye hak kazandığı için bu eserlerde doğum tarihleri pek yer almaz."*[241]

İbnülemin, şairlerin doğum tarihlerini kaydetme konusundaki hassasiyetiyle yine kendinden önceki tezkire yazarlarından ayrılmaktadır. Çünkü onun kaleme aldığı biyografilerde şairlerin ölüm tarihleriyle birlikte doğum tarihleri de kaydedilir. *Son Asır Türk Şairleri*'nde biyografi metinlerinin ilk cümlesinde şairin doğum tarihi, genellikle son cümlesinde de şairin ölüm tarihi şöyle verilir:

> *"*[Abdülaziz Efendi] *1216 (1801-1802)'da İstanbul'da doğdu."* (s. 55)

> *"*[Avni Bey] *Zilhicce 1283 (Nisan/Mayıs 1867)'te İstanbul'da doğdu."* (s. 211)

[240] "Takvime veya somut tek tek olayların anılmasına dayandırılan zaman belirlemesinin daha çok Âşık Çelebi'de görülmesine karşılık, şu veya bu çağın ya da dönemin anılmasıyla yapılan zaman belirlemesi de daha çok Latîfî'de görülür." Harun Tolasa, *age*., s. 35.
[241] Haluk İpekten vd., *age*., s. 10.

"[Ali Ekrem] *1284 sene-i hicriyyesinde (1867-1868) İstanbul'da Hubyar Mahallesinde doğdu."* (s. 431)

"Süleyman Fehim Efendi İstanbul'da 1203 (1788-1789)'te doğdu." (s. 584)

"[Hakkı Paşa] *Muharrem 1242 (Ağustos 1826)'de İşkodra'da doğdu."* (s. 748)

"[Hâki Bey] *20 Rebîulevvel 1307 (14 Kasım 1889)'de Balat'ta Hacı İsa Mahallesinde doğdu."* (s. 781)

"[Hayret Efendi] *1848 (1264 hicrî)'de Adana'da doğdu."* (s. 876)

"[Hemdem Çelebi] *1807 (1222 H.)'de Konya'da doğdu."* (s. 921)

"[Hüsni Efendi] *1840 (3 Teşrîn-i sânî 1256 – 16 Kasım 1840)'ta Trabzon'da doğdu."* (s. 978)

"[Leyla Hanım] *21 Ramazan 1355 (6 Kânûn-ı evvel 1936)'te sabahleyin* […] *vefat etti."* (s. 1243)

"[Mekkî Efendi] *14 Zilkide 1328 (18 Kasım 1910)'te vefat etti."* (s. 1332)

"[Münire Hanım] *1321 (1903)'de vefat etti."* (s. 1405)

"[Nebil Bey] *Ramazan 1307 (Mayıs/Haziran 1889)'de kalb illetinden Ayvacık'da vefat etti."* (s. 1572)

"[Raşid Efendi] *25 Şubat 1918 (1236 H.)'de menzulen vefat etti."* (s. 1814)

"[Reşid Paşa] *15 Nisan 1920 (11 Recep 1338)'de vefat etti."* (s. 1884)

İbnülemin'in, şairlerin doğum ve ölüm tarihlerini nasıl kaydettiğine dair verdiğimiz örnekler, aynı zamanda onun Hicrî takvim konusundaki hassasiyetini de

dikkatlere sunmaktadır. *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserini takvim, saat ve ölçü birimlerinde yapılan değişiklikten[242] sonra yayımlayan İbnülemin'in bu tavrı hiç şüphe yok ki bir duruşun göstergesidir. Zira İbnülemin, geleneğin kendisine bıraktığı mirası bütünüyle kullanmayı tercih etmiş, hayatının her alanında maziyi yaşamış ve eserleriyle de yaşatmaya çalışmış bir şahsiyettir. Bu yönüyle İbnülemin mazi, hâl ve gelecek mefhumlarını birleştirmeyi arzu eden bir kültür köprüsü inşa etmiştir.

Şairin doğum ve ölüm tarihlerinin belirlenmesinde tarih şiirlerinin sıklıkla kullanıldığını söyleyebiliriz.[243] İbnülemin, biyografilerinde şairin doğumu veya ölümü üzerine söylenen tarih şiirlerine de yer verir; ancak bu durum şairlerin tamamında sistematik olarak görülmez. Ayrıca şairin doğumu ve ölümü üzerine söylenen tarih şiirinin kime ait olduğunu kaydetmeyi de ihmal etmemiştir.

Son Asır Türk Şairleri'nde şairlerin doğumu ve ölümü üzerine söylenen tarih şiirlerinden örnekler şöyledir:

İbnülemin, Namık Kemal'in babasının ve annesinin isimlerini andıktan sonra şairin doğum tarihini ve doğum yerini söyler. Hemen ardından da Ârif Efendi isimli şairin söylediği tarih mısraını kaydeder:

"Erdi şeref bu dehre Muhammed Kemâl ile" (s. 1160)

Kardeşi Abdürrahim Besim ile ikiz olarak doğan Hatice Nakiyye Hanım'ın doğumu üzerine teyzesi Şeref Hanım şu tarihi söylemiştir:

"Valideyni okudun tarihi tamım subh u şam
Doğdular çün mihr ü meh ikiz Nakiyye'yle Besim" (s. 1502)

Son Asır Türk Şairleri'nde şairlerin ölümü üzerine söylenen şiirler daha fazladır.

Âdile Sultan'ın vefatı üzerine Yıldız Kütüphanesi Memuru Kalkandelenli Sabri Bey şu tarihi söylemiştir:

---

[242] Takvim, saat ve ölçü birimlerinde değişiklik 26 Aralık 1925 tarihinde yapılmıştır.
[243] Tarih şiirleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Turgut Karabey, *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.

"Çâr yâr imdâd edipıyd-i visâl etti bugün
Rûh-i pâk-i Âdile Sultân-ı cennet-âşiyân" (s. 42)

Ahmet Cevdet Efendi'nin ölümü üzerine *Mahfil* dergisinin sahibi Tahir Bey şu tarihi söylemiştir:

"Gitdi bekâmülkine Cevdet-i irfan-penâh
Karşıcısı çıksın ana lûtf-ı amîm-i ilâh
Muhtıra-i fevtidir Bergamalı öldi âh" (s. 363)

Hüseyin Fahreddin Efendi'nin ölümü üzerine şu üç tarih söylenmiştir:

"Vâsıl ola cemâle vâsıl ola cemâle
Gitdi Hüseyn Efendi dergâh-ı Zü'l-Celâle" Üsküdarlı Talât Bey

"Aşk-ı Mevlâne ile gitdi Hüsyn-i Mevlevi" İsmet Bey

"Ser-be-kef geldi Zuhûrî söyledi tarihini
Dâr-i cennetde Hüseyn olsun Ali'nin hemdemi" İbrahim Zuhûri Dede
(s. 527)

İbnülemin, eserinde yer verdiği şairlerin çoğunu tanıdığı için ve aynı zamanda biyografilerini yazarken özel mektuplardan, resmî evraklardan ve kayıtlardan titizlikle istifade ettiği için şairlerin çok büyük bir kısmında doğum ve ölüm tarihlerini vermiştir. Ancak bazı şairlerin doğum ve ölüm tarihlerine İbnülemin'in de ulaşamadığını söyleyebiliriz. Şairlerin hayatlarına dair böylesine önemli ve değerli bilgilerin unutulmasını İbnülemin, sitemkâr bir üslupla dile getirir.

İbnülemin'in eserinde, *"tarih-i velâdeti"* veya *"tarih-i vefatı tahkik olunmadı"*[244] şeklinde bir ifadeyle sunduğu biyografiler az da olsa vardır. Ayrıca doğum ve ölüm tarihleri *"gayr-ı mazbut"* olan şairlerin hatıralarından veya şairi tanıyanların rivayetlerinden yola çıkarak İbnülemin, bir zaman tespiti yapmaya gayret eder; ancak hiç şüphe yok ki belirlenen bu zaman doğru ve geçerli olmayabilir.

Doğum tarihi *"gayr-ı mazbut"* olan şairlerden Âlî'nin durumu buna iyi bir örnektir. Şair, vefatından iki sene evvel kırk bir, kırk iki yaşında olduğunu Ârif Hikmet

[244] İbnülemin, *age*., s. 113.

Bey'e söylemiştir. İbnülemin, bu bilgiden hareketle şairin doğum tarihini 1231 (1815-1816) ya da 1232 (1816-1817) olarak belirlemektedir.[245] Doğum tarihi İbnülemin tarafından tahmin edilen şairin ölüm tarihinde de bir ihtilaf vardır. Şöyle ki şairin ölüm tarihini 1273 (1856-1857) olarak kaydeden İbnülemin, *Sicill-i Osmanî* adlı eserde bu tarihin 1272 olduğunu bir dipnotta belirtir ve devamında Ziya Paşa'nın yazdığı tarih şiirini işaret eder. İbnülemin'e göre Ziya Paşa'nın bu *"kı'ta-i tarihiyyesi en muteber vesikadır."*[246]

İbnülemin'in kaleme aldığı biyografiler, ihtiva ettiği bilgiler bakımından yukarıda sözünü ettiğimiz sebeplerden dolayı sağlam ve güvenilirdir. Ancak İbnülemin'in uzun müddet çalışmasına ve araştırmasına rağmen biyografisini layıkıyla öğrenmeye imkân bulamadığı şairler de vardır:

> *"Hüsni Efendi'nin tercüme-i hâlini tahkîka imkân bulunamadı. Dîvânının tertibi tarihine bakılırsa Sultan Abdülmecid devrinde yaşamıştır."* (s. 977)

> *"Hayli çalışdımsa da* [Mehmed Nazım Efendi'nin] *terceme-i hâlini layıkiyle öğrenmeğe imkân bulamadım."* (s. 1563)

> *"*[Mehmed Muhyiddin Rûmî Paşa'nın] *Terceme-i hâline dair fazla malûmat bulunamadı."* (s. 1979)

İbnülemin'in eseri nitelik ve nicelik bakımından değerlendirildiğinde biyografisine ulaşamadığı şairlerin sayısının çok az olduğu görülecektir. Bazı şairlerin biyografik bilgilerinin eksik oluşu İbnülemin'in elinde olmayan sebeplerle açıklanabilir. Şairin biyografisini oluşturacak bilgilerin evvelce kayıt altına alınmamış olması ve biyografinin önceki tezkirelerde birkaç cümleyle ifade edilmesi, şair hakkında bilinenlerin de kısıtlı kalmasına sebep olmuştur. İbnülemin, bu durumu şu sözlerle açıklar: *"İnsafı olanlar, teslim ederler ki gelmiş, geçmiş, isimleri unutulmuş, nesilleri kesilmiş her ferdi bilmek ve bildirmek vazifesi münhasıran bana aid değildir."*[247]

---

[245] İbnülemin, *age*., s. 143.
[246] İbnülemin, *age*., s. 146.
[247] İbnülemin, *age*., s. 1563.

İbnülemin'in biyografilerinde şairlerin doğumuna ve ölümüne dair doğru, güvenilir ve geçerli bir zaman belirlemesinin yapıldığını söylemek mümkündür. Söz konusu zaman tespiti, sadece şairin doğum ve ölüm olaylarında değil, aynı zamanda öğrenim ve çalışma hayatlarında da aynı tarz ile ifade edilir. Şairin öğrenim hayatına başlaması ve mezun olması, hangi zaman dilimlerinde nerelerde görev yaptığı, ne zaman ve nereye tayin edildiği, hangi tarihte emekli olduğu, yine çoğunlukla gün, ay ve yıl esasına dayanan bir zaman tespitiyle belirlenir.

3.3.1.3. Mekân

Şairlerin doğum ve ölüm tarihlerini kaydeden tezkire yazarları, aynı zamanda onların nerede dünyaya geldikleri ve yaşamlarını nerede yitirdiklerinden de bahsederler. Bu başlık altında ele alacağımız mekân kavramı sadece şairin doğum ve ölüm yeri olarak düşünülmemelidir; zira tezkirelerde şairin tahsil hayatına devam edebilmek için yaptığı göçler ile tayin ve sürgün kaynaklı zorunlu seyahatleri de mekân başlığı altında inceleyebiliriz.

Tezkirelerdeki mekân kavramı, umumiyetle edebî şahsiyetin kimliğiyle veya şairlik kudretiyle doğrudan bir ilişki kurulmaksızın sadece bir yer ismi olarak karşımıza çıkar. Burada tezkire yazarlarının amacı, mekânın/coğrafyanın edebî kişilik üzerindeki tesirini veya şairin sanattaki kudretine yansımasının ne olduğunu tartışmak değildir. Tezkirecilerin mekân ismi anmalarındaki maksat, edebî şahsiyetin biyografisini eksiksiz inşa edebilmek ve şairin nerede doğup öldüğünü, nerelerde bulunduğunu, nereleri gördüğünü doğru bir biçimde kaydetmektir. Tezkirelerde yer alan biyografilerde, şairin isminde, mahlasında, doğum ve ölüm tarihinde olduğu gibi mekân isimlerinde de doğru ve geçerli bilgiler verebilmek tezkire yazarının bireysel imkânı ve dikkatiyle ilgili bir durumdur.[248]

Tezkirelerde, şairlerin tıpkı doğum tarihleri gibi doğum yerlerinin de belirgin bir biçimde kaydedildiğini söylemek güçtür. Şairlerin doğum yerleri çoğunlukla memleketleriyle ilişkilendirilerek "*Kastamonu'dandır, şehr-i Amasya'dandır, Üskübî'dir, İstanbullu'dur…*" gibi ifadelerle okuyucuya sunulur. Şairlerin doğum yerleri/memleketleri zaman zaman "*aslı Anadolu'dandır, Anadolu cânibindendir, vilâyet-i şarktandır, vatan-ı aslîsinde ihtilâf vardır…*" gibi daha genel bir biçimde de kaydedilir. Söz gelimi Latîfî, Bâsîrî ve Habibî'nin "*Acem serhaddine karîb yerden*"[249] olduklarını söyler. Cemâlî için ise "*Karamânî yâhûd Burûsevîdür.*"[250] diyerek şairin "vatan-ı aslîsindeki ihtilâfa" dikkat çeker. Benzer ifade Âşık Çelebi'nin tezkiresinde

[248] Latîfî'nin tezkiresinde şairlerin büyük bir kısmını Kastamonu ile ilişkilendirerek bilgi yanlışlıklarına sebep olmasını Âşık Çelebi tenkit etmiş ve eseri "Kastamonunâme" ifadesiyle tarif etmiştir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Harun Tolasa, *age*., s. 9, 23, 24.; Haluk İpeken vd., *age*., s. 35, 42.
[249] Latîfi, *age*., s. 189.; s. 221.
[250] Latîfî, *age*., s. 215.

ise "*Gâlibâ Aydın ilindendür.*"[251] şeklinde karşımıza çıkar. İbnülemin'in kaleme aldığı biyografilerde ise zaman kavramı gibi mekân kavramı da açık bir biçimde kaydedilir; böylece şairin biyografik varlığı yer ve zaman ilkelerine bağlı olarak açıklanmış olur.

Tezkirelerdeki mekân kavramı bütünlüklü olarak incelendiğinde, bugünkü siyasi sınırlarımızı aşan oldukça geniş bir haritayla karşılaşılır. Tezkirecilerin şairi tanıtma amacıyla andığı yer isimleri, *"kültür tarihimiz ve kültür coğrafyamız üzerine (tabii ki dolaylı olarak) kıymetli bilgi ve ipuçları içermesinden dolayı"*[252] ayrı bir önem taşır. Genelde şuara tezkirelerinde, özelde ise İbnülemin'in eserinde sözünü ettiğimiz geniş kültür coğrafyasının en önemli noktası Osmanlı kültür ve medeniyetinin merkezi kabul edebileceğimiz İstanbul'dur.

Son Asır Türk Şairleri'nde şairlerin doğum ve ölüm yerleri ile öğrenim gördüğü ve çalıştığı yerlerin başında İstanbul gelir. Siyaset, ekonomi, kültür ve sanat alanında altı yüz yılı aşan bir iktidarın merkezi olan bu şehrin, sıklıkla anılması son derece doğaldır. İbnülemin'in eserinde İstanbul'un yanı sıra başlıca şu yer isimleri kaydedilir:

Adana, Ankara, Antakya, Arapkir, Ayaş, Bağdat, Balıkesir, Bergama, Berlin, Beyrut, Bursa, Çorum, Diyarbakır, Edremit, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Gelenbe, Girit, Halep, Harput, Hasköy, Isparta, İslimye, İşkodra, İzmir, Kandiye, Kastamonu, Kayseri, Kerkük, Kilis, Konice, Konya, Kosova, Kütahya, Leskofça, Manastır, Manisa, Maraş, Medine, Mekke, Mersin, Merzifon, Mısır, Midilli, Mora, Mostar, Musul, Nazilli, Nevşehir, Niğde, Resmo, Rize, Sakız, Samsun, Selanik, Siroz, Sütlüce, Şam, Taif, Tebriz, Tekirdağ, Tiflis, Tokat, Trablusgarp, Trabzon, Üsküdar, Üsküp, Van, Yozgat, Zile…

İsimlerini sıraladığımız mekânların *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserdeki ifade ediliş şekilleri şöyledir:

> *"*[Aziz Efendi] *Girid'de doğdu."* (s. 53)

> *"*[Âsım Efendi] *Ayıntab'da doğdu."* (s. 93)

---

[251] Âşık Çelebi, *age*., s. 419.
[252] Harun Tolasa, *age*., s. 9.

"[Âta Bey] *İstanbul'da doğdu."* (s. 181)

"[Mehmet Behçet Efendi] *Trabzon'da doğdu."* (s. 267)

"[Cemil Bey] *1282'de Medine-i Münevvere'de doğdu."* (s. 344)

"[Esad Efendi] *1193 (1779)'de Magnisa'da doğdu."* (s. 491)

"[Eşref Efendi] *1263 (1846)'de Kırkağaç Kazası dâhilinde Gelenbe'de doğdu."* (s. 502)

"[Fâik Efendi] *Pederi Sakız'da muhassıl iken 1198 Saferinin evâsıtında (Ocak 1784) Sakız'da doğdu."* (s. 533)

"[Galip Bey] *1244 yâhud 1245 sene-i hicriyyesinde Leskofça'da doğdu." (*s. 679)

"[Habib Efendi] *Mübtela olduğu âlâm-ı asabiyenin tedavisi için Bursa'ya gitti. Orada 1 Mayıs 1309 (14 Mayıs 1893)'da elli sekiz yaşında vefat eyledi."* (s. 713)

"[Hakkı Bey] *Çamlıca'daki hanesinde vefat etti."* (s. 739)

"[Halili Paşa] *1223 (1808-1809)'te –valiliğinin on ikinci senesinde vefat eyledi. İşkodra'da –pederinin eseri olan- Kurşunlu Camii haziresine defnolundu."* (s. 796)

"[Hâlis] *1212 (1797-1798)'de Kerkük'te doğdu."* (s. 799)

Yukarıda alfabetik olarak sıraladığımız mekânlar dikkat edilirse ülke, şehir ve ilçe isimleridir. Fakat İbnülemin'in eserinde köy ve mahalle isimlerine de tesadüf etmek mümkündür. İbnülemin, sözünü ettiğimiz mahalle ve köy isimlerini genellikle şairin doğum yerini ifade ederken söyler.

"Şâkir Âgâhî Efendi, Rize'nin Eminüddin Mahallesi'nde doğdu." (s. 69)

"[Abdi Efendi] *Şarkî Karahisar'ın Avutmuş Mahallesi'nde doğdu."* (s. 33)

"[Abdülkadir Efendi] *Kunduz denilen mahaldeki han-gâhda doğdu."* (s. 31)

"[Hâki Bey] *Balat'ta Hacı İsa Mahallesi'nde doğdu."* (s. 781)

"[Hilmi] *Sultanahmed Camii civarında Güngörmez Mahallesi imamı Nuri Efendi'nin oğludur. 1842 (1258 H.)'de o mahallede doğdu."* (s. 967)

"Emrah, Erzurum civarında 'Tanbura' Köyü'nde doğdu." (s. 471)

"[Erbabî] *Erzurum köylerinden 'Kara Arz' da doğdu."* (s. 483)

"[Galib Bey] *1270 (1853-1854)'de Niğde Sancağı dâhilinde Olmason Köyü'nde doğdu."* (s. 694)

"[Sadî] *Edremit civarında Havran köyünde doğdu."* (s. 1995)

İbnülemin'in eserinden alınan örnekler göstermektedir ki sözünü ettiğimiz ülke, şehir, ilçe, köy ve mahalle gibi mekân isimleri şairlerin doğum ve ölüm tarihleriyle birlikte kaydedilmiş; ancak insan ve mekân münasebetine dair bir tahlil, bir ilişkilendirme yapılmamıştır. Şairin öğrenim ve çalışma hayatları hakkında bilgiler verilirken de bazı mekânlardan söz edilir. Bu mekânlar, çalışmamızın ilgili başlıklarında örneklerle dikkate sunulacaktır.

3.3.1.4. Şairlerin Fiziksel Özellikleri

Tezkirelerde biyografileri ve eserleri hakkında bilgi verilen şairlerin fiziksel özelliklerinden ve görünüşlerinden de bahsedilir. Şairlerin fiziksel özellikleri genellikle *"dış görünüm, hâl ve tavırlar, bedensel tamlık, güzellik, sakatlık, eksiklik hastalık, gençlik, ihtiyarlık vb. durumlarının tanıtım ve tasvirleri içerir."*[253] İbnülemin de eserinde şairlerin dış görünümlerinden bahsetmiş ve onları fiziki anlamda tanıtma amacı gütmüştür. Fakat bu tanıtmanın sistematik olarak bütün şairlerde yapıldığını söylemek mümkün değildir. Burada müellifin kişisel imkânı göz önünde bulundurulmalıdır. İbnülemin, bizzat tanıdığı ve gördüğü şairlerin fiziki özelliklerini biyografilerine eklemiştir. Ayrıca bazı şairleri görmediği hâlde onların fiziki özelliklerine de biyografilerinde yer verir ve bu bilgileri kimden veya nereden öğrendiğini eklemeyi de ihmal etmez.

İbnülemin, eserinde şairlerin fiziki özelliklerini genellikle biyografilerin son bölümünde şairin kişisel özellikleriyle birlikte sıralar. İbnülemin, bütün şairlerin fiziki özelliklerini aynı şekilde incelemez. Fakat hemen her şairde dikkat ettiği yahut önemsediği birtakım hususlar vardır. O hususları şöyle sıralayabiliriz: *boy, ten rengi, zayıflık, göz rengi, hastalık, sakatlık ve sakal.*[254]

İbnülemin, bizzat yakından gördüğü şairlerin fiziki özelliklerini daha canlı bir üslupla anlatır.

> *"Âlî orta boylu, irice gözlü, kumral sakallı zaîf u nahif idi."* (s. 148)

> "[Bahâî Efendi] *Orta boylu, kara bıyıklı, esmer* […] *idi."* (s. 253)

---

[253] Harun Tolasa, *age*., s. 180.

[254] "Sakal, İbnülemin'in nazarında bu topraklara mensup olmanın bir alâmet-i farikasıdır. Müslüman olmanın göstergesidir. Sakalsızlık ise Avrupa'yı taklittir, zihnen ve simaen dolayısıyla da kalben teslimiyettir. İbnülemin'in Cumhuriyet devrinde birçoklarına garip görünen davranışlarının, hususen de kisvesinin, hakkında kaleme alınan hatıralarda İbnülemin'in kılık kıyafetine hususi bir vurgu yapılmasının sırrını burada aramak gerekir." Fatih Mehmet Şeker, "İbnülemin İçin Entelektüel Bir Portre Denemesi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sahih Bir Köprü", *Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmut Kemal*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 44.

"[Mustafa Enver Efendi] *Uzun boylu, beyaz yüzlü, kara gözlü, uzunca siyah sakallı* […] *idi."* (s. 479)

"[Mehmet Lebib Efendi] *Başı büyük, beyaz sakallı, kısa boylu, vücudu enli idi."* (s. 1226)

"[Hasan Nâci Efendi] *Orta boylu seyrekçe kır sakallı, esmer renkli, siyah gözlüklü ehl-i dâniş idi."* (s. 1451)

"[Hasan Hakkı Paşa] […] *boyu kısa, vücudu küçük idi. Vefâtından hayli zaman evvel yapılmış olması melhuz bulunan yukarıdaki resminde mülehham görünüyorsa da son zamanlarında zayıf ve nahif idi."* (s. 748)

"[Mahmut Fazlî Efendi] *Orta boylu, zayıf, esmer, büyük gözlü, gözlüklü, hafif ve mülevven sakallı, mülevven saçlı, garîbü'l-manzar* […] *âdem idi."* (s. 579)

Muallim Naci'yi ilk gördüğü ândan bahsettiği satırlarda çok daha canlı bir tasvirle karşılaşırız:

"Hemen yarım saat bekledik. 'Muallim geliyor.' dediler. Müteakıben uzunca boylu, kara sakallı, gözünün biri şehla, mütebessim, müeddeb bir zat içeri girdi. Sırtında uzun ve başlıklı bir kaput, onun altında ince dikişli uzun bir hırka vardı." (s. 1432)

İbnülemin, bizzat görmediği şairlerin fiziki özelliklerine de kendisine anlatıldığı şekliyle biyografilerinde yer verir.

"Emin Efendi'nin beyanatına nazaran: Ârif Efendi, orta boylu, doğan burunlu, açık alınlı, beyaz yüzlü al yanaklı, hafifü'l-lihye idi. Yanaklarında sakal yok gibiydi." (s. 47)

"Âsım Efendi'nin kısa boylu, uzun sakallı olduğu –kendini gören bir zatın ifadesine atfen Daru't-Talim Müdiri el-Hac İbrahim Efendi merhumdan menkuldür." (s. 100)

"Kumral sakallı, top burunlu, kırmızı yüzlü […] *olduğunu – kendini görenler- söylediler."* (s. 1479)

İbnülemin, kimi şairlerin fiziksel özelliklerini anlatırken bazı ilginç bilgilere de yer verir. Ayrıca bazı şairlerin biyografilerinde ise onun kişisel yorum ve ifadelerine rastlamak mümkündür. İbnülemin, şairlerin fizkisel özelliklerini değerlendirirken son derece ince ayrıntıları görür ve aktarır. Bu değerlendirmelerde o, şairlerin 'yüzüne' ayrı bir dikkatle bakar ve zaman zaman ironik bir üslup kullanır.

"Hakkı Bey, kısa boylu, kulaklarının içi kıllı imiş." (s. 744)

"[Hüseyin Hüsni Efendi] *Orta boylu, uzunca kır sakallı, yüzü beyaz, burnu ince ve sivri, gözleri küçük ve parlak, vücudu zayıf, sarığı ve elbisesi gayr-ı muntazam idi."* (s. 994)

"[Keçecizade Mehmet İzzet Molla] *Molla gayet uzun boylu, büyük vücutlu, sakalı azca idi. İnce bir hissin, keskin bir zekânın böyle dağ parçası gibi bir vücutta nasıl barındığını tayinde zekâlar mütehayyir kalır."* (s. 1068)

"[Mehmet Şakir Recai Efendi] *Merhum, orta boylu kırmızı yüzlü, kalın kaşlı, iri ela gözlü, burnu büyükçe ve ucu aşağıya mail, cebhesi geniş ve başının arkası çıkıntılı idi."* (s. 1834)

"[Mehmet Şakir Efendi] *Merhum, uzun boylu, esmerce, beyaz ve kısa sakallı, çerçivesi altun, gözlüklü, elbisesi daima yeni ve pek muntazam, gayet süslü, kıravatı, kol düğmeleri, kolalı gömleği pek şık, doksan yaşında bir nev-cevân idi."* (s. 2226)

"Şeyh Zâik merhum, esmer, uzun boylu vücudu zayıf, sakalı hafif, yüzü biraz çiçek bozuğu idi. Hersekli Ârif Hikmet 'garibü'l-manzardı' der idi." (s. 2473)

İbnülemin, şairlerin fiziksel özelliklerinden bahsederken bazı şairlerin hastalıklarından ve sakatlıklarından da bahseder.

> *"*[Bahaeddin Bey] *Kumral sakallı, orta boylu, zaif, pederinden illet-i sameme mütevaris idi."* (s. 261)

> *"*[Ahmet Cevdet Efendi] *Boyu kısaya mail, tıknaz, sakalı kırca ve kısa, gözünün biri sakatça* […] *idi."* (s. 364)

> *'Şair-i seyyâr' namıyle yâd ve şâd ettiğim Yaşar, uzun boylu, büyük vücudlu ve bir ayağı seker olduğu hâlde hafifu'l-vücud ve kâr u bârı mefkûd âdemler gibi her semte seğirtir."* (s. 2214)

Şairlerin boy, ten rengi, zayıflık, göz rengi, hastalık, sakatlık ve sakal tasvirleriyle fiziksel özelliklerini anlatan İbnülemin, zaman zaman kişisel yorum ve ifadelerine de yer vererek şairleri kendi bakış açısıyla okuyucusuna tanıtır.

İbnülemin'in kaleme aldığı biyografilerde kadın şairlerin fiziki özelliklerine yer vermemesi, onları sadece doğum, ölüm, aile, eğitim ve eser başlıklarıyla incelemesi de dikkat çekicidir. Bu kadın şairlerden Hatice Nakiyye Hanım bir istisna kabul edilebilir. Zira İbnülemin, şairin biyografisinde onun "*kısa boylu, büyük başlı*" (s. 1504) olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca her ne kadar adı, türü ve mahiyeti açıklanmamış olsa da Makbule Leman Hanım'ın hastalığından söz edilmiştir. Ancak şairin hastalığına dair yalnızca "*hayatının on dört senesinin hastalıkla geçirdiği*" (s. 1273) ifade edilmiştir.

Fiziksel özelliklerinden söz edilmeyen kadın şairlerin biyografilerinde dikkat çeken bir başka özellik ise onların hemen hepsinin medeni hâllerinden bahsedilmesidir. İbnülemin, kadın şairlerin evlenip evlenmediklerini, kimle evlendiklerini ve boşandıklarını kaydetmiştir. Medeni hâlinden bahsedilen kadın şairlere Leyla Hanım iyi bir örnektir. Zira İbnülemin, Leyla Hanım'ın "*tercüme-i hâlinde pek mühim bir mesele*" (s. 1272) olarak gördüğü evliliğiyle bir hadiseyi, Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Âliye'nin *Nâmdârân-ı Zenân-ı İslâmiyân* adlı eserinden iktibasla biyografi metnine eklemiştir. Bu metne göre Leyla Hanım'ın kocası, düğün gecesi odalarına çekildiklerinde "nohut yakısı" bulunan kolunu karısına uzatmış ve onu değiştirip temizlemesini istemiş; bu manzara karşısında sinirlenen ve iğrenen Leyla Hanım da "*hücre-i zifafi*" (s. 1232) terk etmiş. Alıntılatığı bu hikâyenin devamında ise İbnülemin, düşüncelerini şu şekilde dile getirir:

"Nohut yakısı maddesi, hakikaten vâkî ise Leylâ'nın kocasından ayrılmakta yerden göğe kadar hakkı vardır. Yüzünü henüz gördüğü bir kazasker kızına –kopası- kolundaki yarayı gösteren, temizlenmesini emreden bir herifin, zaman geçip de her iki tarafın yüzü açıldığında neler göstermeğe kalkışacağını keşfetmek pek kolaydır. Öyle tabiatsız, terbiyesiz, hissiz bir herifin firâş-ı izdivâcına girmek, birlikte yaşamak için Leylâ gibi hassas, ince bir kız bâ-husus bir şâir değil, o herif gibi kaba bir nâdân, bir hayvan olmak lâzım gelir." (s. 1233)

3.3.1.5. Şairlerin Kişisel Özellikleri

Tezkirelerde şairlerin fiziksel özellikleriyle birlikte kişisel özellikleri de anılır. Şairlerin dış görünümleri tasvir edilirken aynı zamanda nasıl bir mizaca sahip oldukları da okuyucuyla paylaşılır. Fakat şairlerin kişisel özelliklerini anlatan tezkirecilerin tarafsız olduğunu ve söylenenlerin, şairlerin iç dünyalarını tam anlamıyla yansıttığını söylemek pek de mümkün değildir. Burada tezkire yazarının ele aldığı şair ile manevi anlamdaki yakınlığı ve aralarındaki münasebetin durumu önem arz etmektedir.

İbnülemin, eserinde şairlerin fiziksel ve kişisel özelliklerini genellikle aynı cümle içinde verir. Şairlerin kişisel özelliklerini anlatırken hemen hepsinde benzer bir üslup kullanır ve şairleri ağırlıklı olarak şu kelimelerle tarif ve tasvir eder: *terbiyeli, nazik, arif, erbab-ı daniş, nüktedân, zarif, edib, namuslu, dil-nevaz…*

"[Mehmet Aziz Bey] *Terbiyeli, nazik, ehl-i daniş idi."* (s. 57)

"Mahmud Paşa merhum; nazik, dil-nevaz, kadir-şinas, suhen-perdaz, nüktedan bir zat-ı irfan-sımat idi." (s. 83)

"Bay Âkif, terbiyeli, gayretli, erbab-ı danişţendir." (s. 137)

"Hasan Âli Bey, edîb, nazik, kıymetli, meziyetli gençlerdendir." (s. 157)

"Fıtraten şair olan Celâl Sahir Bey, natuk, nazik, muktedir, kadir-şinas bir zattır." (s. 332)

"Cemil Bey, terbiyeli, halim, danişmend, sükûti idi." (s. 344)

İbnülemin, şairlerin kişisel özelliklerinden bahsederken onların şahsiyetlerinin teşekkül etmesinde payı olduğunu düşündüğümüz inançlarından söz eder ve hangi tarikata mensup olduklarını dile getirir. Fakat İbnülemin, şairlerin şahsiyetleriyle mensup oldukları tarikatlar arasındaki münasebetin mahiyetinden bahsetmez.

"[Mehmet Abdünnafi Efendi] *Mevlevî tarikine sâlik, sâlih, müdebbir, zârif, terbiyeli bir zat olduğu menkuldür."* (s. 1467)

"Abdünnafi Efendi, âlim, fâdıl, şâir, edib, müeddeb, mütevazı, asil, necib bir zat idi. Tarikat-i Kadiriye'ye mensub idi." (s. 1471)

"[Süleyman Senih Efendi] *Merhum* […] *tarikat-ı Mevleviye mensub, salâh-ı hâl ve sıdk u istikamet ile maruf ricalden idi."* (s. 2148)

İbnülemin, şairlerin kişisel özelliklerini ele aldığı satırlarda onların hüner ve kabiliyetlerinden de bahseder. Söz konusu bu hüner ve kabiliyetler şairlerin mesleklerinde, sanatta ve yabancı dilde gösterdikleri başarılardır.

"[Abdî Efendi] *Hüsn-i hatta mâlik ve hakkâklık sanatına vâkıf idi."* (s. 33)

"[Mehmet Besim Bey] *Kavl u fiilinde müstakim, vazife-i resmiyyesini hüsn-i ifaya mukdim, ashab-ı reviyyet ve hamiyettendir. Fazilet-i ilmiyye ve hulkiyyesi kendini tanıyanlarca müsellemdir."* (s. 281)

"[Mahmut Şevket Gavsi Bey] *Uzun senelerden beri musiki ile meşguldür, besteleri vardır. Üstâdâne ney üfleyenlerdendir."* (s. 705)

"[İsmail Hikmet] *Bay İsmail Hikmet nazik, terbiyeli, malûmatlı ve gayretli muhterem bir zattır. Fransızca okur, yazar ve konuşur. İngilizce okur, anlar. Biraz Rusça ve İtalyanca da bilir."* (s. 960)

"[Ali Nihat Tarlan] *Terbiyeli, nazük, halim ilim ile teveggulü sebebiyle dalgınca, meslekinde sai erbab-ı liyakattendir."* (s. 1654)

"Said (Efendi), halim, uslu, liyakatli, mütedeyyin, üç lisanda manzum ve nesre muktedir […] *idi."* (s. 2088)

"[Hayrullah Tacüddin Efendi] *Nazik, müeddeb, kabil-i hitab bir zattır."* (s. 2315)

İbnülemin, genellikle bir cümle ile şairlerin hem fiziksel hem de kişisel özelliklerini sıralar. Fakat bazı şairlerin fiziksel ve kişisel özelliklerini ise paragrafı aşan boyutlarda anlatmaktadır. Ali Canib Bey, Halil Edib Bey, Eşref Efendi, Fazıl Ahmet Bey, Fazlî Efendi ve Hüseyin Vassaf sözünü ettiğimiz şahsiyetlerdendir.

İbnülemin'in adı geçen şahsiyetleri yakından tanıyor olması, onların kişisel özelliklerini daha ayrıntılı bir biçimde kaleme almasına imkân sağlamıştır. Ayrıca adı geçen şairlerin kişisel özelliklerinden bahsederken onlarla yaşadığı olayları ve hatıraları okuyucuyla paylaşır.

Son Asır Türk Şairleri adlı eserinde İbnülemin, şairlerin kişisel özelliklerini anlatırken çoğunlukla olumlu ifadeler kullanmış, şahsiyetlerin iyi ve güzel taraflarını aktarmıştır. Fakat az da olsa bazı şairler hakkında olumsuz değerlendirmeleri de vardır.

> *"*[Yusuf Bahaeddin Bey] *Hiddet ve inadından şikâyet edenler vardır."* (s. 261)

> *"*[İbrahim Cudi Efendi] *Merhum gölgesinden ürkecek kadar vehham, âşinalarıyle ihtilâttan muhteriz idi. Hukuk-ı kadimeye ve kavaid-i vefâye pek o kadar da riayet etmezdi."* (s. 386)

> *"*[Hayret Efendi] *Gazabullahtan mahluk bir merd-i acîb, yahut bütün vücudu sinirden mürekkep bir mahluk-ı garib olduğu bütün âşinâlarınca mâlûmdur."* (s. 880)

> *"İstemeyerek söylüyorum ki, Hayret Efendi gayet haşin, hodbin ve mütekebbir idi. Kendinden başkasını adam yerine koymamak isterdi. Herkesi tekdir etmeğe nefsinde hak ve salahiyet farzederdi. Fakat başkalarının kendine dürüştâne değil, nazikâne hitap etmeğe de hakları olmadığına kâni idi."* (s. 883)

3.3.1.6. Şairlerin Öğrenim Durumları

Tezkire yazarlarının ve edebiyat tarihçilerinin önemle üzerinde durduğu konulardan biri de şairlerin öğrenim durumlarıdır. İbnülemin de biyografilerini kaleme aldığı şairlerin devam ettiği okulları ve ders aldığı hocaları anmak suretiyle onların öğrenim durumlarını okuyucuya bildirmektedir. Fakat İbnülemin'in eserinde şairlerin tamamının öğrenim durumlarına dair bilgiler olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira İbnülemin, -sayıları çok az da olsa- kimi şairlerin dört başı mamur biyografilerine ulaşamadığını söylemektedir ve bu şairlerin biyografilerinde pek çok unsur gibi öğrenim durumları da eksiktir.

Şairlerin öğrenim durumlarının anlatıldığı satırlar İbnülemin'in ilme ve ilimle meşgul olanlara karşı bakışını da gözler önüne sermesi açısından önemlidir. *"Vatanını sevenler, ilme ve ehl-i ilme hürmetkâr olmalıdır."*[255] diyen İbnülemin, ilimle meşgul olmayı vatan sevgisiyle bütünleştirmektedir.

Şairlerin kişisel özelliklerini sıraladığı satırlarda İbnülemin, *"danişmend"* ve *"ehl-i daniş"* ifadelerini sıklıkla kullanır. *"Bilgili/bilgi sahibi"* anlamına gelen bu ifadelerle nitelediği ve tanıttığı şairlerin öğrenim durumlarından bahsederken şairlerin devam ettiği okullardan, ilgilendikleri alanlardan, ders aldığı hocalardan ve onların başarı seviyelerinden de bahseder.

İbnülemin'in kaleme aldığı biyografilerde şairlerin öğrenim durumları, eğitimini tamamlayanlar, bir sebeple yarım bırakanlar, özel hocalardan ders alanlar ve hiç öğrenim görmeyenler olarak tasnif edilebilir. İbnülemin, şairlerin öğrenim durumlarını anlatırken onların eğitim seviyeleriyle şairlik kudretleri arasında da zaman zaman ilişki kurar.

İbnülemin, eğitimini tamamlayan şairlerin biyografilerinde onların birincilikle mezun olduklarını vurgular.

> *"*[Hüsni] *Darülmaârif'te ikmâl-i tahsil ederek birincilikle şehâdet-nâme aldı."* (s. 986)

[255] İbnülemin, *age*., s. 675.

"[Kâmi] *Fâtih Askerî Rüşdî Mektebi'nde ve Dârüşşafaka'da okuyarak birincilikle şehâdet-nâme aldı."* (s. 1113)

"[Tevfik Fikret] *Sultânî Mektebi'nde her sene sınıfda birinci olduğu gibi 1305 (1887-1888)'te yine birincilikle şehâdetnâme aldı."* (s. 2387)

"[Tevfik Nevzâd] *Mekteb-i Hukuk'dan birinci derecede şehâdetnâme aldı."* (s. 2398)

"[Vahyî] *Üsküdar'da Atlamataşı Mülkî Rüşdî Mektebi'ne devam ederek şehâdetnâme aldı. İmtihanla Bursa Askerî İdâdisi'ne girdi. Her sene sınıfının birinciliğini muhafaza etti. Orayı bitirince kur'a ile Mühendishâne-i Berrî'ye alındı. Dâimâ birinci kaldı."* (s. 2416)

"[Yeman Dede] *Her dersde, bilhassa edebiyâtta arkadaşlarından ziyade liyâkat gösterdi. 1323 (1905-1906)'te sınıfının birincisi olarak şehâdetnâme aldı."* (s. 2465)

İbnülemin'in eserinde şairlerin öğrenimlerini yarım bırakmalarının sebebi fakirlik ve zaruret hâli olarak kaydedilir. Öğrenimini yarım bırakan şairler, geçimini sağlayabilmek adına bir işte çalışma yahut memur olma yolunu tercih etmişlerdir. Şemsî, Hüseyin Vassaf ve Yaşar Nezihe sözünü ettiğimiz şairlerdendir.

"[Şemsî] *Yazın babasının koyunlarıyla meşgul olur, kışın mektebe devâm ederdi. Fakr-ı hâl, tahsil-i kemâl etmesine mâni oldu."* (s. 2263)

"[Vassâf] *Babasının vefâtı üzerine maişetini temin için mektebi terk etmeğe mecbur ve gümrüğe memur oldu."* (s. 2429)

"[Yaşar Nezihe] *Bütün tahsili, mahalle mektebinde bir sene okumaktan ibaret olan fakir, bîkes bir kadının, kusursuz, pek düzgün manzumeler yazmak kudretini göstermesi şâyân-ı hayrettir."* (s. 2461)

İbnülemin, kendisi gibi *"hususî muallimlerden"* ders alan şairlerin öğrenim durumlarından da bahseder. *"Muallim-i mahsuslardan taallüm eden"* şairler genellikle yabancı dil, dinî bilgiler ve güzel yazı dersleri almışlardır. Bazı şairler ise babalarının öğrencisi olmuştur.

> *"*[Haydar Bey] *Muallim-i mahsustan Arabî ve Farîsî okudu."* (s. 872)

> *"*[Ali İffet] *Husûsî muallimlerden fıkıh, ferâiz ve Mesnevî okuyarak şehâdetnâme aldı."* (s. 1002)

> *"*[İhsan Râif] *Hususi muallimlerden taallüm etti."* (s. 1005)

> *"*[Kâmil] *Babasından okudu."* (s. 1128)

İbnülemin, 1874 yılında Tokat'ta doğan Ömer İhyâüddin Efendi'nin biyografisinde onun öğrenim durumu ile şairlik kudreti arasında bir ilişki kurar. Medresede öğrenim görüp icazet alan şairin, şiirde *"kendi kendini yetiştirdiğini"* ifade eden İbnülemin, şairin "*Aferin*"e layık olduğunu dile getirir.[256]

Bir öğretim kurumuna devam etmeyip kendi kendini yetiştiren ve üzerlerinde 'hoca hakkı' olmayan şairlerin başarılarını takdirle karşılayan İbnülemin, hem kişinin kendisini yetiştirmesinin hem de hocalık hakkının önemine vurgu yapar. Paris'te kendi kendine Türkçe ve Farsça öğrenerek iki dilde de şiirler yazan Charles Verney (Şarl Verne) sözünü ettiğimiz şairlerdendir.[257]

Daha önceki biyografi eserlerinde okuryazar olmadığı söylenen Konyalı Şem'î'nin ulemadan geri kalmamasını, düzgün ve manalı sözler söylemesini ve aruz vezninde hata yapmamasını delil kabul eden İbnülemin, şairin hiç öğrenim görmediğine dair söylenenlere ihtiyatla yaklaşmaktadır.[258]

Şairlerin mezun oldukları okulları ve ders aldıkları hocaları bildirmek suretiyle onların öğrenim durumlarını izah eden İbnülemin, M. Fuad Köprülü'nün hayatını anlattığı satırlarda eserin, şehadetnameden yahut herhangi bir diplomadan daha

---

[256] İbnülemin, *age*., s. 1018.
[257] İbnülemin, *age*., s. 2455.
[258] İbnülemin, *age*., s. 2249.

kıymetli ve muteber olduğunun altını çizer. Bütün mesaisini ilme tahsis eden ve *"asâr-ı ilmiyesiyle"* şöhretini doğuya ve batıya duyuran Köprülü'nün *"âli mekteb şehâdetnâmesine mâlik olmadığı için"* beşinci derece müderrisliğe tenzil edilmesini sitemkâr bir üslupla dile getiren İbnülemin, sözlerini şu veciz ifade ile sonlandırır:

"Vatanını sevenler, ilme ve ehl-i ilme hürmetkâr olmalıdır."[259]

[259] İbnülemin, *age*., s. 675.

3.3.1.7. Şairlerin Mesleki Durumları

Tezkire yazarları ve edebiyat tarihçileri şairlerin biyografilerini kaleme alırken onların mesleki durumlarını, çalışma hayatlarını ve geçimlerini nasıl sağladıklarını da okuyucuya aktarırlar. Kimi tezkirelerde şairlerin mesleki durumlarından ve çalışma hayatlarından kısaca bahsedilirken, kimilerinde ise bu durum uzun ve son derece detaylı bir şekilde ele alınır. Âşık Çelebi'nin tezkiresinde görülen bu uzun ve detaylı anlatım tarzı[260], İbnülemin'in eserinde de hâkimdir.

İbnülemin, şairlerin biyografilerinde onların mesleki durumlarını ve çalışma hayatlarını uzun ve detaylı bir anlatım tarzıyla açıklar. O kadar ki şairlerin ne işle meşgul oldukları, hangi tarihte, nereye tayin oldukları, hangi görevlerde bulundukları ve hangi tarihte emekli oldukları gibi biyografik bilgiler, İbnülemin'in eserinde en ince ayrıntısıyla kaydedilmiştir. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından Yıldız Sarayı evrakını tasnif etmekle görevlendirilen yazarın, 800 sandık dolusu belgeyi dikkatle ve titizlikle incelemesi onun sağlam ve güvenilir biyografiler yazmasında büyük rol oynamıştır.[261]

Son Asır Türk Şairleri adlı eserde mesleki durumları ve çalışma hayatları hakkında bilgi verilen şairlerin büyük bir bölümü devlet hizmetinde görevli kimselerdir. Devlet hizmetinde görevli şairlerin arasında ise *"paşa"* unvanını haiz şairlerin biyografileri diğerlerine göre çok daha uzun, kapsamlı ve detaylıdır. Bunun sebebi hiç şüphe yok ki müellifin babasının kendisine sunduğu şahsi imkânları ve yukarıda bahsettiğimiz tasnif çalışmasıdır.

Eserde, *"vali, mutasarrıf, kaymakam, defterdar"* gibi mevkilerde görev yapan ve *"paşa"* unvanına sahip şairlerin biyografilerinde İbnülemin, onların şairliklerini ikinci planda tutmakta ve daha çok devlet adamlığı yönlerini öne çıkarmaktadır. Ayrıca sözünü ettiğimiz şairlerin hayat hikâyelerini, birtakım hatıralarla ve otobiyografik nitelik taşıyan unsurlarla zenginleştirmektedir. Bu anlamda

---

[260] Harun Tolasa, *age*., s. 81.
[261] Ömer Faruk Akün, "İbnülemin Mahmut Kemal İnal", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 21, 2000, s. 250.

İbnülemin'in 1940-1953 yıllarında yayımlanacak *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar* adlı eserine de bir alt yapı ve hazırlık oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Son Asır Türk Şairleri adlı eserde *"vali, mutasarrıf, kaymakam, defterdar"* olarak devlet hizmetinde bulunan şairler Âgâh Paşa, Mahmud Celâleddin Paşa, Âkif Paşa, Celâleddin Paşa, Cevdet Paşa, Fazıl Paşa, Ferhad Paşa, Galib Paşa, Hafîd Paşa, Hakkı Paşa, Halîlî Paşa, Kâmil Paşa, Nedim Paşa, Nevres Paşa, Pertev Paşa, Said Paşa, Ziyâ Paşa'dır.

Devlet hizmetinde görev yapan bir başka meslek grubu da üniversite hocaları ve muallimlerdir. Hayret Efendi, M. Fuad Köprülü, Yahya Kemal, Faruk Nafiz, Halit Fahri sözünü ettiğimiz muallim şairlerdendir. Onların görev yaptığı okullara atandıkları ve ayrıldıkları zamanlar gün, ay ve yıl esasına dayanan takvimle belirtilmiştir ve okuttukları dersler biyografilerine kaydedilmiştir.

> *"*[Hayret Efendi] *1870 (1 Şubat 1286-13 Şubat 1870)'de Adana Rüşdî Mektebi ikinci muallimliğine, 1873 (26 Teşrîn-i sânî 1289-8 Aralık 1873)'te Söğüt Rüşdî Mektebi birinci muallimliğine tayin olundu. Bir müddet sonra istifa etti. İstanbul'a geldi. Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın konağında hocalık etti. 1876 (1 Eylül 1292-13 Eylül 1876)'da Üsküdar'da Paşakapısı, 1878 (3 Kânûn-ı sânî 1294-15 Ocak 1878)'de Gülhane Askerî Rüşdî Mektebi sarf-ı Türkî muallimliğine nasbedildi. Oradan da istifa ettikten sonra 1879 (1 Şubat 1295-13 Şubat 1879)'da Mekteb-i Sultânî edebiyyat-ı Türkiyye muallimi oldu. 1880 (21 Haziran 1296-3 Temmuz 1880)'de infisâl eyledi."* (s. 877)

> *"*[Fuad Köprülü] *1927'de Türk Tarih Encümeni Riaseti'ne intihâb olundu. Edebiyat Fakültesi Reisliği'ni de muhafaza etti."* (s. 671)

> *"*[Faruk Nâfiz] *Şimdi Ankara Kız ve Erkek Liseleri edebiyat muallimliğini* […] *ifâ etmektedir."* (s. 562)

> *"*[Halit Fahri] *Şimdi Galatasaray Lisesi sekizinci ve dokuzuncu sınıfların edebiyat muallimidir."* (s. 792)

"[Yahya Kemal] *11 Teşrîn-i evvel 1922'de Türk Edebiyatı Tarihi Müderrisliğine geçti."* (s. 1192)

"[Gazâlî Bey] *Şimdi Balıkesir Muallim Mektebi'nde edebiyat muallimidir."* (s. 707)

Şairlerin genellikle öğretmenlik vazifesiyle beraber yürüttükleri bir başka meslekleri daha vardır: gazetecilik. *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserde gazetelerde muharrirlik yapan şairler de vardır. Edebiyat öğretmenliğinin yanı sıra *"Hâkimiyet-i Milliye gazetesi fıkra muharrirliğini ifâ eden"*[262] Faruk Nafiz, sözünü ettiğimiz şairlerdendir. Fakat hayatını gazete yazarlığı ile kazanan şairlerin varlığı da söz konusudur. Abdülhalim Memduh ve Ömer Seyfettin devlet hizmetindeki görevlerinden ayrılıp gazete yazarlığı yapan şairlerdendir. Abdülhalim Memduh, *"İstanbul'da intişar eden 'Mizan' gazetesinde ayda '400' kuruş ücretle muharrir idi."*[263] *Genç Kalemler* dergisinin yazarları arasında bulunan Ömer Seyfettin ise *"muhtelif gazetelerde yazılar yazarak maişetini temine çalıştı."*[264]

Hayatlarının bir döneminde siyasetle uğraşan ve milletvekilliği yapan şairleri de İbnülemin'in eserinde görmek mümkündür. Burdur milletvekili olarak meclise giren Mehmet Akif Ersoy, Sivas milletvekili İbrahim Alâeddin Gövsa ile Urfa, Yozgat ve Tekirdağ milletvekilliği yapan Yahya Kemal Beyatlı 'mebus' şairlerdendir. Adı geçen şahsiyetlerin asıl işleri politika olmadığı için İbnülemin de eserinde onların politika ile ilişkilerinden, milletvekilliği yaptığı dönemdeki faaliyetlerinden bahsetmez. Sadece milletvekili olduklarını söylemekle yetinir. Ayrıca M. Fuad Köprülü ve Faruk Nafiz Çamlıbel gibi 1946 seçimlerinde milletvekili olarak meclise giren şairler de vardır. Fakat onların biyografileri söz konusu tarihten önce kaleme alındığı için biyografilerinde milletvekillikleri yazmamaktadır.

İbnülemin, biyografisini yazdığı şairlerin hangi tarikata mensup olduğunu belirtmek suretiyle şairlerin din-tasavvuf vadisindeki tercihlerini de dikkatlere sunar. Bazı şairlerin ise şu veya bu tarikatın şeyhi yahut bir dergâhın dervişi olarak

---

[262] İbnülemin, *age*., s. 562.
[263] İbnülemin, *age*., s. 1303.
[264] İbnülemin, *age*., s. 1738.

tanıtıldığını görürüz. *"Pederinin vefatına kadar niyabeten ve bilâhere asaleten post-nişîn"*[265] olan Elif Efendi, *"Kelâmi dergâhı meşihatine nasbedilen"*[266] Memed Esad Efendi ve *"on iki sene dervişâne tâlim-i tedris eyleyen"*[267] Hasan Nazif Efendi sözünü ettiğimiz şairlerdendir. *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserin yazarı, bir tarikatın şeyhi konumundaki şahsiyetlerin biyografilerini inşa ederken onları sadece tanıtma amacı gütmekte, onların şairlik kudretlerini ve eserlerini herhangi bir değerlendirmeye tabii tutmamaktadır.

Kişinin hayatını kazanması ve geçimini sağlaması yalnızca devlet hizmetinde muhtelif kademelerde görev yapmasıyla sınırlı değildir. Nitekim 'son asırda' hayatını ticaret yaparak yahut bir zanaat ile uğraşarak kazanan şairler de vardır. Marangozluk mesleğinde ustalığı ile tanınan Mehmet Nüzhet[268], babasının da yardımıyla attâr dükkânı açan Şakir Şevket Efendi[269], dünyaya dair bütün emellerinden vazgeçerek bir dergâhta süpürgecilik yapmayı tercih eden Şemsî[270], maişetini temin etmek için Beyazıt'ta bir kitapçı dükkânı açan Mehmet Tahir Olgun[271], *"Mübarek kalem"* lakabıyla tanınan ve hayatını güzel yazı yazarak kazanan Bahâî Efendi[272] sözünü ettiğimiz şairlerdendir.

[265] İbnülemin, *age*., s. 440.
[266] İbnülemin, *age*., s. 1282.
[267] İbnülemin, *age*., s. 1518.
[268] İbnülemin, *age*., s. 1713.
[269] İbnülemin, *age*., s. 2224.
[270] İbnülemin, *age*., s. 2263.
[271] İbnülemin, *age*., s. 2321.
[272] İbnülemin, *age*., s. 252.

3.4. Edebî Kişilik ile İlgili Bilgi ve Değerlendirmeler

Şairlerin hayat hikâyelerini kaydederek onları unutulmaktan kurtarmayı amaç edinen tezkireler, edebiyat tarihinin başlıca kaynakları arasında yerlerini alırlar. Fakat tezkireleri, sadece şairlerin hayat hikâyelerini kaydeden biyografik metinler olarak görmek yanlış olur. Zira *şair*e ve *şiir*e dair bilgi ve değerlendirmeleri ihtiva eden tezkireler, dönemin edebiyat ve eleştiri anlayışını da gözler önüne seren önemli metinlerdir.

Şairlerin sanat gücüne ve şairlik kudretine sahip olup olmadıkları tezkire yazarlarının üzerinde durduğu bir konudur. Tezkire yazarları, estetik anlayışları ve şahsi kanaatleri doğrultusunda *şair*i ve onun eseri olan *şiir*i değerlendirirler. Söz konusu bu değerlendirmeyi yaparken tezkire yazarlarının sanatkârı merkeze alan bir eleştiri anlayışına sahip olduklarını söylemek mümkündür.[273]

XVI. ve XVII. yüzyıllara ait tezkirelerde şairlerin sanat güçleri, şairlik kudretleri ve yetenekleri *"tab, tabiat, selika, kabiliyet, kuvvet, kudret, iktidâr, kâdir vb."*[274] gibi kelimelerle ifade edilir. Klasik edebiyata ait tezkire üslubu içinde kendine özgü üslup oluşturmayı başaran ve bu üslup ile *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserini yazan İbnülemin'in edebî kişilik ile ilgili bilgi ve değerlendirmeleri kendisinden önceki tezkirelerle benzerlikler göstermektedir.

İbnülemin, eserinde yer verdiği şairlerin çoğu hakkında kendi şahsi izlenimlerinin ve kanaatlerinin bir neticesi olan değerlendirmeler yapmıştır. Söz konusu bu değerlendirmeler, her ne kadar şairin edebî portresini genel ve soyut hatlarla çizmiş olsa da özelde İbnülemin'in, genelde ise dönemin edebiyat ve eleştiri anlayışını dikkatlere sunması açısından önemlidir. Sözünü ettiğimiz değerlendirmelerin *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserdeki uygulamalarını örneklerle inceleyelim.

---

[273] Harun Tolasa, *age*., s. 189-190.; Filiz Kılıç, *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 249-250.
[274] Harun Tolasa, *age*., s. 190.

3.4.1. Edebî Kişilik ile İlgili Olumlu Değerlendirmeler

3.4.1.1. Şair

İbnülemin'in, edebî kişilik ile ilgili değerlendirmeler yaparken oldukça cömert bir şekilde kullandığı ifadelerin başında *"şair"* gelir. Biyografisini kaleme aldığı şahsiyetin şair olup olmadığı yahut şairliğinin mahiyeti ve derecesi İbnülemin'in değerlendirmelerinde önemli bir yere sahiptir. Edebî kişilikle ilgili değerlendirmelerini yaparken kimi sanatkârlar için sadece *"şair"* ifadesini kullanırken kimi sanatkârlar için de bu ifadenin başına veya sonuna bazı sıfatlar ekleyerek terkip biçiminde kullanır. İbnülemin'in bu tercihi hiç şüphe yok ki sanatkârın şairlik kudretini ve derecesini okuyucuya hissettirmektir.

İbnülemin, Abdülaziz Efendi'nin *"âlim ve şâir"* (s. 56) olduğunu söyler; fakat onun şairliğinin mahiyeti ve derecesi hakkında herhangi bir değerlendirme yapmaz. Buna benzer bir ifade Salih Zeki Aktay'ın biyografisinde de yer alır. İbnülemin'e göre Aktay, *"mütevazı, terbiyeli bir şâirdir."* (s. 2481) Fakat Mustafa Safi ve Hüseyin Siret için kullanılan ifadeler, şairlerin şairlik kudretlerinin derecesini bildirmeleri açısından diğerlerinden farklıdır. Şöyle ki, Mustafa Safi için *"Şair demeğe bihakkın lâyıktır."* (s. 2032) diyen İbnülemin, Hüseyin Siret için *"şair olarak tulû etti, şair olarak gurub edecektir."* (s. 2181) der.

İbnülemin'in şairlik kudretini daha net bir biçimde değerlendirdiği biyografilerde *"şair"* kelimesini *"değerli, büyük, yüce, fâzıl, mahir, kıymetli vb."* kelimelerle bir terkip içinde kullanır.[275] Hafız Ahmet Mâhir için *"nazımda –emsali hocalara nisbetiyle- mahirdir."* (s. 1265) der. Bâkî Efendi'yi *"istediği vadide şiir söylemeye muktedir bir şair-i mahir"* (s. 236) olarak değerlendiren İbnülemin, bu değerlendirmesini neye istinaden yaptığına ilişkin somut bir açıklama yapmaz, örnek

[275] İbnülemin, bir değerlendirme ifadesi olarak 'mahir' kelimesini sadece şairler için kullanmaz. Nitekim diğer biyografi eserlerinde de şahsiyetleri değerlendirirken 'mahir' kelimesini kullanmayı tercih eder. Söz gelimi *Hoş Sadâ* adlı eserinde Ahmed Ârifî Bey'in küçük oğlu Faruk Bey'in "musikide mahir" (s. 37) olduğunu ifade eder. Rahmi Bey'in de "nısfiye çalmakta mahir" (s. 240) olduğunu söyler. *Son Hattatlar* adlı eserinde ise Ali Ülvi Efendi (s. 44) ile Muhyiddin İsmet Bey'in (s. 216) "sülüs ve nesih" yazılarda mahir olduklarını kaydeder. İbnülemin'e göre Abdullah Zühdi Efendi "kara kalem resimde, litografya ve fotografyada" (s. 19) mahir olan şahsiyetlerdendir.

verdiği eserlerden hareketle okuyucunun keşfine bırakır. Ancak İbrahim Alâeddin Gövsa'yı *"şair-i mahir"* olarak tavsif ederken eserini delil olarak gösterir ve *"evail-i şebabda söylediği eş'arı ihtiva eden Güft ü Gû nâmındaki eseri bile tab'an şâir-i mahir olduğuna şahiddir."* (s. 139) der. Gazâlî Bey'in *"şair-i mahir"* olduğunu dolaylı bir şekilde ifade eden İbnülemin, onu şöyle tavsif eder: *"Kendini şâir-i mâhir zanneden her zât Gazâlî Bey gibi hakikati itiraf etse, kendi şair ve itiraf da şiir olur."* (s. 707)

İbnülemin'in *"şair-i mahir"* terkibinden sonra en çok kullandığı ifade *"değerli şair"* tabiridir. *"Değerli şair"* tabirini İbnülemin, dört şair için kullanır. Salih Faik (s. 542) ve Mehmet Nâzım Paşa (s. 1556) için sadece *"değerli şair"* der. Ancak Âli Efendi ve Ahmet Reşit'in *"değerli şair"* olduklarının kanıtı olarak eserlerini işaret eder. Şöyle ki, Âli Efendi için *"değerli bir şair olduğunu –görebildiğim- eş'arı iş'âr ediyor."* (s. 149) diyen İbnülemin, Ahmet Reşit'in değerli bir şair olduğuna *"güzide eserleri şahiddir."* der. Yenişehirli Avnî Bey'i *"büyük şair"* (s. 196) olarak niteleyen İbnülemin, edebiyat tarihinin Avnî Bey'i ihmal etmeyeceğine koşulsuz bir biçimde inanmaktadır. Biyografisine yaklaşık yirmi beş sayfa tahsis ettiği Muallim Naci'nin *"yüce bir şair"* olduğunu İbnülemin kendisine ait bir beyit ile ifade eder:

"Gerçi hakkında kimi şöyle kimi böyle dedi.
Fazl ü irfânı müsellem, yüce bir şair idi." (s. 1434)

Şekib'in yaratılışındaki güzelliğin ve güzel ahlakının herkes tarafından bilindiğini söyleyen İbnülemin, onu *"şair-i fazıl"* (s. 2246) olarak değerlendirir ve eserleri üzerine söz söylemeyi gerekli görmez.

3.4.1.2. Tâb, Fıtrat

Sözlük anlamı *"tabiat, huy, yaradılış"*[276] olan *"tab"* tezkireciler tarafından şairin yaratılış hâlini ifade etmek amacıyla en çok kullanılan kelimelerin başında gelir. Şair değerlendirmelerinde *"tab"* kelimesinin yanı sıra İbnülemin, yine onunla aynı anlama gelen *"fıtrat"*[277] kelimesini de kullanmış ve değerlendirmelerinde *"fıtraten şair"* ve *"şair-i fıtrî"* ifadelerine yer vermiştir. Sözünü ettiğimiz kelime ve terkipler, İbnülemin'in eserinde genel anlamlarının dışında daha özel bir anlam kazanarak edebî kişiliklerin sanata ve şairliğe yatkın olma durumunu işaret ederler.

İbnülemin, Keçeçizâde İzzet Molla Efendi'nin *"tab'an şair"* (s. 1072) olduğunu söyleyerek şairlik kudretinin onda doğuştan gelen bir özellik olduğunu ifade eder. Aynı ifade yukarıda örnek olarak verdiğimiz İbrahim Alâeddin Gövsa için de kullanılmıştır. Ayrıca *"uluvv-i tab"* (s. 149) terkibiyle tavsif edilen Âli Efendi'nin değerli bir şair olduğunu yine yukarıdaki örnekler arasında belirtmiştik. İbnülemin, Fennî Bey'in şiirle 'iştiharı' ve 'iştigali' olmamasına rağmen bestelediği eserlerin hemen hepsinin güftesinin *"zâde-i tab'ı"* (s. 603) olduğunu ifade eder.

İbnülemin'in, Celal Sahir Erozan, Faik Ali Ozansoy ve Orhan Seyfi Orhon hakkında yaptığı değerlendirmelerde bir ortak özellik göze çarpmaktadır ve bu özellik, sözü edilen şahsiyetlerin *"fıtraten şair"* (s. 332, 547, 1719) kabul edilmeleridir. İbnülemin, dönemin güzideleri arasında gördüğü Faruk Nafiz Çamlıbel'in sanat gücünü değerlendirirken de *"şair-i fıtrî"* (s. 563) ifadesini kullanmayı tercih eder. Kendisinden önceki tezkire yazarları gibi İbnülemin'in de bazı şairlerin sanata yatkınlıklarını ve kudretlerini değerlendirirken *"tab"* ve *"fıtrat"* kelimelerini seçmesi, kuşkusuz şairliğin Tanrı vergisi, doğuştan gelen bir yetenek olduğunun altını çizmektir.

---

[276] Ferit Devellioğlu, *age*., s. 1010.

[277] İbnülemin, bir değerlendirme ifadesi olarak 'fıtrat' kelimesini *Hoş Sadâ* adlı eserinde Sultan Abdülaziz Han'ın biyografisinde de kullanır ve onun "*resimde fıtrî istidâdı*[nın] *fekalâde*" (s. 20) olduğunu ifade eder.

3.4.1.3. Kudret Sahibi, Muktedir

Tıpkı kendisinden önceki tezkire yazarları gibi İbnülemin de sanatkâra dönük değerlendirmelerinde, şairin sanattaki gücünü ve başarısını ifade ederken *"kudret"*[278] ve *"muktedir"* kelimelerini sıklıkla kullanır.[279]

Klasik edebiyata ait tezkire türündeki edebî metinlerde şairlerin *kudret sahibi* ve *muktedir* olma hususiyetleri genellikle şu şekilde ifade edilir: *"Her vâdide inşâd-ı şi're muktedir idi."*[280] Klasik tezkire üslubuna ait bu klişe ifadenin İbnülemin'in eserindeki görünümü ise şöyledir: *"Her vâdide şiir söylemeye muktedir bir şairdir."* Aslında bu ifadeyle İbnülemin, sanattaki gücünü değerlendirdiği şahsiyetin şairlik derecesine de atıf yapmaktadır. Bir şairin eski ve yeni tarzda yahut aruz ve hece ölçüleriyle biçim ve içerik açısından kusursuz şiirler yazarak adından söz ettirmesi, sanat hayatında başarılı olduğunun göstergesi sayılabilir. Ayrıca söz konusu bu başarının Arapça ve Farsça şiirler yazmayla da ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Zira *vadi* kelimesi bilinen anlamıyla birlikte vezni, biçimi, içeriği, dil ve üslubu kapsayacak nitelikte ve genişliktedir.

İbnülemin, Bâkî Efendi'yi *"istediği vâdide şiir söylemeye muktedir bir şair"* (s. 236) olarak görür. Ayrıca bu tarz bir değerlendirme yaptıktan sonra Bâkî Efendi'nin sanattaki gücünü okuyucuya hissettirmek amacıyla şairin Farsça bir naatını, bir rubaisini ve iki gazelini örnek metin olarak biyografiye eklemiştir. Sözlerinin ve hareketlerinin doğruluğunu, vazifesindeki başarısını anarak tanıttığı Besim Bey için *"eski ve yeni tarzda –bilerek- şiir söyleyen ve her vadide şiir söylemeğe muktedir olan mütehayyizân-ı şuarâdandır."* (s. 282) der. İbnülemin'in yukarıdaki örnekte vurgu

---

[278] *Hoş Sadâ* adlı eserde biyografisi yer alan Cemil Bey'in "hangi çalgıyı eline alsa üstadana çalabilmek kudretini haiz" (s. 127) olduğunu, onu yakından tanıyanların çok iyi bildiği ifade edilir.

[279] İbnülemin, şairlik kabiliyetinin ve kudretinin yaradılıştan geldiğini kabul eder ve bu düşüncesini şair değerlendirmelerinde 'tâb' ve 'fıtrat' kelimeleriyle açıklar. Ancak şairlik ve eğitim arasında bir bağın varlığına da inanmaktadır. Nitekim Yaşar Nezihe'nin biyografisinde onun şairliği ve eserleri hakkında değerlendirmeler yaparken şairlik ile eğitim arasında bir münasebetin olduğunu okuyucuya sezdirir. *"Bütün tahsili, mahalle mektebinde bir sene okumaktan ibaret olan"* birinin *"kusursuz, pek düzgün manzumeler"* (s. 2461) yazabilmesi İbnülemin'e göre hayretle karşılanacak bir durumdur. Şairlik kudreti yahut şiir yazabilmek her ne kadar bir yetenek olsa da İbnülemin, bu yeteneğin eğitim ile pekiştirilebileceği kanaatindedir.

[280] Harun Tolasa, *age*., s. 191.; Filiz Kılıç, *age*., s. 251.; Mustafa İsen, *Latîfî Tezkiresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.; İsmail Güleç, "Osmanlı Müelliflerinde Şair ve Şiir Değerlendirmeleri", *İlmi Araştırmalar Dil ve Edebiyat İncelemeleri*, Bahar 2008, s. 69-83.

yapmak maksadıyla iki çizgi arasına aldığı *bilerek* kelimesi, kanaatimize göre üzerinde düşünülmeye değer bir ifadedir. Zira burada şiir hakkında bilgi sahibi olmak ile şair olmak arasındaki farkı okuyucusuna sezdirme gayretindedir. Nitekim şiir hakkında teorik birtakım bilgilere sahip olmak ile şiir yazabilmek arasındaki fark su götürmez bir geçektir.

Ali Ekrem Bolayır'ın *"her vadide güzel şiirler"* yazdığını söyleyen İbnülemin, sözlerine açıklık getirmek amacıyla şairin hiciv ve hezl türlerinde maharet sahibi olduğunu dile getirir ve nesirlerinin de son derece başarılı olduğunu ifade eder. Fakat *"keyfiyet ve kemiyet itibariyle nâsirden ziyade şair addedilmesi daha doğru olur."* (s. 434) diyerek Ali Ekrem'in şairliğini ön plana çıkarır.

Modern edebiyat tarihçiliğinin bilimsel manada temellerini atan ve bu yönüyle tanınan M. Fuad Köprülü için de *"muktedir"* ifadesi İbnülemin tarafından kullanılmıştır. Sadece bir gazelini ve *"Sadabad Akşamları"* adlı şiirinden bir parçayı örnek olarak alan İbnülemin, Köprülü'nün *"istediği vakit –erbabının istediği gibi- nefis şiirler söylemeğe muktedir"* (s. 674) olduğunu söyler. Ancak daha çok edebiyat tarihiyle meşgul olan ve bu alanda yazdığı eserlerle *"ibrâz-ı kemâl"* eden birinden "*divanlar dolduracak kadar şiirler beklemeye hakkımızın olmadığını*" da belirtir. Tabii ki bu ifade, Köprülü'nün şairliğini gizlemek ya da gölgelemekten ziyade onun edebiyat tarihçiliğini öne çıkaran bir ifade olarak okunmalıdır.

İbnülemin, Abdülhak Hamit'in kardeşi Nasuhi Bey'in şiirle meşhur olmadığını fakat *"istediği vakit pek güzel"* (s. 1509) şiir söyleyebileceğini ifade eder. Aruz ve hece vezniyle yazdığı şiirleri okuyan İbnülemin, Hüseyin Nihal Atsız için de aynı ifadeyi kullanarak *"iştigal ederse güzel manzumeler yazmak istidadını haiz"* (s. 1659) olduğunu söyler. Halil Nihat Boztepe'nin *"her yolda şiir söylemeğe muktedir"* (s. 1647) olduğunu dile getiren İbnülemin, şairin aruz ve hece vezinleriyle yazdığı şiirleri sözünü ettiği kudretin bir mahsulü olduğunu ifade eder.

Son Asır Türk Şairleri adlı eserin yazarı, şairlerin kudretlerini ve muktedir olma durumlarını gayet tabii şiirle ilişkilendirmiş ve bu yönde örnekler vermiştir. Ancak Ahmet Reşit'in şiirde ve düzyazıda birbirinden güzel eserler verdiğini dile getirdikten

sonra, genellikle tercih ettiği klişe ifadeyi farklı bir biçimde kullanmıştır: *"Her istediği vadide yazı yazmaya muktedir olan erbab-ı kalemin en mümtazlarındandır."* (s. 1909)

İbnülemin'in şairlerin sanat güçlerini değerlendirirken sadece *"muktedir"* kelimesini kullandığı şairler de vardır ve bu şairler Celal Sahir (s. 332), Cenab Şehabeddin (s. 348) ile Ahmet Haşim (s. 862)'dir. Edebiyat âleminde şiirleri ve şairlikleri ile tanınan ve kabul gören şairleri *"muktedir"* olarak niteleyen İbnülemin, onların sanat güçleri üzerine söz söylemeyi gerekli görmez ve bu düşüncesini de metnin içinde dile getirir. Ancak Paris'te kendi kendine Türkçe ve Farsça öğrenen ve bu iki dilde şiirler yazan Charles Varney (s. 2455)'in takdirle karşıladığı bu başarısını da *"muktedir"* kelimesiyle niteler.

'Her vadide şiir söylemeye muktedir' şairlerin yanı sıra şiirde ve düzyazıda *"kudret gösteren"* şairlerin varlığından da söz edebiliriz. İbnülemin, Şeyh Abdurrahman Halis (s. 801), Muhyiddin Raif (s. 1377), Orhan Seyfi (s. 1719), Şemsî (s. 2265) ve Yaşar Nezihe (s. 2461*)* adlı şairlerin nazımda ve nesirde kudret gösterdiğini ifade eder.

"Her vadide şiir söylemek", "muktedir olmak" ve *"kudret göstermek"* ifadelerinin üzerinde durmak gerektiğini düşünüyoruz. Zira bu tabirler yahut ifadeler, şairlerin sanattaki güçlerinin derecesini bildirmek açısından önemlidirler. İbnülemin, 'kudret sahibi' ve 'muktedir' ifadelerini kullanarak şahsiyetlerin sanattaki güçlerinin derecesini bildirirken aslında bir üslup değerlendirmesi yapmaktadır. Her ne kadar bu iki ifade aynı anlama geliyor gibi görünse de 'muktedir' ifadesindeki sözün gücü kendisini hissettirmektedir. Tabii bu değerlendirmelerin, İbnülemin'in estetik anlayışıyla ve edebî metin karşısındaki hisleriyle tayin edildiğini belirtmek gerekir. Çünkü yukarıda da söylediğimiz gibi bir edebî kişilik olan şair hakkındaki değerlendirmeler tezkire yazarının anlayışının, izlenimlerinin ve kanaatlerinin bir mahsulüdür.

3.4.1.4. Kemâl-i Sür'at ve Suhûlet Sahibi

Olgunluk ve yetkinlik anlamlarına gelen "*kemâl*" sözcüğü İbnülemin'in hem şahsiyetini hem de eserlerinin mahiyetini tanımak açısından önemlidir. *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserin adlandırılması meselesinde söylediğimiz gibi İbnülemin, yazı hayatında "*kemâl*" kelimesini başka kelimelerle terkip yapmak suretiyle sıklıkla kullanır ve eserlerinin isimlerinde de yine bu sözcüğe yer verir. İbnülemin, hızlı şiir yazan şairler için de "*kemâl-i sür'at*" tabirini, kolaylık anlamına gelen[281] "*suhûlet*" kelimesi ile aynı cümle içinde kullanır.[282]

İbnülemin, "*kemâl-i sür'at ve suhûlet*" tabirini Cudî Efendi (s. 378), Halil Edip Bey (s. 411) ve Şemsî Efendi (s. 2265) için kullanır. Cudî Efendi ve Halil Edip Bey için "*kemâl-i sür'at ve suhuletle şiir söyler*" demekle yetinen İbnülemin, Şemsî Efendi'nin bu özelliğini örnek bir beyitle destekler. İbnülemin'e göre, Şemsî Efendi'nin

"Hilâlin rengi solmuş hasta-i hicrâne dönmüşdür
Teverrüm eylemiş bir nâzenin cânâne dönmüşdür" (s. 2265)

matlalı manzumeyi yazması, şairin "*tab'ındaki kuvvet ve sühulete şâhiddir.*"

3.4.1.5. Erbâb, Hüner, Marifet, Müstaid

Son Asır Türk Şairleri adlı eserde şaire yönelik değerlendirmeler yapılırken *hüner* ve *marifet* kelimelerinin yanı sıra *"sahip"* anlamına gelen *"erbab"* ile *"yetenekli, istidatlı"* anlamına gelen "*müstaid"* kelimeleri de kullanılır.[283] Kişinin bilim, sanat ve meslek alanındaki faaliyet ve güçlerini kapsayacak nitelikte olan bu kelimelerin, sadece şiiri içine alacak bir fonksiyonda kullanılmadığını belirtmek isteriz. Zira şairlerin sadece şiir alanındaki başarıları değil aynı zamanda meslek hayatındaki, yabancı dildeki, hat sanatındaki başarıları da *erbab, hüner, marifet ve*

[281] Ferit Devellioğlu, *age*., s. 969.; Ş. Sami, *Kamus-ı Türkî*, TDK Yayınları, Ankara 2010, s. 1095.
[282] Bu tarz bir değerlendirme *Son Hattatlar* adlı eserde Abdülfettah Efendi (s. 28) için de yapılır ve onun Hz. Peygamberin ismini yazarak Sultan Abdülmecid'in takdirine mazhar olduğu ifade edilir.
[283] İbnülemin, *Son Hattatlar* adlı eserinde Abdülkadir Efendi'nin "sülüs, celî ve rık'ada ve mürekkeb imalinde" (s. 32), Ârif Bey'in ise "talik" (s. 52) yazıda meharet sahibi olduklarını dile getirir. Feyhaman Bey'in sanattaki gücü ise "hünerver" (s. 97) kelimesiyle ifade edilir.

müstaid kelimeleriyle tavsif edilir. Söz konusu değerlendirmelerin eserdeki uygulamalarını örneklerle inceleyelim.

Bir divançe teşkil edecek kadar şiire sahip olan İbrahim Alâeddin Gövsa'nın *"hüner ve marifet erbabı olduğunu"* (s. 110) ifade eden İbnülemin, delil olarak da şairin eserlerini işaret eder. Yine Ahmet Haşim'in Arap ve Fars dillerine olan hâkimiyetini dile getirdikten sonra İbnülemin, şairin *"hatt-ı ta'likte mahir"* bir *"erbab-ı hüner"* (s. 862) olduğunu söyler. İbnülemin, Muallim Mektebi'nde edebiyat hocalığı yapmaya layık gördüğü Cenab Muhyiddin için de benzer ifadeleri kullanır ve onun şairliğinin derecesini de bildirerek şöyle der: *"Nef'î'yi yetiştiren bir diyarda öyle müstaid bir muallimin, evlâd-ı vatana edebiyat talim etmesinden ruh-i Nef'î, şâd olmazsa nâşâd da olmaz."* (s. 352)

3.4.1.6. Mümtaz

İbnülemin'in, bugünkü tabirle *seçkin* anlamına gelen *mümtaz* kelimesiyle nitelendirdiği şairler, Yenişehirli Avnî Bey, Ömer Ferit Kam ve Muhyiddin Raif'tir.[284] Onun, adını andığımız şairleri değerlendirirken *mümtaz* kelimesini tercih etmesi, bu şairlerin şairlik derecesini okuyucuya bildirmektir. Son asrın şairleri arasında *mümtaz olmak*, diğer şairlerden üstün olmak yahut bir adım önde olmak anlamına gelir.

İbnülemin, Yenişehirli Avnî Bey'in sanat alanında ondan daha aşağıda bulunan şairler kadar meşhur olamamasını ve eserlerinin neşredilmemesini hayretle karşılar ve şairi "*müteahhirîn-i şuarânın en mümtazlarından"* (s. 194) biri olarak değerlendirir. İbnülemin, şiirlerini özenle dizilmiş incilere benzettiği Ömer Ferit Bey'in az fakat güzel şiirler yazdığını ifade ettikten sonra onu, *"dânişmendân-ı memleketin mümtazlarından"* (s. 617) biri olarak işaret eder.

Muhyiddin Raif hakkındaki değerlendirmesinde İbnülemin, Raif'in şairlik derecesini biraz da pekiştirme yoluyla dile getirirken şöyle der: *"Zemanımızın –tabir-i kadîm ile- "Gazel-serâ"lıkta kudret gösteren mümtaz şairleri arasında da mümtaz olanlardandır."* (s. 1377) Ayrıca bu kanaatini aşağıdaki beyit ile desteklemektedir:

---

[284] *Son Hattatlar* adlı eserde Arif Efendi'nin "zemanının en mümtaz hattatlarından" (s. 56) biri olduğuna vurgu yapılır.

"Ararım hep onu Muhyî sorarım hep onu ben
Açar açmaz gözümü subh-ı kıyâmetde bile" (s. 617)

3.4.1.7. Sühân-perdaz, Sühân-şinas

Güzel söz söyleyen ve *sözün kıymetini bilen* anlamlarındaki bu ifadeleri İbnülemin, Mahmut Paşa (s. 83), Âli Efendi (s. 149) ve Bâkî Efendi (s. 236) için kullanır. Edebî şahsiyetler hakkındaki değeri ve kanaati ifade eden bu kelimeler, İbnülemin'in eserinde daha çok şairlerin kişilik özellikleriyle beraber anılmıştır. Fakat güzel söz söylemek ve sözün kıymetini bilmek şairlikle dolaylı da olsa ilgilidir. Söz konusu ifadelerin *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserdeki görünümleri şöyledir:

"Mahmud Paşa merhum; nazik, dil-nevaz, kadir-şinas, suhen-perdaz, nüktedan bir zât-ı irfan-sımat idi." (s. 83)

"Âli gibi Sühan-şinastan böyle bir hefve-i had-nâ-şinâsâne zuhur etmeyeceğine kaniiz." (s. 149)

"Bâkî Efendi, edib, nazik, nüktedân, suhansinâş ve istediği vadide şiir söylemeye muktedir bir şair-i mahirdir." (s. 236)

3.4.1.8. Rüchân

Üstünlük yahut *üstün olma* anlamlarına gelen rüçhan sözcüğü *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserde Halil Nihat için kullanılmıştır. İbnülemin, şair unvanını hak eden bir şahsiyet olarak gördüğü Halil Nihat için şunları söyler:

"Şairliği kendine meslek ittihaz etmediği hâlde isimlerine 'Şair' unvanını takan ve takdırmağa çalışanlardan daha şairane, daha üstadane manzumeler yazarak emsaline rüçhanını ispat etti." (s. 1647)

3.4.1.9. Ser-âmedân

İbnülemin, önde gelen anlamındaki "*ser-âmedân*" tabirini edebiyat âlemindeki makamının çok yüksek olduğuna inandığı Osman Şems Efendi için kullanır ve şöyle der: *"Âlem-i edebiyatta da makamı âlidir. Eş'ar-ı bediasını –bilerek- tedkik edenler, şuarânın ser-âmedânından olduğunu itiraf ederler."* (s. 2258)

3.4.1.10. Şairlik Kudretinin Mukayesesi

İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinde edebî kişilik hakkında değerlendirmeler yaparken şairleri, diğer şairlerle mukayese eder. Fakat şairi, kimle mukayese ettiğini açık bir biçimde bildirmez. Şairleri meçhul bir muhatapla mukayese etme tarzı gelenekten gelen bir hususiyettir. İbnülemin'in meçhul muhatapları ise genellikle diğer şairler yahut şair geçinenler, yani müteşairlerdir. Ancak şairlik kudretini değerlendirdiği şahsiyetlerin yaşlarını ve bedensel arızalarını esas alan mukayeselerin varlığı da söz konusudur. *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserde Osman Agâh Paşa, Atıf Ölmez, Ali Ekrem ve Hatice Nakiye kendisini şair zanneden müteşairlerle mukayese edilirler. Mustafa Hilmi ve Osman Nafiz yaş itibariyle değerlendirilirlerken Sabrî ise gözlerinin görmüyor oluşuyla değerlendirilir. Söz konusu değerlendirmelerin ve mukayeselerin eserdeki uygulamalarını inceleyelim.

İbnülemin, eserlerini "hâkimane" ve "mutasavvıfane" olarak nitelediği Osman Agâh Paşa'nın nice şairden daha güzel şiirler yazdığını şu cümlelerle ifade eder:

> *"Hayatı zabtiyelikte geçen âdemlerin değil, mehâfil-i şiir u edebde dem-güzâr olan zevatın ekserinden de güzel şiir söylemiştir."* (s. 65)

İbnülemin'in eserini kaleme aldığı dönemde İzmir'de turşuculuk yaparak geçimini sağlayan Atıf Ölmez'in şair geçinenlerle mukayesesi şu cümlelerle yapılır:

> *"Üç senelik mesai neticesinde kusursuz manzumeler yazabilmesi şayan-ı dikkattir. Her 'turşucu' değil her şair geçinen, böyle düzgün sözler söyleyebilseydi, edebiyat sahasında tatsız sözlere tesadüf olunmaz ve okuyucular çehrelerini ekşitmezlerdi."* (s. 186)

Ali Ekrem'in nazım ve nesir türünde eserler verdiği hâlde nasir değil, şair addedilmesinin daha uygun olacağını söyleyen İbnülemin, onun *"şairim diyenlerin pek çoğuna meydan okuyacak"* (s. 434) kabiliyette ve kudrette olduğunun altını çizer. Buna benzer bir ifade, Hatice Nakiyye'nin biyografisinde de göze çarpar. İbnülemin'e göre, güzel söz söylediğini zanneden *"nice namerd-i müteşairden"* (s. 1504) daha düzgün sözler söyleyen Hatice Nakiyye'nin hakkını vermek insafın bir gerekliliğidir.

Mustafa Hilmi ve Osman Nafiz yaşları dikkate alınarak bir mukayeseye tabi tutulurlar. İbnülemin'e göre Mustafa Hilmi'nin on sekiz yaşında bir divan tertip edebilmesi dikkate ve hayrete değer bir durumdur. Mustafa Hilmi, yaşının küçüklüğüyle, Osman Nafiz ise ihtiyarlığıyla dikkat çeker. İbnülemin'e gönderdiği mektubunda hayat hikâyesini ve eserlerinden örnekleri paylaşan Osman Nafiz, altmış beş yaşında olduğunu beyan eder. Fakat İbnülemin, *"hararetli, heyecanlı, sevdalı, işveli, neşveli, genç, dinç bir şairin onun gibi canlı"* (s. 1732) şiir söyleyemeyeceğini belirtir.

Mehmet Emin Sabrî Efendi'nin biyografisinde yapılan değerlendirme ve mukayese diğer örneklerle ölçüt bakımından farklılık gösterir. Âmâ bir şair olan Sabrî Efendi, İbnülemin'e göre *"nice gözlü şairden daha görgülüdür."* (s. 1990)

3.4.1.11. Şairliğin Delili Olarak Eser

İbnülemin, sanat kudretleri hakkında değerlendirme yaptığı şairlerin eserlerini delil olarak gösterir.[285] Nitekim şairlik yeteneğinin ve şiirdeki başarının ölçülüp değerlendirilmesinde eserin esas alınması gayet doğal ve makuldür. İbnülemin'in kendi düşüncesini ve netice itibariyle yargısını desteklemek için bu yola başvurduğunda şüphe yoktur. Şairliğin bir delili olarak eserin işaret edildiği satırlarda İbnülemin, genellikle hem biçim hem de içerik açısından benzer ifadeler kullanır. İbnülemin'in bu tavrı, tezkire yazma geleneğinin yahut üslubunun bir devamı olarak görülebilir.

[285] İbnülemin'in şair değerlendirmelerindeki bu tavrı hattat değerlendirmelerinde de bir üslup özelliği olarak kendini gösterir. *Son Hattatlar* adlı eserde Seyyid Abdî Efendi'nin eserleri, onun "en değerli üstadlardan" (s. 16) olduğunu ispat etmektedir.

İbnülemin'in, edebî kişiliklerin sanata yatkınlıklarını ve bu daldaki güçlerini değerlendirirken kullandığı ifadeler genellikle *"şehadet, şahit ve kâfi"* kelimelerinden müteşekkildir. Buraya kadar söylediklerimizin *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserdeki uygulamalarını inceleyelim.

İbnülemin, küçük bir divan teşkil edecek kadar şiiri olan Mustafa Âsım Bey'in, Namık Kemal için yazdığı otuz beyitlik mersiyeye atıf yaparak onun *"hüner ve marifet erbabı olduğuna âsârı burhân-ı kâfidir."* (s. 110) der. Buna benzer bir ifade Hasan Basri Çantay için de kullanılır. İbnülemin, Hasan Basri'nin edebiyattaki iktidarını anlatmak için uzun söze gerek olmadığı kanaatindedir; zira bunun için *"manzumelerine bakmak kâfidir."* (s. 286) der.

Faik Efendi'nin Türk edebiyatında "*mevki-i mahsusa*" sahip olduğunu düşünen İbnülemin'e göre şairin *"intişar eden eş'ârı bu müddeaya şâhiddir."* (s. 547) İbnülemin, Faruk Nafiz için de benzer bir değerlendirme yapar. Ancak diğer değerlendirmelerinden farklı olarak *"şâhid-i beliğ"* (s. 563) terkibini kullanır. İbnülemin'in, "*beliğ*" kelimesini kullanması bize şairlik gücünün ve kendi iddiasının şiddetini hissettirmek istediğini düşündürmektedir.

İbnülemin'e göre *"her türlü mânâsıyle şâir"* olan bir edebî şahsiyet vardır ki o, Ahmet Haşim'den başkası değildir. İbnülemin, Ahmet Haşim'in şairliğinin delili olarak şiirlerini işaret ettikten sonra bir dileğini dile getirir ve şöyle der: *"Sözlerinin güzelliği nisbetinde çok söylemesi arzu olunur."* (s. 865)

İbnülemin, şahsiyetlerin eserlerini delil olarak gösterirken şiirleri yahut manzumeleri demekle yetinir; fakat herhangi bir kitap adı yahut bir edebî tür söylemez. Ancak Musa Kazım Paşa'nın biyografisinde bir istisna ile karşılaşırız. Fuzûlî vadisinde şiirler yazan Musa Kazım Paşa'nın *"bilhassa mersiyeleri kudret-i edebiyyesine şehâdet eder."* (s. 1141)

Muhyiddin Raif'i üstat olarak tavsif eden İbnülemin, onun şiirlerini dikkatle okuyan kimselerin *"Böyle söyler, üstad söyleyince."* (s. 1377) demekten kendilerini alamayacağını iddia eder. Ancak okuyucuların da insaflı ve kadirşinas kimseler olması gerektiğinin de altını çizer. İbnülemin, bir hayli manzumesini okuduktan sonra Hüseyin Nihal'in şairliğine ve şiirdeki başarısına atıf yaparken "*eldeki numuneleri"*

(s. 1659) şahit olarak gösterir. Edebiyattan uzaklaşması gerekenler dururken Rıfat'ın uzaklaşmasını teessüfle karşılayan İbnülemin şöyle der: *"Bay Rifat, İzmirli şairlerin en güzel söyleyenlerindendir. Manzumeleri bu hakikate şahid olduğundan, başka şahid aramağa lüzum yoktur."* (s. 1934)

3.4.2. Edebî Kişilik ile İlgili Olumsuz Değerlendirmeler

Şairlerin hayat hikâyelerini kaydeden ve eserlerinden örnekler sunan tezkirelerdeki şair değerlendirmeleri genellikle olumlu yöndedir. Tezkirelerde övgülü ve zaman zaman mübalağalı değerlendirmelerin miktar ve hacim bakımından fazla olduğu bir gerçektir. Modern edebiyat tarihçiliği ve eleştiri anlayışıyla mukayese edilerek tezkirelerin bu yönünü bir eksiklik olarak görmek ve kabul etmek doğru değildir. Zira tezkireler, yazarının üslubuyla yoğrulmuş ve klasik dönemin edebiyat, sanat ve eleştiri anlayışını yansıtan edebî metinlerdir. Bu anlamda tezkirelerin iyiyi ve güzeli ön plana çıkarma çabaları, edebî metin ve şahsiyet karşında sergilenen bir sorumsuzluk hâli olarak görülmemelidir. Ayrıca tezkirelerde edebî metin ve şahsiyete dair olumsuz değerlendirmelerin hiç olmadığı düşüncesi de gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Zira tezkirelerde her ne kadar olumlu yöndeki değerlendirmeler fazla olsa da olumsuz yöndeki değerlendirmelerin varlığı da söz konusudur.[286]

Son Asır Türk Şairleri adlı eserde de tıpkı kendisinden önce kaleme alınmış tezkirelerde olduğu gibi olumlu değerlendirmeler miktar ve hacim bakımından fazladır. Ancak inandığını ve düşündüğünü açıkça söyleme kararlılığına sahip İbnülemin'in kimi şairler hakkında olumsuz değerlendirmeler yaptığı da görülmektedir. İbnülemin'in olumsuz değerlendirmelerinde bir ölçünün ve dengenin varlığını da belirtmek isteriz. Bu durum, İbnülemin'in sanat anlayışı, tenkit fikri ve mizacıyla doğrudan ilgilidir. *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserde edebî şahsiyetler hakkında yapılan olumsuz değerlendirmelerin uygulamalarına bakmazdan evvel İbnülemin'in eleştiri anlayışını irdelemenin doğru olacağı kanaatindeyiz.

İbnülemin, Ahmet Mecbur adlı şairin biyografisinde onun şiirlerini "*çirkin*" olarak tavsif ettikten sonra eserinin mahiyeti ve şair seçimi hakkında bilgi verir. İbnülemin, eserinin bir nevi tarih olduğunu ifade ettikten sonra şairleri değerli ve değersiz olmak üzere bir elemeye tabi tutmadığının altını çizer ve şöyle der: *"Ne yapalım, en değerli ve müntehab şairlerimize münhasır olarak bir eser tertip etmiyoruz ki değerlileri istikbal, değersizleri istiskal edelim."* (s. 1278) Bu sözlerden

[286] Harun Tolasa, *age*., s. 199.

anlaşılmaktadır ki İbnülemin, şair seçiminde tezkireciliğin doğası gereği herhangi bir ölçüt belirlememiş ve bir eleme mekanizması geliştirmemiştir. Yine bu sözlerden anlaşılmaktadır ki eserde hakkında olumlu değerlendirmeler yapılan şairler olduğu gibi olumsuz değerlendirmeler yapılan şairler de vardır.

Abdülgani Fahrî adlı bir şair, İbnülemin'e gönderdiği, biyografisini ve eserlerinden örnekleri ihtiva eden mektubunun arkasına şu dörtlüğü yazmıştır:

"Git benim timsâl ü tasvîrim Sitanbul şehrine
Arz-ı hürmet, arz-ı ihlâs kıl Kemâl-i kâmile
İsterim tenkîd buyursun şi'r-i nâçizime
Söyle istirhâmımı sen ol edîb-i fâzıla" (s. 524)

İbnülemin'in bu dörtlüğün ardından yazdığı satırlar, onun tenkit fikrini gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Kendi kusurlarını görmekten, başkalarının kusurlarını aramaya vakti olmadığını ifade eden İbnülemin, *"Tenkid ve târiz mutadım değildir."* (s. 524) der. Ayrıca o dönem düşünce sisteminde eleştirinin ilime hizmet amacıyla değil de şahsi kin ve garezlerini tatmin etmek için kullanıldığının altını çizer.[287] Eserinde oldukça uzun bir yer ayırdığı Tevfik Fikret'in biyografisinde "*Esâsen tenkid ve tehzil benim meşrebime uymaz."* (s. 2396) diyerek eleştiri anlayışını bir kez daha ifade etmiş olur.

İbnülemin, edebî metin ve şahsiyet karşısında tarafsız bir tavır takınmanın önemine vurgu yapar. Ona göre bir insanı sevmek yahut sevmemek, doğruları söylemeye engel olmamalıdır. Ayrıca insanın, sevdiği yahut sevmediği bir kişi hakkında hislerine yenilip şahsi değerlendirmeler yapması da doğru değildir.[288] "*Birinin kadrini i'lâ etmek için diğerinin kadrini tenzil etmemek adl ve insâfın insanlara tâyin ettiği bir vazife-yi mühimdir."* (s. 836) diyen İbnülemin'in, sözünü ettiğimiz eleştiri anlayışının teori ve uygulama arasındaki farkları tespit edebilmek için *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserde edebî kişilikle ilgili olumsuz değerlendirmeleri örneklerle inceleyelim.

---

[287] İbnülemin, *age*., s. 524.
[288] İbnülemin, *age*., s. 1618.

Eleştiri üzerine düşünen ve bu konudaki görüşlerini eserinin muhtelif bölümlerinde dile getiren İbnülemin'in teori ve uygulama noktasında sergilediği tavırların farklı olduğunu görmek mümkündür. Tenkit ve tehzilin mizacına uymadığını beyan eden müellifin, bazı edebî şahsiyetler ve metinler hakkında zaman zaman öznelliğin ve şahsi kanaatlerin ağır bastığı eleştiriler yaptığını söyleyebiliriz. Hemen belirtmeliyiz ki sözünü ettiğimiz bu eleştirilerin hedefinde çoğu zaman edebî metin/şiir vardır; fakat şiir hakkında yapılanlar kadar olmasa da şair hakkında yapılan eleştirilerin de varlığı söz konusudur.

İbnülemin, edebî metnin yaratıcısı konumundaki şaire dair eleştirilerinin başında, şairlik kudretinin doğuştan yani yaratılıştan gelen bir kabiliyet olup olmadığı meselesi gelir. Ona göre şairliğin birinci şartı, kabiliyetin yaratılıştan gelmesidir. İbnülemin'e göre yaratılışında şairlik kudreti ve kabiliyeti olmayanların şiir yazmaya kalkışmaları, gözleri görmeyen bir kişinin resim çizmesi gibidir.[289] Şiir yazma kabiliyetinin bir yaratılış özelliği olduğuna inanan İbnülemin, gayret ve çabanın önemini de ihmal etmez. Ancak bu çaba ve gayret, "*hilkatte var olan feyz-i şairiyet*"i desteklemelidir. Aksi hâlde kaleme alınanlar şiir değil, aruz yahut hece vezni ile söylenmiş laflardan ibaret kalır.[290]

Son Asır Türk Şairleri adlı eserinde İbnülemin, şairler hakkında değerlendirmeler yaparken öncelikle onların şiir yazma yeteneğine yaratılıştan sahip olup olmadıklarını irdeler. Ona göre, divanlar dolusu şiiri olan bazı kimselerde "*şairlikten eser yok*"tur. Mehmet Behçet Efendi bunlardan biridir. İbnülemin, Mehmet Behçet Efendi hakkındaki değerlendirmesini, onun bir beyti üzerinden yapar. Böyle yaparak aslında şairi, yine kendine ait bir şiirle değerlendirmiş olur. İbnülemin'in, Mehmet Behçet Efendi'ye ait bir itiraf olarak kabul ettiği beyit şudur:

"Şâiriyetten eser yok bende ancak Behcetâ
Şi'r u inşâ mahz-ı mûtâd-ı tabîattır bana" (s. 268)

[289] İbnülemin, *age*., s. 944.
[290] İbnülemin, *age*., s. 1277.

İbnülemin, örnek olarak verdiği bu beyitten hemen sonra şairin kendisi için söylediklerinde haklı olduğunu dile getirir. Ancak devamında şairin, eşinin vefatı üzerine söylediği tarih şiirinin son derece samimi olduğunu da belirtir. İbnülemin'in bu tavrı, eleştiriye bir ölçü getirme yahut hem iyiyi hem de kötüyü bir arada sunma anlayışının göstergesidir.

İbnülemin'in şair değerlendirmelerinde dikkat çeken noktalardan birisi de şairlik kudretine sahip olmayan kimselerin ilim alanındaki başarıları üzerinde durmasıdır. *"Şairiyetten nasib-dâr olmayan"* bazı şahsiyetler hakkında olumsuz değerlendirmeler yaparken onları âlim olarak nitelendirir ve âlim olmak ile şair olmak arasındaki büyük farkın altını çizer. Söz gelimi İbnülemin, Âsım Efendi'nin şiirlerini "*tabiat-ı şairâne*" olarak kabul etmez ve onun şairlikle maruf olmadığını belirtir. Ancak *Kâmus Tercemesi* adlı eserini işaret ederek Âsım Efendi'nin "*evliyâ-yı irfân*"dan bir zat olduğunu söyler.

Ahmet Cevdet Paşa hakkında yapılan değerlendirmede onun "*fazilet-i ilmiyesinin*" tarif edilemeyeceğini söyleyen İbnülemin, "*kuvvet-i ilim*" ile söylediği şiirlerden hareketle A. Cevdet Paşa'nın "*tab'an şair olmadığını*" bildirir.[291] Buna benzer bir durum Ali Celâleddin Paşa'nın biyografisinde de göze çarpar. İbnülemin, örnek olarak verdiği bir gazelden ve bir matla beytinden hareketle Celaleddin Paşa'nın "*şairiyetten nasib-dâr olmadığını*" söyler. Ancak yine bu şiirlerden Celaleddin Paşa'nın "*fazilet-i ilmiyye*" sahibi olduğunun anlaşıldığını ifade eder.[292] Değerlendirmesinde haklı olduğunu göstermek isteyen İbnülemin, birkaç biyografide de daha söylediği şu ifade ile cümlelerini tamamlar: *"Ne yapalım, âlim başka şâir başka."* (s. 301) İbnülemin, bu ifadeyi Ahmet Mecbur (s. 1277) ve Abdurrahman Nacim Efendi (s. 1459) hakkında yaptığı değerlendirmelerde de tekrarlar.

İbnülemin'in sert bir üslupla eleştirdiği ve hakkında olumsuz değerlendirmeler yaptığı şairlerden biri de Avnî Efendi'dir. Avnî Efendi'nin eserlerini şiir değil, alelade bir nazım bile kabul etmeyen İbnülemin, kelimenin tam manasıyla şair olan kimselerin

[291] İbnülemin, *age*., s. 357.
[292] İbnülemin, *age*., s. 301.

şiirlerinin divan hâlinde neşredilmediği için kaybolup gittiğine hayıflanırken, Âvnî Efendi'nin şiirlerinin neşredilmesini hayretle karşılar.[293]

Son Asır Türk Şairleri adlı eserde edebî şahsiyetler hakkında yapılan olumsuz yöndeki değerlendirmeler genellikle şairlik kabiliyeti üzerinde yoğunlaşmaktadır. İbnülemin, şairlik kudreti bakımından zayıf, hatta tamamen yoksun olduğunu düşündüğü şahsiyetler hakkında olumsuz kanaate sahiptir. Ancak bazı şahsiyetlerin şiirlerini ve nesirlerini mukayese ederek hangi türde daha başarılı yahut muktedir olduklarını da ifade eder ve şairlikten ziyade muharrirlikle maruf olduklarını söyler. Bazı şairlerin ise şairlik kudretlerini zayıf olduğunu belirtirken ilim sahasındaki başarılarına ve bu yönde kaleme aldıkları eserlere dikkat çeker. İbnülemin'in bu tavrı, iyiyi ve kötüyü bir arada sunmanın gayreti olarak yorumlanabilir.

İbnülemin'in edebî metin hakkındaki değerlendirmelerinin, şairler hakkındaki değerlendirmelerinden miktar ve hacim bakımından daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserde edebî metin hakkındaki olumlu ve olumsuz yöndeki değerlendirmeler, çalışmamızın bir sonraki bölümünde örneklerle izah edilecektir.

[293] İbnülemin, *age*., s. 209.

3.5. Edebî Eser ile İlgili Bilgi ve Değerlendirmeler

Tezkireler, edebiyat araştırması, değerlendirme ve eleştiri bağlamında incelendiklerinde edebî şahsiyetin daima merkezde olduğu görülecektir. Şairleri unutulmaktan kurtarmak amacıyla yazılan tezkirelerde, tezkirecinin şairi daima merkeze alan tavrının ve sanatçıya dönük eleştiri anlayışının eserin yazılma amacıyla örtüştüğünü söylemek mümkündür. Söz konusu eleştiri anlayışının yetersizliği tartışılması gereken bir konudur; ancak tezkirecinin bu tavrının yanlış olduğunu söylemek, dönemin estetik ve eleştiri anlayışını görmezden gelen bir iddiadır.

Tezkireciler, her ne kadar şairi merkeze alarak sanatçıya dönük eleştiriler ve değerlendirmeler yapmış olsalar da edebî metni bütünüyle ihmal ettikleri söylenemez.[294] Zira tezkirelerde biyografisine yer verilmiş bir sanatçının en başat özelliği yahut vasfı şiir yazmasıdır. Dolayısıyla bir sanatçı eser verdiği ve metin ürettiği için tezkirelerde kendisine yer bulmayı başarmıştır. Fakat tezkirelerde edebî şahsiyet ve metin hakkında yapılan değerlendirmelerin çok açık ve net bir biçimde ayrıldığını yahut müstakil bir başlık kazandığını söylemek kolay değildir. Çünkü *"tezkirelerde esere dayalı tanıtma ve değerlendirmeler, bazan şekil ve ifade olarak şairin edebî kişiliğiyle iç içe yürür, bazan da tamamen müstakil bir hüviyet kazanır."*[295]

Son Asır Türk Şairleri adlı eserdeki değerlendirmeler de kendisinden önceki tezkirelerde şair ve şiir hakkında yapılan değerlendirmelere benzemektedir. Ancak burada İbnülemin'in şahsi imkânları, kabiliyeti ve üslubu belirleyici rol oynamaktadır. *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserde edebî şahsiyetler, sanatçıya dönük eleştiri anlayışıyla değerlendirilmiş ve zaman zaman yazarının öznel ifadelerini de içeren yorumlar yapılmıştır. Aynı ifade tarzını ve eleştiri anlayışını edebî metin karşısında da

---

[294] İbnülemin, sanatçı ve eser kavramlarına dair görüşlerine "Eser-Müessir" başlıklı yazısında yer verir. Ona göre, asıl "nazar-ı dikkate" alınacak şey sanatçı değil eserdir. Ancak "müessiri iştihar etmemiş" bazı eserler takdir görmez. Ona göre, şöhret sahibi bir kimsenin kaleminden çıkan eser, "avaze-i tahsin" ile karşılanır. Öte yandan şöhret sahibi olmayan kimselerin eserleri ise görmezden gelinir. İbnülemin'e göre sanatçının şöhretinin etkisiyle esere yaklaşmak, esere yapılan büyük bir "insafsızlık"tır. O kadar ki bir edebiyat risalesinde tanınmış kişilerin eserlerini okuyup tanınmayan/şöhret sahibi olmayan kişilerin eserlerini okumadan geçmek onları "hayvan" yerine koymaktır. İbnülemin, "Eser-Müessir", *Resimli Gazete*, No. 62, 26 Ramazan 1315/18 Şubat 1918, s. 735.

[295] Harun Tolasa, *age*, s. 309.

sergileyen İbnülemin, örnek verdiği eserleri biçim ve içerik açısından tahlil etmek suretiyle edebî değerini tespite çalışmamış, daha çok kendi şahsi zevklerinden hareketle değerlendirmeler yapmıştır. O kadar ki bazı değerlendirmelerinde şairle yahut okuyucusuyla sohbet edercesine bir üslup benimsemiştir.

İbnülemin edebî metin hakkında değerlendirmeler yaparken aslında şairin sanat kudretini sorgular. Çünkü özelde İbnülemin, genelde ise ondan önceki tezkire yazarları için *"asıl önemli olan müessir yani yaratıcıdır. Yaratıcı olmasa eser de yoktur. Bir faaliyetin yüksekliği, yüceliği, değeri, sahibinin gücüne, kabiliyetine bağlıdır. Eser hakkında söyleyenler, aslında müessiri yani yaratıcıyı anlatmış olur."*[296] Ayrıca İbnülemin'in edebî metne dair değerlendirmelerinde eserin içerik özelliğiyle, anlamıyla ve güzelliğiyle ilgilendiğini söyleyebiliriz. Eserin biçim özellikleriyle ilgili ise İbnülemin, sadece vezin meselesi üzerinde durur, diğer özelliklerinden bahsetmez.

İbnülemin, biyografi metinlerinin sonunda örnek olarak sıraladığı şiirler hakkında değerlendirmeler yaptığı gibi, biyografi metninin içinde yer verdiği şiirler hakkında da değerlendirmeler yapar. Bu değerlendirmelerden ikincisinin daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Bu kısa girişten sonra, İbnülemin'in *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserindeki şiire dair değerlendirmeleri örneklerle inceleyebiliriz.

[296] Harun Tolasa, *age*., s. 308.

3.5.1. Eserlerin Nicelik Bakımından Değerlendirilmesi

Tezkirelerle ilgili yapılan çalışmalarda zaman zaman nicelik yerine "kemiyet" sözcüğü tercih edilmiş ve bu başlık altında şairlerin sanat güçlerinin varlığı, yokluğu ve derecesi tartışılmıştır.[297] Şairlerin sanat güçleri hakkında yapılan değerlendirmeleri önceki bölümde örneklerle ele aldığımız için burada tekrar bahsetmeyi uygun görmüyoruz. Bizim bu başlık altında örneklerle inceleyip ele alacağımız konu şiirlerin miktarı ile *kesret* ve *kıymet* kelimeleri arasındaki münasebettir.

Edebî eserleri nicelik bakımından değerlendiren İbnülemin'in bu konudaki kanaati, çok şiir söylemekten ziyade güzel şiir söylemenin doğru olduğu yönündedir. Çok fazla şiir söyleyenlerin güzel söylemediğine inanan İbnülemin, Fâik Ali Ozansoy'un adını bir istisna olarak anar ve şöyle der: *"Çok söyleyeneler, güzel söylemedikleri halde o, hem çok söylemiştir hem güzel söylemiştir."* (s. 547)

İbnülemin, Ali Emirî, Ömer Ferit ve Çaker Efendi maddelerinde edebî eserleri nicelik bakımından değerlendirirken bu konudaki fikirlerini daha açık ve net bir biçimde ifade eder. "*Yüz bin beyit*" sahibi olduğunu dile getiren Ali Emirî'nin eserleri içinde şiire çok az, hatta hiç rastlanamayacağını söyler. Kıymetin, kesrette olduğuna inanan Ali Emirî'ye, İbnülemin şu cevabı verir: "*Eserin kıymeti, kesretinde değil, metanet ve letafetindedir."* (s. 466)

"*Âsâr-ı nazmiyesi*" çok olan Çaker Efendi'nin,

"Şair-i pür-gûylukta Çâker emsâlin senin
Gelmedi zann eylerim vakt-i sa'âdetten beri"

beytinden hareketle İbnülemin, güzelliğin "*pür-gûlukta değil, hoş-gûlukta*" olduğunu ifade eder.[298]

İbnülemin, şairler arasında ismi anılacak kadar eseri olmadığını dile getiren ve şiirlerini "*türrehat*" olarak nitelendiren Ömer Ferit için de benzer bir ifade kullanır ve *"Kesret, esere kıymet vermez."* (s. 617) der. Ayrıca *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinin pek çok bölümünde olduğu gibi Ömer Ferit maddesinde de İbnülemin, düşüncelerini

[297] Harun Tolasa, *age*., ss. 192-202.; Filiz Kılıç, *age*., ss. 251-256.
[298] İbnülemin, *age.*, s. 387.

Ali Emirî'yi kastederek yahut bizzat ona atıfta bulunarak dile getirir. Ömer Ferit maddesinde söylediği şu sözler, İbnülemin'in kesret ve kıymet meselesine dair fikirlerini netleştirirken Ali Emirî eleştirisini de bir kez daha okuyucuya gösterir: *"Ben yüz bin beyit söyledim.' diyen bir zât gibi nice nâzımlar vardır ki –şiir addolunabilecek- on beyit söylememişlerdir. Bazı şairler de vardır ki 'Söylemez, söylemez ammâ dürr-i meknûn söyler.' meâline muvafık olarak az, fakat şiir ıtlâkına lâyık güzel sözler söylemişlerdir."* (s. 617)

Az ve güzel söz söyleyenleri "*zümre-i mübeccel*" olarak nitelendiren İbnülemin, Ahmet Hâşim'i bu zümreye dâhil eder ve Ahmet Haşim biyografisini şu cümle ile sonlandırır: "*Sözlerinin güzelliği nisbetinde çok söylemesi arzu olunur."* (s. 865) A. Hâşim hakkında bu cümleyi söyleyen İbnülemin'in kesret ve kıymet meselesine dair fikirlerinin değiştiğini söyleyemeyiz. Çünkü ona göre A. Hâşim "*her türlü manasıyle şairdir."* (s. 864)

3.5.2. Edebî Eser ile İlgili Olumlu Değerlendirmeler

Edebî esere ilişkin olumlu değerlendirmeleri örneklerle inceleyeceğimiz bu bölümde, İbnülemin'in tezkiresinde yer verdiği şiirleri hangi kelimelerle tavsif ettiğini dikkatlere sunmaya çalışacağız. Sözünü ettiğimiz değerlendirmelerin İbnülemin'in estetik ve eleştiri anlayışını yansıttığını ve genellikle bir kelime ile yapıldığını belirtmek isteriz. Kanaatlerimizi somut temeller üzerine inşa etme hassasiyeti taşıdığımız için örnekleri mümkün olduğunca fazla tuttuğumuzu da ayrıca ifade etmeliyiz. *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserde edebî metin ile ilgili olumlu değerlendirmeler genellikle şu kelimelerle yapılır:

3.5.2.1. Mutasavvıfâne

İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinde yaptığı şiir değerlendirmelerinde *mutasavvıfâne* kelimesini sıklıkla kullanır. Söz konusu değerlendirmelerin eserdeki görünümleri genellikle "*Manzumeleri mutasavvıfânedir*." veya "*Eş'ârı mutasavvıfânedir*." şeklindedir. Sözlükte 'sofuca ve mutasavvıflara yakışacak surette' olarak tanımlanan mutasavvıfâne sözcüğünün olumlu yönde kullanıldığını söylemek mümkündür. Ayrıca İbnülemin, şiirlerini *mutasavvıfâne* olarak nitelediği şairlerin inanç dünyalarına ışık tutarak onların tasavvufla olan ilişkilerini ve bu ilişkinin mahiyetini de ifade eder.

Son Asır Türk Şairleri adlı eserde Giritli Aziz Efendi, Osman Agâh Paşa, Âli Efendi, Celâl Paşa, Cudî Efendi, Aydî, Leskofçalı Galib Bey, Ahmet Muhtar, Abdünnâfi İffet, Osman Kemâlî, Ahmet Rasim ve Süleyman Rüşdî adlı şairlerin şiirleri mutasavvıfâne kelimesiyle tavsif edilir ve bu değerlendirmeler genellikle "*Mazumeleri mutasavvıfânedir*." ya da "*Eş'ârı mutasavvıfânedir*." cümleleriyle yapılır. Ancak biyografinin sonunda örnek olarak verilen şiirler de dâhil olmak üzere hiçbir şiir biçim ve içerik açısından tahlil edilmez.

Şairlerin biyografilerinde onların inanç dünyalarına ışık tutan ve mensup oldukları tarikatın ismini de zikreden İbnülemin'in, mutasavvıfâne şiirler söyleyen şairlerin ne derece başarılı olduklarını da değerlendirmelerinin satır aralarında

okuyucuya bildirir. Bu şairlerden Âli Efendi, Abdünnâfi İffet ve Cudî Efendi üzerinde ayrıca durmak gerekir. Çünkü adı geçen şairlerin biyografilerinde İbnülemin, onların şiirleriyle birlikte şairlik kudretlerini ve tasavvufla olan münasebetlerini de değerlendirir.

İbnülemin'e göre Cudî Efendi, Yenişehirli Avnî Bey'den sonra "*mutasavvıfâne şiir söyleyenlerin umumuna tefevvuk edebilecek"* (s. 378) bir şairdir. Üç yüz on beş büyük sayfadan müteşekkil divanı olan Abdünnâfi İffet ise "*bilerek söylenmiş mutasavvıfâne nazımlar"* (s. 1471) yazmıştır. İbnülemin'in 'bilerek' kelimesini kullanmasındaki maksadını iki açıdan değerlendirmek mümkündür. İbnülemin'in bu sözünden ilk olarak Abdünnafi İffet Efendi'nin şiir yazmayı bildiğini ve şairlik kudretini haiz olduğunu anlamak mümkündür. İkinci olarak ise Kadiriye tarikatına mensup Abdünnafi İffet Efendi'nin tasavvuf düşüncesini kavradığını ve bu anlayışla metinler ürettiğini düşünmek mümkündür.

Âli Efendi maddesinde ise İbnülemin, şairin görebildiği şiirlerinden hareketle onun değerli bir şair olduğuna hükmeder ve şiirlerini *mutasavvıfâne* olarak değerlendirir. Kuşadalı İbrahim Efendi'ye intisap eden Âli Efendi'nin tasavvuf zevkine sahip olduğunu düşünen İbnülemin, kendisine anlatılan Âli Efendi ile onun şiirlerini mukayese ettiğinde "*ıslah-ı hâl ve tezkiye-i nefsten ibaret olan tasavvufun yalnız kâlde kalıp hâl u bâle tesir etmediğini"* (s. 149) söylemektedir.[299]

3.5.2.2. Hakîmâne

İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinde edebî metinleri değerlendirirken "*mutasavvıfâne*" kelimesiyle beraber "*hakîmâne*" kelimesini de kullanır. İlim ve düşünce bakımından güçlü şiirleri değerlendirirken kullanılan "hakîmâne" ifadesi, "*Eş'arı mutasavvıfâne ve hakîmânedir*." cümlesinin içinde geçer; ayrıca bir değerlendirme yapılmaz. Agâh Paşa, Ali Hikmet Bey ve Ahmet Muhtar

[299] İbnülemin'in, Âli Efendi hakkındaki bu kanaatinin sebebi şairin Mesnevî adlı eser hakkındaki söyledikleridir. İbnülemin kendisine aktarılan rivayeti şöyle anlatır: "Kudema-yı üdebadan Faik Reşad Bey merhumun –Âli ve Hafız Müşfik'a mülâki olan- bir zattan nakleylediğine göre Âli, pek mağrur imiş. Hatta bir gün Mesnevi-i Şerif'den bahsettiği sırada "Şöyle bir gayret etsem ben daha âlâsını yazarım." demiş. Saika-ı bed-mestî ile böyle bir lâf savurmuş ise mazur görülür. Aklı başında iken saçmalamış ise o dakikadan itibaren aklını kaçırdığına hükmolunur." İbnülemin, *age*., s. 149.

Efendi'nin şiirlerine dair yapılan değerlendirmeler yukarıda işaret ettiğimiz cümleden ibarettir. Ancak Leskofçalı Galib Bey'in şiirlerinin *mutasavvıfâne* ve *hakîmâne* olduğu ifade edildikten sonra, onun şiirlerinde "*yeni edebiyatın takdirler ve tevkirlerle karşılayacağı efkâr-ı nevîn ve güzînin"* (s. 687) varlığından bir örnek beyitle söz edilmiştir:

"Olup mecrûh, peykân-ı kazâdan tâir-i devlet
Demâdem hûn akar çeşmim gibi şehbâl-i milletten"

Abdünnafi İffet Efendi'nin "*hakîmâne nazımlarının*" varlığı dile getirildikten sonra iki beyit örnek gösterilerek şairin "*tuhaf laflarına*" dikkat çekilir. Olumlu ve olumsuz değerlendirmenin bir arada sunulduğu bu biyografide şairin "*kudret-i ilmiyesi*[nin], *tabiat-i şi'riyesine galib*" olduğu ifade edilir. Sözünü ettiğimiz iki örnek beyit ise şöyledir:

"*Cihaz-ı vuslata kâlâ-yi dil çoktan müheyyâdır*
Mücerred yüz görümlüğüne âşık nakd-i can saklar

Gök kandil oldu halka-i zülfe uzat elin
Âdettir elde leyle-i kandil çörek gerek" (s. 1471)

3.5.2.3. Üstâdâne

İbnülemin'in bir takdir ifadesi olarak kullandığı *üstâdâne* kelimesi, Salih Fâik Bey, Mustafa İzzet Efendi ve Salih Nâili Efendi biyografilerinde karşımıza çıkar. Salih Fâik Bey'in şiirlerini değerlendirirken "*Eş'arı üstâdânedir."* (s. 542) demekle yetinen İbnülemin, Mustafa İzzet Efendi'nin şiirlerini değerlendirirken üstâdâne kabul ettiği türlerin adını anar ve şöyle der: *"Pek lâtif, pek üstâdâne şarkı ve semaileri vardır."* (s. 1087) İbnülemin, Salih Nâili Efendi'nin hicivde başarılı bir şair olduğunu ifade ettikten sonra şairi, çağdaşlarıyla mukayese eden bir ifade kullanır ve şöyle der: "*Eş'arı –emsaline nisbetle- üstâdânedir."* (s. 1479) İbnülemin'in aynı üslupla mukayese ederek şiirlerini değerlendirdiği başka bir şair de Abdülaziz Mecdî'dir. Mecdî'nin kişisel özelliklerinin sıralandığı cümle, onun şiirlerinin güzel ve "*emsaline faik"* (s. 1280) olduğu ifade edilerek bitirilmiştir.

3.5.2.4. Zarif, Beliğ

Birer değer ve takdir ifadesi olan *zarif* ve *beliğ* sözcükleri İbnülemin'in eserinde birkaç şiir değerlendirmesinde karşımıza çıkar. Bu şiirlerin ortak özellikleri 'müstehcen' olmalarıdır. İbnülemin'in eserinde yer vermediği, ancak okuyup "*zarif ve beliğ*" olarak değerlendirdiği bu şiirler, Mehmet Celal Bey ile Mehmet Şakir Recai Efendi'ye aittir. Recaizade Ekrem Bey, kardeşi Mehmet Celal Bey'in şiirlerini İbnülemin'e göstermek istemiş ancak müstehcen olduğu için çekinmiştir. Recaizade Ekrem Bey'in vefatından sonra oğlu Ercüment, amcasının şiirlerini okuması için İbnülemin'e emaneten vermiştir. Şiirlerin hepsini okuyan İbnülemin'in şiirlere dâir yorumu şöyledir: "*Hakikaten sıkılacak derecede fâhiş, fakat pek beliğ sözlerdir."* (s. 303)

Mehmet Şakir Recai Efendi'nin bir hicvini de müstehcen olmakla birlikte zarif ve beliğ bulan İbnülemin'in söz konusu şiire eserinde yer vermeyişini şöyle açıklar: *"Fuhş, mâni-i belâgat değildir." düsturuna ittiba etmek, her makamda ve makalde caiz olsa o tezkireyi buraya naklederdim."* (s. 1836) Zarafet kelimesinin kullanıldığı bir başka biyografi de Mustafa Reşit Bey'in biyografisidir. İbnülemin'e göre nesri, nazmından daha güzel olan Mustafa Reşit Bey'in *"yazılarında zarafet dikkate çarpar."* (s. 1904)

3.5.2.5. Metîn, Lâtif, Rengîn

Köken bakımından Arapça olan *metîn* ve *lâtif* kelimeleriyle, Farsça kökenli *rengîn* kelimesi İbnülemin'in edebî metin değerlendirmelerinde kullandığı kelimelerdendir. Anlamları bakımından bir karşılaştırmaya tabii tutulduklarında *lâtif* ve *rengîn* sözcüklerinin her ikisinin de *hoş* ve *güzel* anlamında kullanıldıkları görülecektir. *Metîn* kelimesi ise sağlam kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Metin, latif ve rengin kelimelerini İbnülemin, Faik Reşat Bey, Mehmet Şerif Paşa ve Neyzen Tevfik'in şiirlerini değerlendirirken kullanır.

İbnülemin'e göre edebiyat tarihçiliği yönüyle bilinen ve tanınan Faik Reşat Bey, *"tarz-ı kadimde güzel ve metîn mazumeler yazardı."* (s. 1878) Yine İbnülemin'e

göre Mehmet Şerif Paşa, şiirle derin bir meşguliyeti olmamasına rağmen *"istediği vakit metîn ve rengîn manzumeler yazmaya muktedir"* (s. 2289) bir şairdir. İbnülemin, Mehmet Şerif Paşa'nın şiirlerini değerlendirirken metin ve rengin kelimelerini bir arada kullanarak söz konusu şiirlerin hem biçim açısından sağlam hem de içerik açısından hoş olduğunun altını çizmektedir. Ayrıca Mehmet Şerif Paşa'nın Arapça ve Farsça şiirleri Türkçeye tercüme etme konusundaki başarısından söz eden İbnülemin, onun şiirlerini bir Arapça bir de Farsça kelime ile değerlendirerek esasında bir kelime oyunu da yapmaktadır.

İbnülemin'in, şiirlerini metin ve latif bulduğu şairlerden biri de Neyzen Tevfik'tir. Eşref ve Akif tarzında şiirler yazan Neyzen Tevfik'in hem edebiyatta hem de musikide başarılı olduğunu şu cümlelerle dile getirir: "*Sazındaki letâfet, sözündeki kuvvet, sazdan, sözden anlayanlara tarif ihtiyacından vârestedir."* (s. 2411)

Latif ve rengin kelimeleriyle aynı anlama gelen ve bugün yaygın olarak kullanılan 'hoş' kelimesi de İbnülemin'in şiir değerlendirmelerinde karşımıza çıkan takdir ifadelerinden biridir. Mehmet Emin Refi Efendi'nin beş-on gazelini gördüğünü ifade eden İbnülemin, şairin hezel-âmiz şiirlerinin ciddi olanlara nazaran daha hoş olduğunu ifade eder.[300]Ahmet Bahaî Efendi'nin şiirlerini değerlendirirken İbnülemin, iki ölçüt kullanır. Bunlardan ilki "*zavallı bir hizmetçinin lafzen ve manen düzgün şiir söylemesi*"; ikincisi ise "*şive-i şehre uygun şiirler söylemesidir."* (s. 254) Ahmet Bahaî Efendi'nin şiirleri değerlendirilirken şairin İranlı olmasına rağmen güzel Türkçe şiir söylemesi ve şiir sanatındaki başarısı vurgulanır.

3.5.2.6. Dil-rüba

İbnülemin, İbrahim Hakkı Bey'in biyografisinde sıklıkla şiir parçalarına yer verir ve kendisinden evvel kaleme alınmış tezkirelerden alıntılar yapar. Hayatı türlü zorluklarla geçen İbrahim Hakkı Beyi'in Türkçe ve Farsça güzel şiirler yazdığını ifade

[300] İbnülemin, *age*., s. 1844.

eden İbnülemin, biyografinin sonunda yer verdiği kasideye dair yorumunu *"dil-rübâ"* (s. 742) kelimesiyle ifade eder.[301]

3.5.2.7. Bedâyî

İbnülemin bu kelimeyi, Muhyiddin Raif'in şiirleri için kullanır. Şairin gazel türündeki başarısına dikkat çeken İbnülemin, onun gazellerinin arasında eski ve yeni şairlerin dikkatlerini çekmeye layık beyitler olduğunu söyler ve bir beyti de örnek olarak biyografisine dâhil eder. İbnülemin'in biyografide yer verdiği örnek beyit şudur:

"Ararım hep onu Muhyî sorarım hep onu ben
Açar açmaz gözümü subh-ı kıyâmetde bile" (s. 1377)

3.5.2.8. Münakkah, Tannan

Mehmet Bahaeddin Bey'in şiirleri için söylenen *münakkah* ifadesi İbnülemin'e ait değildir. İbnülemin, şairin biyografisini onu çok yakından tanıyan Üsküdarlı şair Talât Bey'in kendisine gönderdiği bir mektuptan hareketle kaleme almıştır. Talât Bey ise mektubunda Mehmet Bahaeddin Bey için "*nüktedan, zarif, mülatefeyi sever bir zat idi. Kitabet-i resmiyye ve hususiyyesi veciz idi. Münakkah şiir söyler, tannan kasideler yazardı."* (s. 265) diyor. İbnülemin ise bu satırların öncesinde yahut sonrasında şairin şiirlerine dair bir değer ifadesi kullanmamış; sadece kendisine gönderilen mektuptaki satırlara yer vermeyi uygun görmüştür.

3.5.2.9. Müfid

Mehmet Tahir Olgun'un soy ismine yakışır bir biçimde olgun ve güzel şiirler yazdığını ifade eden İbnülemin, onun şiirlerini *müfid* kelimesiyle değerlendirir. Mehmet Tahir'in şiirleri hakkında uzun uzadıya "*senâ-perdazlık*" etmenin de doğru olmadığını dile getiren İbnülemin, şairin biyografisini "*Kelâmından olur malûm kişinin kendi miktarı"* (s. 2323) cümlesiyle bitirir ve örnek şiirleri sıralar.

---

[301] İbnülemin *Son Hattatlar* adlı eserinde Arif Efendi'nin Karagümrük Camiinde yer alan "hilyei seadet"inin "nazar rüba" (s. 57) olduğunu dile getirir.

3.5.2.10. Racih

Mustafa Lûtfî Güngör'ün şiirlerini değerlendirirken *racih* kelimesini kullanan İbnülemin, şairin mizahi şiirleri ile ciddi olanları mukayese eder ve mizahi olanların daha üstün olduğunu dile getirir. Şairin, Profesör Mükrimin Halil Yinanç hakkında yazdığı manzumeyi de delil olarak biyografinin sonuna ekler.[302]

[302] İbnülemin, *age*., s. 1261.

3.5.3. Edebî Eser İle İlgili Olumsuz Değerlendirmeler

Son Asır Türk Şairleri adlı eserde tıpkı edebî şahsiyetler hakkında olduğu gibi edebî eserler hakkında da olumsuz değerlendirmeler yapılmıştır. İbnülemin'in şahsi kanaatleri ve zevkleri doğrultusunda yapılan bu eleştiriler, müellifin sanat ve estetik anlayışını da dikkatlere sunması bakımından önemlidir. Çalışmamızın bu bölümünde *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserde edebî esere dair yapılan eleştirileri ve olumsuz değerlendirmeleri öne çıkan başlıklarla ve örneklerle inceleyeceğiz. Çalışmamızın "*Edebî Kişilikle İlgili Olumsuz Değerlendirmeler*" başlıklı bölümünde İbnülemin'in eleştiri anlayışı ile teori ve uygulama arasındaki farklara değindiğimiz için burada bunları tekrar etmeyi uygun görmüyoruz. Ancak bir kez daha ifade etmek gerekir ki "*Tenkit ve tariz mutadım değil."* (s. 524) ve *"Esasen tenkit ve tehzil benim meşrebime uymaz."* (s. 2396) diyen İbnülemin'in adı geçen eserinde şaire ve şiire dair eleştirileri göze çarpmaktadır. İbnülemin'in bir şairi yahut bir şiiri eleştirmedeki tek ve geçerli sebebi yahut gayesi şahsi garezden uzak bir biçimde ilme hizmet etmektir. Şimdi *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserde şiire dair yapılan eleştirileri örneklerle inceleyelim.

3.5.3.1. Tuhaf, Garîb, Acîb

Tuhaf, *garîb* ve *acîb* kelimelerini sıklıkla kullanan İbnülemin, bu yönüyle kendisinden önceki tezkire yazarlarına benzemektedir. Zira İbnülemin'den önce kaleme alınan tezkirelerde de *tuhaf*, *garîb* ve *acîb* kelimeleriyle şiir değerlendirmeleri yapılmıştır. İbnülemin'in bu üç kelimeyi tezkire geleneğinden tevarüs ettiğini söylemek mümkündür.[303] *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserde şiirleri *tuhaf*, *garîb* ve *acîb* kabul edilen şairlerin şiirlerinden örnekler verilmiş ve böylece müellif düşüncelerini

[303] Ali Emre Özyıldırım, Latîfî ve Âşık Çelebi tezkirelerinde sıklıkla geçen "garîb" sıfatını makalesinde bir belagat terimi olarak ele almış ve incelemiştir. "Garîb" sıfatının tezkirelerde nasıl bir mahiyette kullanıldığını örneklerle dikkatlere sunmuştur. "Garîb" sıfatı bir belagat terimi olarak tezkirelerde hem olumlu hem de olumsuz anlamda kullanılmıştır. Olumlu anlamı "orijinal, özgün"; olumsuz anlamı ise "tuhaf, yadırgatıcı" olarak açıklanabilir. A. E. Özyıldırım, "Garîb Ma'nâlar, Acîb Hayaller Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerinden Hareketle Belagat Terimi Olarak "Garib" Sıfatı", *Âşık Çelebi Tezkiresi Üzerine Yazılar,* (drl. Hatice Aynur-Aslı Niyazioğlu), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 147-165. Ancak İbnülemin'in eserinde ise "garîb" ve "acîb" sıfatları olumsuz anlamları ihtiva edecek biçimde kullanılmıştır. Adı geçen sıfatların nitelediği beyitlerin karşısında İbnülemin, hoş ve güzel bulduğu beyitleri örnek olarak göstermiştir. İbnülemin'in bu tavrı, söz konusu "garîb" sıfatını olumsuz anlamda kullandığını kanıtlar niteliktedir.

örneklerle temellendirmiştir. Ayrıca söz konusu bu üç kelimeyle şiir değerlendirmeleri yapılırken şairlerin bazı şiirlerinin yahut şiir parçalarının güzel ve hoş olduğuna da işaret edilmiştir. Bu durum İbnülemin'in daha evvel de dile getirdiğimiz gibi iyi ile kötüyü bir arada sunma gayretinin bir sonucudur. Şimdi bu üç kelimeyle yapılan şiir değerlendirmelerinin üzerinde duralım.

İbnülemin, Osman Avni Efendi'nin divanını "*muhteviyat-ı garibe"* (s. 210) olarak değerlendirir ve biyografinin sonuna eklediği sadece iki gazelin, diğer şiirlere nazaran daha güzel olduğunu ifade eder. Farsça ve Türkçe manzumelerinin arasında *nadiren* de olsa güzel şiirlere tesadüf edilen Abdülkadir Gulami Efendi'nin iki beytine örnek olarak biyografide yer verir. Bu beyitlerden ilkini *tuhaf,* ikincisini ise *garip* kelimeleriyle tavsif eder. Ancak belirtmek gerekir ki İbnülemin, bu iki beyti sadece birer kelimeyle değerlendirmiş, başkaca bir şey söylememiş ve bir tahlil yapmamıştır. Kendi kanaatini dile getirdikten sonra beyitleri örnek olarak göstermiş ve asıl kanaati ve değerlendirmeyi okuyucusuna bırakmıştır.

İbnülemin, Emin Hilmi Efendi'nin dört beytini "*garip sözler"* (s. 965) olarak değerlendirir ve sonrasında şairin divanında bu tarz garip sözlere "*mebzulen*" tesadüf edildiğini ifade eder. Ayrıca şairin,

"Denirse Nef'i-i âteş-zebâna mûciz-gû
Benim de şi'rime sihr-i helâl dense çadır" (s. 965)

beyti hakkında *"ne demek lazım geleceğini yine kendinin irfan ve insafına havale ederiz.*" der.

Abdünnafi Efendi, Mehmet Sadık Efendi, Mehmet Emin Zihni Efendi ve Mehmet Ref'et Efendi'nin şiirlerini değerlendirirken bu üç kelimeyi kullanan İbnülemin'in hemen her biyografide takındığı bir tavır göze çarpmaktadır. Şöyle ki İbnülemin, örnekler göstermek suretiyle *tuhaf, garîb* ve *acîb* kabul ettiği şiirlerin öncesinde yahut sonrasında şairin güzel ve hoş şiirlerinin de varlığından söz eder. Zaman zaman da şairin şairlik kudretini sorgular ve şairin "*kudret-i ilmiyesinin*" daha ağır bastığını yahut "*marifetten nasibdâr*" olduğunu ifade eder.

3.5.3.2. Şiir Addolunmayacak Sözler

İbnülemin, Fatîn Efendi, Hüseyin Hüsni Efendi, Kâmi Efendi ve Nihat Bey'in eserlerini "*şiir addolunabilecek şeyler değil*" ifadesiyle değerlendirir ve düşüncelerini örnek beyitlerle temellendirir. Fakat bu düşüncelerini dile getirirken şiirin ne olduğuna yahut nasıl olması gerektiğine dair bir yorum yapmaz. Bu durum da İbnülemin'in şahsi zevk ve kabulleri neticesinde yorum yaptığını akıllara getirmektedir. "*Şiir addolunabilecek şeyler değil*" yahut "Ş*iir değil, alelade nazım bile addolunamaz.*" ifadeleri *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserde görülen en ağır eleştiri ifadeleridir.

İbnülemin, Fatîn Efendi'nin şiir denilebilecek şeyler söylemediğini ancak emsalleri arasında hüner sahibi bir kimse olduğunu ifade eder. Fatîn Efendi'nin hüner sahibi bir kimse olduğunu gösteren eseri, hiç şüphe yok ki kaleme aldığı tezkiredir. İbnülemin, Fatîn Efendi'nin,

"Ben her ne kadar şair-i mahir de değilsem
Akranıma nisbetle benim de hünerlerim var" (s. 568)

beytini biyografiye dâhil eder ve Fatîn Efendi hakkındaki kanaatlerini bu beytin devamında dile getirir.

İbnülemin, Kâmi Efendi'nin mevzun sözlerinin şiir değil, nazım bile addolunamayacağını ifade eder ve "*İşte bir misal*" diyerek şu beyti örnek gösterir:

"Tüfek endâzi-i seyf ü kalem fenninde yektadır
Savuştu kaç kadem yekser selâtin-i dilirânı" (s. 1108)

İbnülemin'e göre eserleri şiir addolunmayacak sözlerden ibaret olan şairlerden biri de Nihat Bey'dir. İbnülemin, Nihat Bey'in bir beytini de "*iddia-yı mücerred*" olarak örnek gösterir:

"*Cüz-i eşarımla makbul-i sühandanım Nihad*
Nazm-ı divan-ı hünerde mısra-ı bercesteyim" (s. 1639)

3.5.3.3. Nâhoş, Beyt-i Barid, Saçma

İbnülemin, kimi şairlerin şiirlerini değerlendirirken *nahoş, beyt-i barid, saçma* ve *hezeyan* kelimelerini kullanır. Mehmet Hayrullah Efendi, Sadullah Sait Efendi, Rahmi Efendi, Yahya Hakkı Efendi bu şairlerdendir. İbnülemin, Hayri mahlasıyla şiirler yazan Mehmet Hayrullah Efendi'nin,

"Hayri yine şevk aldı gönlüm nazm-ı terinle
Baktım niçe mecmuaya fikrimce gazel yok" (s. 919)

beytinin ikinci mısraını *"Baktımsa da mecmuana hoş bir gazelin yok"* olarak değiştirir. Ancak şairin hayatının son dönemlerinde söylediği şiirlerin güzel olduğunu da ifade eder.

Rahmi Efendi'nin koşma türündeki şiirlerinin diğerlerine nispetle daha güzel olduğunu ifade eden İbnülemin, şairin "*gözüm, gönlüm"* (s. 1783) redifli gazelini "*gözün ve gönlün*" hoşlanmayacağı sözler olarak değerlendirir. *Göz* ve *gönül* kelimeleriyle şiire atıf yapan İbnülemin'in kendi üslubunca bir kelime oyununa başvurduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca göz ve gönül kelimelerinden hareketle gazeli hem biçim hem de içerik açısından kusurlu bulmaktadır.

İbnülemin, Yahya Hakkı Efendi'nin

"Çıblak yatub ey kız seni bu kış sauk almış
Yahyâ seni kızdırmak içün pirehen olsun" (s. 2458) beyti ile

"Gitse aklım da ne gam, ben beni hem-râz ederim
Söylemez mi deliler, kendi özüyle hezeyan"

beytini örnek göstererek bir şiir değerlendirmesi yapar. Birinci beyti, şairin gençlik yıllarının en hararetli döneminde söylediği çıkarımını yaparak "*beyt-i barid*" olarak nitelendirir. İkinci beyti ise beytin son kelimesine güzel bir örnek olduğunu ironik bir yaklaşımla dile getirir.

Enderunlu Vasıf'ın divanında yer alan

"Bir şişe çekmek içün elinden rakîb-i dûn
Öpmüş ayağ-ı sâkıyi şab şab ne dersiniz" (s. 2426)

beytini örnek gösteren İbnülemin, şairin bu tarz "*saçma*" beyitlerine "*mebzulen*" tesadüf edildiğini söyler. Şairin "*şuh-meşreb*" olduğunu ifade eden İbnülemin, onun zaman zaman "*perde-birûnane*" sözler söylemekten çekinmediğinin de altını çizer.

3.5.3.4. Âdî, Mide Bulandırıcı, Tatsız

İbnülemin, *âdî* ve *mide bulandırıcı* ifadelerini İhyâ mahlasıyla şiirler yazan Ömer İhyâüddin Efendi'nin şiirlerini değerlendirirken kullanır. Hemen her biyografide olduğu gibi örnek beyitler ve şiir parçalarıyla düşüncelerini temellendirir. İbnülemin'e göre İhyâ'nın,

"Yemek mümkin iken şeftaliyi bağ-ı muhabbetten
Pür etme mide-i ümmîdi zerdâlû gelir gelmez" (s. 1017)

beyti mide bulandırıcıdır. Yine İhyâ'nın,

"Kadeh-âsâ mı gezer ismim ağız ağıza
Dilleri düşsün aceb kadhim ederler mi yine" (s. 1017)

beytindeki "*kadeh*" ve "*kadh*" kelimeleriyle yapılan cinas İbnülemin'e göre son derece âdîdir. Ancak İbnülemin, yine iyi ile kötüyü bir arada sunmanın yahut 'insaflı' olma kaygısının bir neticesi olarak "*İhyâ gibi aziz vatanın bir köşesinde yaşamış, kendini yetiştirmiş olan bir genç ve fakir medreselinin –emsalinin ekserine faik surette- manzumeler yazabilmesi her halde bir şeydir."* (s. 1018) der ve bu yönüyle şairi "*Aferin*"e layık görür.

İbnülemin'in, şiirlerini tatsız kabul ettiği şair Mehmet Niyazi Efendi'dir. İbnülemin, Niyazi'nin bir beytini örnek gösterir ve diğer şiirlerin de bu beyit gibi tatsız olduğunu ifade eder. Söz konusu örnek beyit ise şudur:

"Leb-i şirinin kemalin cana
Lezzet-i ehlayi güllâce sordum" (s. 1663)

3.5.3.5. Şiirle Yapılan Eleştiriler

Son Asır Türk Şairleri adlı eserde kimi şairlerin şiirleri, başka bir şiirle eleştirilir yahut şairin bir beyti İbnülemin tarafından yorumlanır. Bu şairlerden bazıları İbrahim Raşit Efendi, Mehmet Ref'et Efendi, Şeyh Mehmet Vehbi Efendi ve Süleyman Vehbi Efendi'dir. Söz konusu bu değerlendirmelerin yahut eleştirilerin yapıldığı biyografilerde İbnülemin'in şairle konuşuyormuş gibi bir tavır takındığını söylemek mümkündür.

İbnülemin, İbrahim Raşit Efendi'nin biyografisinin hemen ilk cümlesinde bir dipnot ile şairin kendi doğum gününe bir tarih düşürdüğünü söyler ve söz ettiği tarih beytini yazar. Sonrasında ise bu tarih beytine kendisi başka bir beyitle cevap verir. İbrahim Raşit Efendi'nin ve İbnülemin'in beyitleri sırasıyla şöyledir:

"Mevlidim vakt-i sabavette pederden sordum
Söyledim ben sana Raşid 'cici tarih' dedi" (s. 1803)

"Söyledüp böyle 'kaka tarih'i
Ne kazandın a efendi, söyle"

İbnülemin, Mehmet Ref'et Efendi'nin şiirlerini garip sözler olarak nitelendirmektedir. Bu düşüncesini de birkaç örnek beyitle okuyucunun dikkatine sunmaktadır. İbnülemin, şiirlerini garip bulduğu şairin biyografisini ise şu beyitle noktalamaktadır:

"Böyle bir şive-i agreble şiir söylenmez
Söylenirse dilini hayye sokar insanın" (s. 1840)

Süleyman Vehbi Bey'in biyografisini,

"Sadelikdir nazmımın zîb ü feri / Andırır bir sade giymiş dilberi
Kim gül ü sünbül ola heb zîneti / Gül yüziyle anberin kâkülleri"
(s. 2446)

beyitleriyle tamamlayan İbnülemin, adeta şaire cevap verir gibi bir cümle söyler: "*Gülü tarife ne hacet ne çiçektir biliriz!*"

Şeyh Mehmet Vehbi Efendi'nin şiirini değerlendirirken İbnülemin, sıklıkla yaptığı gibi yine bir kelime oyununa başvurur ve şairin şiirini kendince yorumlar. İbnülemin'in yorumladığı beyit şudur:

"*Ger revaç-ı kâle-i eş'ar olaydı Vehbiyâ*
Şi'r-i renginim bulurdu şüphesiz ol demde şan" (s. 2443)

İbnülemin bu beyitten hareketle şaire şunları söyler: *"Kâle-i eş'arın revacı olduğu içindir ki şi'r-i rengininiz ol demde şan bulmadı."* (s. 2443)

İbnülemin'in şahsiyet ve eser değerlendirmelerinde kullandığı klişe ifadelere ve kavramlara bakıldığında onun büyük ölçüde, hatta tamamıyla geleneğe eklemlenebilecek bir 'tezkireci' olduğu söylenebilir. Yukarıda örneklerle açıklanan değerlendirmelerine bakılırsa İbnülemin, metnin içine girmeden, tıpkı kendisinden önceki tezkire yazarlarının yaptığı gibi daha çok 'takdir' ifadesi bildiren bir üslupla değerlendirme işini geçiştirir. Edebî eser karşısında İbnülemin, 'düne' olan bağlılığından dolayı değerlendirme tarzını, yani mikyasını yine *dün*den öğrendikleri üzerine kurmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki İbnülemin, 'tarz-ı kadîm' ile kaleme alınan şiirleri hoş ve güzel olarak değerlendirirken, gelenek dışı bulduğu şiirleri ise dünkü alışkanlıklarına göre değerlendirip *tuhaf, garip* ve *acayip* kabul etmektedir.

3.6. Vezin

3.6.1. Aruz ve Hece Vezinleri

Son Asır Türk Şairleri adlı eserde şiir değerlendirmeleri yapılırken şairin hangi vezinle yazdığı şiirlerin daha güzel olduğu müellif tarafından kaydedilmiştir. İbnülemin, bazen şairin aruz vezniyle yazdığı şiirlerle hece vezniyle yazdığı şiirleri karşılaştırır. Bu karşılaştırmayı yaparken de şairin hangi vezinde daha başarılı olduğunun altını çizer. Bazı şairlerin ise her iki vezinde de güzel şiirler yazdığını belirtir. İbnülemin'in, vezin hakkında yaptığı şiir değerlendirmelerinde kendi şahsi zevklerinin ve kanaatlerinin tesirini gözlemlemek mümkündür. Ayrıca İbnülemin, bazı şairlerin "*tarz-ı kadim*"de güzel şiirler yazdığını ifade eder. İbnülemin'in şiir değerlendirmelerinde vezin meselesinin nasıl ele alındığını örneklerle inceleyelim.

İbnülemin, bir şiirinde Allah'ın kendisine yetenek bahşetmediğini ve ne kadar çalışsa da şair olamayacağını söyleyen Gazâlî Bey'in, kendini şair zanneden pek çok kişiden daha başarılı bir şair olduğunu söyler. Devamında ise şairin aruz ve hece vezinlerinin her ikisinde de güzel manzumeler söylediğini ifade eder.[304]

Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinin bir kısmını aruz vezniyle, bir kısmını da hece vezniyle yazdığını söyleyen İbnülemin, 56 sayfadan müteşekkil divanı gördüğünü ifade eder. Hece vezniyle yazılmış şiirler üzerine de Eflatun Cem Bey'in çalışma yaptığını belirtir. İbnülemin, biyografinin sonunda ise şairin aruz ve hece vezinleriyle yazılmış birer şiirine yer vermiştir.

Dertlî'nin şiirleri vezin bakımından değerlendirilirken bir mukayese yapılmış ve İbnülemin, şairin hece vezniyle yazdığı şiirlerin, aruzla söylenenlerden daha serbest ve düzgün olduğunu ifade etmiştir.[305] Mustafa İsmet Efendi'nin ise en güzel eserlerinin "*parmak hesâbıyle*"[306] söylediği şiirler olduğunu dile getiren İbnülemin'in bu tavrı, akıllara meşhur tartışmayı getirmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki İbnülemin

[304] İbnülemin, *age.*, s. 707.
[305] İbnülemin, *age.*, s. 1250.
[306] İbnülemin, *age.*, s. 1038.

"*parmak hesâbı*" ifadesini hece veznini, aruz vezni karşısında değersiz yahut basit göstermek amacıyla kullanmamıştır.

İbnülemin'in vezin bahsini açmadan bazı şairlerin eski tarzda güzel şiirler yazdığını ifade eder. Bu değerlendirmelerinde İbnülemin'in, aruz veznini ve klasik edebiyata ait türleri kastettiğinde şüphe yoktur. "*Âsar-ı nazmiyyesi eski tarzda"* (s. 957) olan şairlerden biri Ali Hikmet Bey'dir. Muhyiddin Raif'in ise eski ve yeni şairlerin dikkatlerini çekmeye muktedir olan şiirleri "*eski yolda söylediği manzumeler* (s. 1377)'dir. İbnülemin, edebiyat tarihçiliği yönüyle tanınan ve kendi yazdığı şiirleri beğenmeyen Faik Reşat Bey'in, şiirlerinin *Güldeste* adıyla basılmasından "*hicap ve azap duyduğunu"* (s. 1878) söyler. Ancak İbnülemin'e göre Faik Reşat Bey, "*tarz-ı kadimde güzel ve metîn manzumeler yazan"* (s. 1878) bir şairdir. "*Selef tarzında şiir söyleyen"* (s. 2148) bir başka şair de Süleyman Senih Efendi'dir.

3.7. Bazı Şekiller ve Türler

Son Asır Türk Şairleri adlı eserin örnek şiir bakımından oldukça zengin olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim her şairin en az bir şiirine biyografisinin sonunda yer verilmiştir. Biyografinin sonunda yer alan şiir örneklerinin dışında biyografi metninin içinde de şairin bazı beyitleri ve şiir parçaları göze çarpmaktadır. Biyografi metninin içindeki bu beyitlerin ve şiir parçalarının bir kısmı şairin hayatındaki bazı olayları izah etmek maksadıyla yazılmış; bazıları ise şair ve şiir değerlendirmeleri yapılırken kanaatlerin desteklenmesi amacıyla örnek olarak sunulmuştur. Ayrıca biyografi metninin içindeki şiirlerin bir kısmı da doğum, ölüm yahut önemli bir olayın tarihini düşürmek için yazılmış şiirlerdir.

Son Asır Türk Şairleri adlı eserde biyografisi bulunan şairlerin hemen hepsinin bir gazeline yer verilmiştir. Klasik edebiyatın en yaygın türü olması sebebiyle İbnülemin'in eserinde nicelik bakımından ilk sırayı alan gazel türündeki şiirlerdir. Bu gazeller, "*âşıkâne, üstâdâne, dil-rüba vb.*" ifadelerle değerlendirilirken şair de "*gazel-seralıkta kudret gösteren*" ifadesiyle nitelendirilmektedir. Gazelin yanı sıra *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserde *kaside, rubai, kıt'a, hiciv, hezl, şarkı, koşma, terkib-i bend, müseddes, naat, mersiye, koşma* gibi türlerden de örnekler yer almaktadır. Eserde yer alan bu örnekler şairin, şairlik kudretinin delili olarak görülmektedir. Bu sebeple eserde örnek şiirlere yer verilmesi ve biyografi metni içinde bazı şiirlerin değerlendirilmesi aslında şaire yönelik değerlendirmelerdir.

İbnülemin'e göre bir şairin biyografisinde örnek şiirlere mutlaka yer verilmelidir. Zira bu örnek şiirler, hem şairin biyografisinin tamamlayıcısı hem de şairin sanattaki kudretinin somut göstergeleridir. Nitekim İbnülemin, İbrahim Hıfzı Efendi'nin biyografisinde biyografi ve örnek şiir meselesine dair düşüncelerini açıklarken kendisinden önceki biyografi yazarlarını da eleştirmektedir. İlk nüshası Girit'te yayımlanan *İntibah* gazetesinde İbrahim Hıfzı Efendi'nin biyografisine yer verilmiştir. Biyografide şairin, "*hicviyat ve letâif-i gıbta-fermâ-yı kasâid-i Haşmet ve Selman"* (s. 924) olduğu ifade edilmiş, ancak örnek bir şiire yer verilmemiştir. İbnülemin ise "*bir şair-i mahir'in*" biyografisinde mutlaka şiirlerinden birkaç misal

verilmesi gerektiğini ifade eder ve şairin "*yalnız sıbyan muallimi olduğu söylenmekle iktifâ olunmayıp tercüme-i hâline dair tafsilat verilmek lazım gelirdi."* (s. 924) der.

Biyografiyi hacim bakımından değerlendiren İbnülemin'e göre, biyografide "*numune olarak gösterilecek şiirler mahduttur."* (s. 1125) İbnülemin'in eserinde şair biyografileri oldukça geniş ve ayrıntılı bir biçimde verilmiş, şairin tercümeihâli bütün yönleriyle ele alınarak okuyucuya tanıtılmıştır. Biyografide örnek şiir vermeyi ihmal etmeyen ve burada verilen birkaç örnek şiirin şairi tanımak için yeterli olmadığını düşünen İbnülemin'e göre yapılması gerek şey, şairin eserlerine müracaat etmektir.

Biyografide hakikati ve ayrıntıyı önemseyen İbnülemin, *Fatîn Tezkiresi*'nde ve diğer eserlerde kendisinden bahsedilmeyen Zihnî Efendi'nin şiirlerinden hareketle bir biyografi denemesi yapar. Bu anlamda İbnülemin, şairin hayatı ile eserleri arasındaki münasebeti de gözler önüne serer. Şairin üç gazelini biyografinin sonuna ekleyen İbnülemin'e göre şairin divanındaki doğum ve ölüm tarihlerinden "*Hicri 1280 senesinde"* (s. 2493) hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Yine İbnülemin'e göre şairin Kilis Kaymakamı Sâdullah Bey ile Kilis Müftüsüne yazdığı kasideler Kilis'te ikamet ettiğini göstermektedir. Ayrıca İbnülemin, şairin kasidelerinden hareketle onun "*ricâl-i nakşibendiyeden Mehmed Can hazretlerine müntesib olduğunu"* (s. 2493) ifade etmektedir.

3.8. İzleme, Faydalanma ve Taklit

İbnülemin, hakkında değerlendirmeler yaptığı edebî şahsiyetin, izlediği ve taklit ettiği şairlerin yanı sıra hangi şairlerden etkilendiğini ve istifade ettiğini de belirtir. İbnülemin'in şair değerlendirmelerinde tercih ettiği bu ifade tarzı kendisinden önceki tezkire yazarlarının tavrıyla büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Klasik tezkire üslubuyla kaleme aldığı satırlarda şairin, hangi şairlerden etkilendiğini yahut hangi şairleri taklit ettiğini eserlerden örneklerle izah eden İbnülemin, dönemin şairleri arasındaki sanat alışverişini de dikkatlere sunmaktadır. Bu yönüyle İbnülemin şahsiyet, eser ve dönem kavramlarını bir bütün hâlinde inceleyerek edebî çerçevenin boyutlarını çizmektedir.

Şairlerin hangi edebî şahsiyetten etkilendiğini yahut hangi ismi taklit ettiğini örneklerle incelemek, aynı zamanda etkileyen veya taklit edilen şairin değerlendirilmesi[307] anlamına gelir ki bu durum, *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserde genellikle bir takdir ifadesi olarak karşımıza çıkar. Ayrıca bir tezkire yazarının eserine dâhil ettiği şairlerin hangi şairlerden etkilendiğini yahut hangi şairleri taklit ettiğini örneklerle belirtmesi, tezkirecinin genelde edebiyata özelde ise şiire hâkimiyetini göstermektedir. Bu tarz bir tanıtma ve inceleme, aynı zamanda bir edebiyat araştırmacısı olan tezkire yazarından beklenen bir durumdur. İzleme, faydalanma ve taklit hadiselerinin İbnülemin'in eserindeki görünümlerini inceleyelim.

İbnülemin, şairlerin izleme, faydalanma ve taklit etme durumlarını belli başlı cümlelerle okuyucusuna aktarır ve bu cümlelerden biri "[…] *tarzında şiirler yazar.*" şeklinde bir ifadedir. İbnülemin, şiirle "*müştehir*" olmayan Âyetullah Bey'in *"Ziya Paşa tarzında tanzim eylediği Terkib-i Bend"*in (s. 218) basıldığı haberini verir. Keşfî Baba ismiyle tanınan şairin ise *"Âşık Yunus tarzında büyük bir divanı olduğunu"* (s. 1217) ifade eder. Neyzen Tevkif'in ise sazındaki letafetten ve sözündeki kuvvetten bahseden İbnülemin, şairin bazı şiirlerinin Eşref tarzında, bazılarının ise Akif tarzında olduğunu belirtir.[308] İbnülemin, falan şair tarzında şiirler yazan şairlerin eserleri

[307] Harun Tolasa, *age.,* s. 269.
[308] İbnülemin, *age.,* s. 2411.

hakkında başkaca bir değerlendirme yapmaz. Bir izleme yahut etkilenme hâli olarak düşünebileceğimiz bu tarzın mahiyeti ve derecesi İbnülemin tarafından açıklanmaz.

İbnülemin'in izleme, faydalanma ve taklit etme hâllerini aktarırken kullandığı ifadelerden biri de "*Şiirlerinde falan şairin izleri görülür.*" şeklindedir. İbnülemin, bu ifadeyi Nigarî ve Rifat için kullanır. İbnülemin, Nigarî'nin "*Mesnevi-i Mevlanayı, Molla Camii, Hafız Şirazi ve Fuzuli divanlarını mütalea etmekle safayâb"* (s. 1628) olduğunu, şairi tanıyanlardan işitmiştir. Duyduğu bu sözden hareketle şairin şiirlerini de inceleyen İbnülemin, şairin "*eserlerinde Fuzuli izleri pek açık görünmektedir."* (s. 1628) diyerek izleme ve etkilenme durumunu okuyucuya aktarır. Benzer bir değerlendirme şair Rifat için de yapılmıştır. Ancak burada şairin tüm eserleri değil, yalnızca kıt'alarının ismi anılmıştır. *"Rifat'in kıt'alarında Eşref'in izleri görülmektedir."* (s. 1932) cümlesiyle izleme ve etkilenme hâlini ortaya koyan İbnülemin, Rifat'ın şiirlerinin Eşref'in takdirine layık olduğunu belirterek aslında kendi kanaatini okuyucusuyla paylaşmaktadır. İbnülemin, izleme ve etkilenme hâlinin Sabrî'nin şiirlerindeki yansımasını da örnek bir mısra göstererek yapar. Şairin, Serbevvabin-i Dergâh-ı Âli Ebubekir Bey için kaleme aldığı kasidenin *"takdire şayan"* olduğunu dile getiren İbnülemin, şairin "*Şermeder reng-i tebessüm leb-i handanından"* (s. 1990) mısraının "*Nedimâne*" olduğunu söyler.

İbnülemin, Lutfî ve Nuruddin'in şiirlerini değerlendirirken onların hangi şairleri "*takliden*" şiir yazdığını da belirtir. Lutfî'nin hece vezniyle yazdığı şiirlerin daha düzgün olduğunu ifade ettikten sonra, aruz vezniyle yazdığı şiirlerin içinde Fuzuli'yi "*takliden*" yazdıklarının daha güzel olduğunu kaydeder ve bu kanaatini üç beyit ile destekler.[309] Nuruddin'in ise gençlik yıllarında *"Tevfik Fikret'i takliden yazdığı manzumeleri Mirat-ı Şikeste namı ile 1336'da"* (s. 1695) bastırdığını dile getiren İbnülemin, adı geçen eserden bir örnek şiire de biyografinin sonunda yer vermiştir.

İbnülemin, Leskofçalı Galîb'in şiirlerini değerlendirirken onun şiirlerinde *köhne mazmunların* ve *mübalağakârâne* hayallerin çok az olduğunu ifade eder ve şairin *"Nailî ile Fehîm-i Kadîm vadisini ihtiyar eylediğini"* (s. 687) belirtir. Şeyh

[309] İbnülemin, *age.*, s. 1250.

Abdurrahman Halis'in şiirlerindeki izleme ve etkilenme durumu ise edebiyat ve sanat anlayışından ziyade inanç yakınlığı temelinde ele alınmıştır. "*Tarikat-ı Kadiriyye usulünce haklı irşad eyleyen*" Şeyh Abdurrahman Halis'in "*meslek-i şiirde en ziyade Mevlana Celaleddin-i Rumi ve Nur-ı Ali ve Mağribî gibi ekâbir-i şuarâ-yı sofiyyenin mesleklerine ittıbaı"* (s. 801) söz konusudur.

İbrahim Raşit Efendi, divanının mukaddimesinde şiire ve şairliğe dair bir emelinden şu beyitlerle bahseder:

"Dîvân-ı Münif'i görüb eş'are özendim
Devlet gazeli gönlüme hoş geldi beğendim

Sabit gibi her çend iki üç gazelim var
Manend-i Münif olmağa şair, emelim var" (s. 1805)

İbnülemin ise şairin bu beyitlerden *"eslaf içinde Antakyalı Münif'i takdir eylediğinin"* anlaşıldığını ifade eder, ancak şair *"Münif'in de, Sabit'in de eş'arına benzer söz söylememiştir."* (s. 1805)

3.9. Şairin Diğer Eserleri Hakkında Bilgi ve Tanıtma

Son Asır Türk Şairleri adlı eserde edebî şahsiyetin şairlik kudreti ve şiirlerinin edebî değeri incelenirken biyografi metninin içinde ve sonunda bazı beyitler ile örnek şiirlere yer verilir. Ancak adı geçen eserde bazı edebî şahsiyetlerin şiir dışındaki eserlerinden de bahisler vardır. İbnülemin, ele aldığı edebî şahsiyetin şairlik kudretini ve şiirlerini değerlendirirken şairin diğer eserleri hakkında da bilgi vermeyi ihmal etmemiştir. İbnülemin'in, şairin diğer eserleri hakkında verdiği bu bilgiler yahut yaptığı tanıtmalar kitap kritiğinden/eleştirisinden uzaktır. Bu bilgi ve tanıtmalar daha çok eserlerin listesinden ibarettir. Ancak bazı şairlerin eserlerinin birkaç cümle ile tanıtıldığını da belirtmek gerekir. İbnülemin'in eser tanıtımında izlediği metot şu sorulara cevap verir:

a) Eserin adı nedir?
b) Eser kaç sayfadan müteşekkildir?
c) Eserin basım tarihi nedir?
d) Eser basılmamışsa elyazması nerededir?
e) Eser hangi dilde kaleme alınmıştır?
f) Eserin içeriği/konusu nedir?

İbnülemin'in bu sorulara cevap vermesindeki maksat edebî şahsiyetin ve eserin kimliğini sahih bir biçimde ortaya koymaktır. İbnülemin'in, ele aldığı şairin eserleri hakkında verdiği bilgileri ve yaptığı tanıtmaları örneklerle inceleyelim.

İbnülemin şairin eserlerini bir liste hâlinde okuyucuyla paylaşır. Bu liste iki şekilde karşımıza çıkar. Birincisinde eserler alt alta sıralanmış; ikincisinde ise eser isimleri bir metin biçiminde satırbaşı yapılmadan paragraf hâlinde sunulmuştur. Bazı şairlerin eserlerini tanıtırken İbnülemin, basılan ve basılmayan eserleri iki ayrı başlık altında tasnif etmiştir. Sözünü ettiğimiz tanıtmaların eserdeki görünümleri şöyledir:

"BASILAN ESERLERİ

1. *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye: Üç cildden mürekebdir. Yalnız birinci cildi basıldı.*
2. *Eslâf: Ulema ve şuaradan bazı zevatın biyografilerini hâvidir.*
3. *Güldeste: Kendi eş'arını muhtevidir.*
4. *Hazine-i Müntehabât*
5. *Külliyât-ı Letâif*
6. *Gencine-i Letâif*
7. *Kırâat Dersleri*
8. *İnşa ve Kitabet*
9. *Muhtasar ve Musavver Tarih-i Osmani*
10. *Kemal ile Muharebemiz*
11. *Amelî ve Nazarî Talim-i Kitabet*
12. *Mükemmel Lûgat-i Osmanî: Ali Nazima (Bey) ile müşterektir.*
13. *Sergüzeşt-i Sünuhi*
14. *Sergüzeşt-i Aristonotis"* (s. 1877)

"BASILAN ESERLERİ

1. Hukuk-ı Ticaret: 8 cilddir. 2. Ruhu'l-Mecelle: 8 cilddir. 3. Din-i Mübin-i İslâm: 5 cilddir. 4. İmam-ı Azamın Siyasi Tercüme-i Hâli: 1 cilddir. 5. Hasan Kâfi'nin Fusûlü'l-Hikem fi Nizami'l-Alem namındaki eserinin tercemesidir: 1 cilddir.

BASILMAYAN ESERLERİ

1. "Hüsn-i Dil Tercemesi" 2. "Tarih-i Umumî-i İslâm": 18 cilddir. 3. "Riyaz-ı Adalet" 4. Feth-i Mübin-i Kudüs" 5. "Tarih-i Âl-i Berameke tercemesi." 6. "Mecmua-i Eş'ar." (s. 1881)

İbnülemin, şair Âlî Efendi'nin *Hediyetü'l-Veli fi Varidati Kuşadalı* adlı eserinin kendi kütüphanesinde mevcut olduğunu ifade ettikten sonra adı geçen eserin bölümlerini birkaç cümleyle okuyucusuna tanıtır. Biyografinin devam eden

satırlarında ise şairin *Hançerli Hanım* adlı hikâyesi hakkında bilgi verir ve bu kitabı uzun yıllar aradıktan sonra bulup aldığını belirtir.[310]

Ahmed Feyzi Efendi'nin biyografisini şairin sekiz eseri hakkında bilgi vererek tamamlayan İbnülemin, şairin *Ceyb Lugati* adlı eserini Muallim Naci'nin tavsiyesiyle kaleme aldığını belirttikten sonra eserin şairin oğlunda bulunduğunu ifade eder.[311] Şair Hüseyin Hüsni Efendi'nin biyografisinde ise dört eser hakkında bilgi veren İbnülemin, *Kasîde-i Tevhid Şerhi* adlı eserinin yazma nüshasının Süleymaniye Kütüphanesinde olduğunu kaydeder. Devam eden satırlarda ise şairin eserlerinin akıbetini şu cümlelerle okuyucuyla paylaşır:

> *"Mukaddema Süleymaniye civarındaki evi yandığı sırada bazı kitapları dahi zayi olduğu gibi, vefatından sonra ailesinin Vefa'da oturdukları evde de kitaplarının bakiyesiyle âsâr-ı kalemiyyesi yanmıştır."* (s. 988)

Abdünnafi İffet Efendi'nin on iki eseri hakkında bilgi veren İbnülemin, şairin 1290 (1873) yılında Matbaa-i Âmire'de basılan eserini Sultan Abdülaziz'in "*İkinci Rütbe Mecidî Nişanı"* (s. 1469) vererek takdir ettiğini ifade eder. Şairin *Divan-ı Eş'ar* adlı eserinin basılmadığını belirten İbnülemin, bir dipnot ile eserin bir nüshasını Abidin Subhi Remazanoğlu'nun kendisine verdiğini ve bu nüshanın kendisinde olduğunu dile getirir.[312]

Yukarıdaki eser tanıtımlarına dair somut örneklerden anlaşılmaktadır ki İbnülemin, güvenilir kaynaklardan hareketle şairin biyografisini sahih bir biçimde ortaya koyarken aynı tarzı ve metodu edebî eser için de uygular. Metnin sıhhatini ve akıbetini okuyucuyla paylaşarak şaire ve esere dair soru işaretlerini bertaraf eder. Biyografinin sahihliği ve metnin sıhhati İbnülemin'in edebiyat tarihçiliği yönünün en belirgin özelliğidir.

---

[310] İbnülemin, *age.*, s. 150.
[311] İbnülemin, *age.*, s. 649.
[312] İbnülemin, *age.*, s. 1469.

3.10. Bilgi Edinme Kaynakları

Tezkire yazarı, kendi dönemindeki ve kendisinden önceki şairler hakkında bilgi ve belge toplarken yazılı ve sözlü pek çok kaynaktan istifade eder. Bu kaynaklardan elde ettiği bilgileri kendine özgü tasnif yöntemi ve değerlendirme tarzıyla işler ve yine kendine özgü bir üslup ile okuyucuyla paylaşmak üzere kaydeder. Ancak bilgi edinme ve haber alma kaynaklarının günümüzdeki kadar güçlü ve yaygın olmayışı tezkire yazarının işini oldukça zorlaştırmaktadır. Bu durumda da tezkirecinin bireysel imkânları ile bilgiyi yorumlama ve kullanma kabiliyeti tezkirenin değerini ortaya koyan başlıca unsurlar hâline gelmektedir.

İbnülemin'in eserini kaleme alırken hangi kaynaklardan yararlandığını ve eserini nasıl inşa ettiğini incelemeden evvel biyografi yazmanın zorluklarından bahsetmek uygun olacaktır. Zira İbnülemin, eserinin mukaddimesinde ve bilgi edinme kaynaklarına atıf yaptığı satırlarda biyografi yazmanın ne kadar zor bir uğraş olduğunu adeta bir sohbet havasında okuyucuyla paylaşmaktadır. İbnülemin'e göre biyografi yazmanın zorluklarının başında "*mutâd-ı kadimimiz"* (s. 2473) olan 'unutmak' gelmektedir. Şairlerin hayatlarına, eserlerine, hatıralarına ve nüktelerine dair vaktiyle sohbet meclislerinde konuşulanların kayıt altına alınmaması ve zamanla unutulup gitmesi sağlam ve sahih bir biyografinin inşa edilmesinin önündeki engellerden biridir. İbnülemin, bu konudaki düşüncelerini Şeyh Mehmet Emin Zaik Efendi'nin biyografisinde dile getirir ve şöyle der: *"Kendine yetişenler, hazır-cevab, nükte-dân, letâif-perdâz, rind-meşreb bir şeyh-i zarif olduğunu söylediler. Letâif ve zarâifi – emsali gibi- zabtolunmadığından unutulup gitmiştir."* (s. 2473)

İbnülemin'e göre biyografi yazmanın bir diğer zor yanı şairlerin ve şairlerin vârislerinin ilgisizliğidir. Eserinde yer vermek üzere şairin bizzat kendisinden tercümeihâlini isteyen İbnülemin, şairin geç cevap vermesini yahut hiç cevap vermemesini; şairin yakınlarının ise şaire ve şiire olan kayıtsızlığını sitemkâr bir üslupla dile getirir.

Biyografi yazmanın önündeki bir diğer engel ise yangınlardır. Bu yangınlarda birçok kıymetli eserin yok olması ve bazı eserlerin de kıymet bilmeyen ailelerin elinde kaybolup gitmesi şaire dair söz söylemeyi zorlaştırmaktadır.

Son Asır Türk Şairleri'nin yazarı, biyografi yazmanın zorluklarının yanı sıra emek hırsızlığının da altını çizer. İbnülemin, Mehmet Tahir Nâdî'nin biyografisinde örnek verdiği bir kıt'aya dipnot yazmak suretiyle emek hırsızlığına değinir. Bu dipnotta İbnülemin, kendisinin eserlerinden öğrendiği bazı *"malumat-ı mühimmeyi kendi malı imiş gibi"* (s. 2329) satan bazı kimseleri tenkit eder. Mehmet Emin Zihni Efendi'nin biyografisinde ise İbnülemin, hiçbir meşakkate katlanmadan oturdukları yerde kitap yazmaya kalkan ve kendi ismini anmadan eserlerinden alıntılar yapan "*musannifin-i benam* […] *hazaratına"* (s. 2491) seslenerek kendisinin çektiği zahmetleri ve mihnetleri düşünüp ibret almalarını salık verir.

Yukarıda işaret edildiği gibi biyografi yazıcılığı titiz bir araştırma ve yoğun bir mesai gerektirir; İbnülemin ise bu edebî türün *meşakkat* ve *mihnetine* katlanan en önemli temsilcilerinden biridir. *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinde 566 şaire yer veren İbnülemin'in, kaleme aldığı biyografiler, bilgi edinme kaynakları bakımından şu şekilde tasnif edilebilir:

a) Başkalarından ve kudemadan topladığı bilgilere dayanan biyografiler
b) Resmî kayıtlardan faydalanarak yazılan biyografiler
c) Bizzat tanıdığı kişilere ve şahit olduğu hadiselere dayanan biyografiler[313]

İbnülemin'in, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*nda yayımlanan yazıları, başkalarından ve kudemadan topladığı bilgilerle kaleme aldığı biyografilere örnek gösterilebilir. Bu biyografilerde İbnülemin, kendisinden önceki tezkire yazarları tarafından ihmal edilen yahut hakkında çok az bilgi verilen şahsiyetlerin tercümeihâllerine ışık tutmaktadır. Hafız Müşfik Efendi, Bayburtlu Zihni[314], Mehmet Ayetullah[315], Mehmet Emin Bey, Mustafa Refik Bey[316] başlıklı biyografileri

[313] Ali Birinci, "İbnülemin Yazmasaydı", *Müteferrika,* No. 17, Yaz 2000, s. 108.
[314] İbnülemin, "Bayburtlu Zihni", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Yeni Seri Cilt 1, Sayı 1, s. 54-62.
[315] İbnülemin, "Mehmet Ayetullah", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Yeni Seri Cilt 1, Sayı 2, s. 16-23.
[316] İbnülemin, "Mustafa Refik Bey", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Yeni Seri Cilt 1, Sayı 4, s. 34-42.

İbnülemin, başkalarından duyduğu bilgilerle inşa etmiş ve bu bilgileri kimden duyduğunu da okuyucuyla paylaşmıştır. İbnülemin'in kaynak kişileri Hersekli Arif Hikmet Bey başta olmak üzere biyografisini kaleme aldığı şahsiyetlerin vârisleridir.

Hafız Müşfik Efendi'nin biyografisinde "*Hersekli Arif Hikmet Bey merhumdan mesmudur. Hersekli Arif Hikmet Bey'den böyle işidilmiştir. Arif Hikmet Beyin rivayetine nazaran* […]"[317] gibi ifadeler kullanarak kaynak kişiye atıf yapmaktadır. Mehmet Emin Bey'in biyografisinde ise *"Büyük kerimesi Şefika hanımefendinin ifadesine göre* […]*, büyük oğlu Ali Haydar Bey naklederdi."*[318] şeklindeki ifadeleriyle kaynak kişi olarak şairin çocuklarını işaret etmektedir.

Şairlerin hayatları, eserleri ve sanat anlayışları hakkında bilgi vermeyi amaçlayan tezkire yazarlarının temel dayanak noktası yahut öncelikli bilgi edinme kaynağı çoğu zaman kendisinden önce kaleme alınmış tezkirelerdir. Tezkire yazarı, kendisinden önce yazılmış tezkirelerdeki şair biyografilerinden alıntılar yapmak suretiyle istifade eder. Ayrıca eserinin, önceki tezkirelerden üstün olması endişesiyle yeni bilgiler ekler yahut önceki tezkirelerde var olan yanlışları düzeltir ve eksikleri tamamlar. *Fatîn Tezkiresi*nin zeyli olan *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserde de müellif, pek çok tezkireden, hatırattan, nazariye kitaplarından ve mecmualardan faydalanmış, alıntılar yapmış ve eserlerle birlikte yazarların da isimlerini anmıştır. Sözü edilen bu eserler, yukarıda yapılan tasnife göre ilk grupta yer almaktadır. İbnülemin'in sıklıkla başvurduğu, ismini andığı ve alıntılar yaptığı başlıca eserler şunlardır:

[317] İbnülemin, "Hafız Müşfik Efendi", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Yeni Seri Cilt 1, Sayı 1, s. 26-27.
[318] İbnülemin, "Mehmet Emin Bey", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Yeni Seri, Cilt 1, Sayı 3, s. 33-35.

Yazarın Adı	Eserin Adı
Ahmet Talât Onay	Çankırı Şairleri
Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin	Devhatü'l-Meşâyih
Zeynelabidin Reşid	Edebiyat Kumkuması
Fâik Reşad	Eslâf
Fatîn Efendi	Hâtimetü'l-eş'âr
Mehmet Tevfik	Hazine-i Letâif
Çaylak Tevfik	Kâfile-i Şuarâ
Şemsettin Sami	Kamûs-ül Â'lâm
İsmail Hakkı Uzunçarşılı	Karesi Meşâhiri
Ahmet Cevdet Paşa	Marûzât
Mehmet Zeki Efendi	Meşahirü'n-Nisa
İbrahim Alâeddin Gövsa	Meşhur Adamlar Ansiklopedisi
Nüzhet Haşim	Millî Edebiyata Doğru
İsmail Hakkı Eldem	Muasır Şairlerimiz
Bursalı Mehmed Tâhir	Osmanlı Müellifleri
Muallim Nâci	Osmanlı Şairleri
Ali Kemal	Ömrüm
Sâmipaşazâde Sezâi	Rumûzü'l-Edeb
Hüseyin Vassaf	Sefîne-i Evliyâ
Mehmet Süreyyâ	Sicill-i Osmânî
Âkif Paşa	Tabsıra
Ahmet Cevdet Paşa	Târih-i Cevdet
İbrahim Necmi Dilmen	Tarih-i Edebiyat Dersleri
Ali Emîrî Efendi	Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid
Ömer Akbulut	Trabzon Şairleri

Alfabetik sıra ile dikkatlere sunulan bu eserleri, *Son Asır Türk Şairleri*'nin bilgi edinme kaynaklarından başlıcaları olarak kabul etmek mümkündür. Ancak İbnülemin'in, yukarıdaki eserlerin bir kısmına dair yaptığı eleştirilerini ve düzeltmeleri de ayrıca belirtmek gerekir. İbnülemin'in kedisinden önce kaleme alınmış tezkirelere dair eleştirilerinin merkezinde 'üslup problemi' yer almaktadır.

Ona göre tezkirelerdeki tercümeihâller, *"secili ve kafiyeli, faydadan hâli birtakım laflardan ibarettir."*[319] Tezkire yazarlarının böylesine "*şaşaalı"* ve *"tantanalı*" sözler yazmasının gelecek nesillere bir şey öğretmeyeceğini düşünen İbnülemin, tezkirecilerin bu tutumunu "*Zehî tasavvur-ı bâtıl, zehî hayâl-i muhâl!*"[320] ifadesiyle tenkit eder.

İbnülemin'in bir diğer eleştirisi de *Fatîn Tezkiresi*ndeki biyografilerin eksik oluşudur. İbnülemin, 1224 doğumlu Şeref Hanım'ın *Fatîn Tezkiresi*ndeki biyografisinin "*üç satırdan*" ibaret olduğunu kaydeder ve tezkire yazarının şairle aynı dönemde yaşadığının altını çizer. Şairin biyografisini tamamlamak gayretiyle araştırmalar yaptığını belirten İbnülemin, şairin kız kardeşinin oğlu Mehmet Nebil Bey'in kaleme aldığı bir tarih beytinden hareketle Şeref Hanım'ın ölüm tarihini tespit eder. İbnülemin'in ismini vermediği "*bir zat*" ise şairin Yenikapı Mevlevîhanesi'nde medfun olduğunu söylemiştir. İbnülemin, Hüseyyin Vassaf ile mezarı aradığını fakat bulamadığını söyler. İbnülemin'e göre şairin biyografisindeki bu eksiklikler Fatîn Efendi'ye aittir ve bir tezkire yazarı olarak o "*vazifesini ifâ etmemiştir*."[321]

İbnülemin'in bilgi edinme kaynaklarından birisi de *Osmanlı Müellifleri* adlı eserdir ve bu eserde İbnülemin, Koniçeli Hüseyin Hüsni Efendi'nin oğlu Mûsâ Kâzım Paşa'nın adının "*İbrahim*" olarak kaydedildiğini bir dipnot ile belirtir.[322] Mûsâ Kâzım Paşa'nın yaşı ve ölüm tarihiyle ilgili de bir ihtilaf söz konusudur ve bu ihtilafa da İbnülemin yine bir dipnot ile açıklık getirir. Şöyle ki *Sicill-i Osmanî* adlı eserde şairin "*sinni sekseni mütecaviz*" olduğu ifade edilir. Ancak *Fatîn Tezkiresin*deki doğum tarihine göre şairin yetmiş yaşında vefat ettiği anlaşılmaktadır.[323]

Tüm bu açıklamalar ve örnekler göstermektedir ki İbnülemin'in kaleme aldığı biyografiler, başkalarından ve kudemadan duyduklarının çok üstünde ve zengindir. Bu durum hiç şüphe yok ki İbnülemin'in biyografi yazma konusundaki maharetini ve kabiliyetini gözler önüne sermektedir. İbnülemin, kendisinden önce kaleme alınmış eserlerden istifade ederek biyografiler yazdığı gibi resmî kayıtlardan faydalanarak

[319] İbnülemin, *age.*, s. 925.
[320] İbnülemin, *age.*, s. 925.
[321] İbnülemin, *age.*, s. 2271.
[322] İbnülemin, *age.*, s. 1138.
[323] İbnülemin, *age.*, s. 1139.

biyografiler de yazmıştır.[324] Bu biyografilerin başında şairlerin bizzat kendilerinin kaleme aldığı tercümeihâller gelmektedir. İbnülemin, "*İhtiyarlardan mal, gençlerden visâl talep edercesine şahıslardan tercümeihâl talebinde*" bulunmuştur. İbnülemin, şairin bizzat kendisinden mektup yoluyla biyografi talep etmesinin sebebini, eserinin mukaddimesinde şöyle açıklar:

> *"Edebiyat ve tarih-i edebiyat ile tegavvul edenler, üç yüz sene evvel gelen şairlere dair –mümkin mertebe- mâlûmât alabildikleri hâlde beş on sene evvel yaşayan bir şaire dair menba'-i mâlûmât bulamıyorlar."*[325]

İbnülemin, bazı şairlerin bizzat kendileri tarafından kaleme alınan biyografilere eserinde aynen yer vermiştir. Bu tavrını ise şöyle açıklamaktadır: "*Herkes kendini elbette başkasından iyi bilir.*"[326] İbnülemin'in biyografi yazma uğraşını "*İsa gibi muhyi-i emvat*" olarak gören Zeynelâbidin Reşit Bey, müellife gönderdiği mektupta şairin kendi tercümeihâlini yazamayacağını ifade eder. Zira şair kendisini "*dev âyinesinde*" görür. Bu sebeple biyografinin gerçeği yansıtıp yansıtmadığı tartışmaya açıktır.[327]

İbnülemin, biyografisini talep ettiği şairlerin büyük bir kısmından geç de olsa cevap almıştır. Kimi şairler ise ya geç cevap vermiş ya da hiç cevap vermemiştir. Hayatını kaybeden şairlerin ise çocuklarından ve yakınlarından mektup talep edilmiş; fakat onlar da bu talebe ilgisiz kalmışlardır. İbnülemin bu ilgisizliğe ve kayıtsızlığa eserinin pek çok yerinde atıf yapar. Reşit Efendi'ye dair satırlar bunlardan biridir. Şair Muhyiddin Raif, İbnülemin'den Reşit Efendi'nin biyografisine de eserinde yer vermesini rica eder. İbnülemin de şairin Ankara'da ikamet eden oğluna biri

---

[324] İbnülemin'in resmî kayıtlardan faydalanarak kaleme aldığı biyografiler daha çok *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar* adlı eserinde yer alan biyografilerdir. Yıldız evrakını tasnif ettiği sırada pek çok resmî evrakı ve belgeyi birinci kaynaklardan görme imkânı bulan İbnülemin, bu resmî belgeleri biyografi metinlerini kaleme alırken kullanmıştır. Bu biyografilerde sözünü ettiği/atıf yaptığı resmî belgeleri/tezkireleri Yıldız evrakı içinde gördüğünü de ifade etmektedir. Söz gelimi Mehmet Sait Paşa'nın biyografisinde padişahın, sadrazam Cevat Paşa'ya hitaben yazdığı bir tezkirenin müsveddesini "Yıldız Evrakı içinde gördüğünü" (s. 998) ifade etmektedir. Ayrıca Mehmet Sait Paşa'nın vezir olduğunu bildiren 22 Safer 1294 tarihli "tezkire-i maruzanın suretine" (s. 1000) eserinde yer vermiştir.
[325] İbnülemin, *age.*, s. 3.
[326] İbnülemin, *age.*, s. 21.
[327] İbnülemin, *age.*, s. 1891.

arkadaşlarından biriyle, diğeri posta ile olmak üzere iki mektup gönderir. Ancak aylar geçmesine rağmen cevap alamaz. İbnülemin, bu ilgisizliğin bir neticesi olarak şairin biyografisini şu sitemkâr ifadelerle sonlandırır:

> "*Gel, kelin perçemini tut bakalım! Benden ziyade alakadar olması lazım gelen oğul cevap vermezse, aşinalar malumat vermezlerse, bir yerde bir kayıd bulunmazsa ben, ne yazabilirim?*"[328]

Bahsedilen tercümeihâl taleplerine pek tabii olumlu cevap veren şairler de vardır. Bu şairlerden tercümeihâlini ilk gönderen Yaşar Şâdî'dir.[329] İbnülemin, şairlerin gönderdiği mektuplardan alıntı yaparken yahut mektuba aynen eserinde yer verirken "*Gönderdiği tercümeihâl varakasında diyor ki* […]" ifadesini kullanır. Mektubu hiçbir değişiklik yapmadan yer verdiği sayfalarda da mutlaka ilave bilgiler verir ve bu bilgiler daha çok şairin hayatı hakkında İbnülemin'in şahit olduğu yahut başkalarından duyduğu biyografik nitelik taşıyan bilgilerdir.

İbnülemin'in yakından tanıdığı ve bizzat şahit olduğu olaylara dayanarak kaleme aldığı biyografilere ayrı bir bahis açmak yerinde olacaktır. Zira İbnülemin'in kaleminden çıkan tercümeihâllerin en dikkat çekici olanları, şahsen tanıdığı şairlere dair yazdıklarıdır. Bu biyografilerde tezkire yazarı olarak İbnülemin, şahsiyetini hissettirir; fikirlerini ve hatıralarını da okuyucuyla paylaşır. Bu yönüyle "*adeta bir ruh ve can kazanan*" biyografiler, "*kuru ve resmî*" bilgiler yığını olmanın ötesinde bir ayrı kıymet kazanır.[330] İbnülemin'in böylesine canlı biyografiler yazmasını sağlayan hiç şüphe yok ki kabiliyeti, üslubu ve babasından intikal eden konakta düzenlenen sohbet meclisleridir. İbnülemin'in, biyografisini kaleme aldığı şahsiyetlerin pek çoğu, müellifin haftada iki gün evinde düzenlediği sohbetlere iştirak eden kimselerdir. Bu kimseleri yakından tanıma fırsatı bulan İbnülemin, eserinde sadece biyografik bilgileri sıralamamış, aynı zamanda edebî şahsiyetleri kişisel özellikleriyle, zaaflarıyla ve hatıralarıyla okuyucuya tanıtma gayretinde olmuştur. İbnülemin, edebî şahsiyetleri bu

---

[328] İbnülemin, *age.*, s. 1901.
[329] İbnülemin, *age.*, s. 2214.
[330] Ali Birinci, *agm.*, s. 109.

şekilde tanıtan ve unutulmaktan kurtaran eserini, senelerce çalışarak kaleme aldığını söyler ve eserinin öne çıkan özelliğini şu cümleler okuyucusuna anlatır:

> "*Eserimin bir hususiyeti de vardır ki ihtivâ ettiği zevâttan birçoğunun tercüme-i hâlleri ve menkıbeleri başkalarından işidilerek, yahud başka eserlerden aktarma edilerek değil, kendi ağızlarından dinlenerek vücuda getirilmiştir."* (s. 2583)

İbnülemin'in bizzat yakından tanıdığı şahsiyetlerin biyografileri, hacim bakımından diğer biyografilere nazaran oldukça geniştir. Çünkü bu biyografilerde şairlerin kişisel özellikleri nispeten daha kapsamlı bir biçimde anlatılır ve müellifin şairlerle yaşadığı ânlar metin içinde yahut bir dipnotta okuyucuyla paylaşılır. Halil Edip Bey'in biyografisi bunlardan biridir. İbnülemin, şairle aralarındaki "*hukuk-ı kadime*"nin varlığına dikkat çekerek onu yakından tanıdığını okuyucuya hissettirir. Şairin bazen yanında konuşulanları anlamayacak hatta duymayacak kadar dalgın bir kimse olduğunu söyleyen İbnülemin, şaire "*Edîb-i Hayrân*" nâmını verdiğini kaydeder.[331] Mehmet Eşref Efendi de İbnülemin'in yakından tanıdığı, hatta bir süre babasının refakatinde bulunan bir şairdir. Onun biyografisinde de şairin kişisel özellikleri üç paragraf hâlinde anlatılmıştır.[332]

İbnülemin'in bizzat yakından tanıdığı şairlerin biyografilerinde kişisel özellikler kadar dikkat çeken başka bir şey de 'dedikodu' üslubuyla okuyucuyla paylaşılan birtakım sırlar ve hatıralardır. Bu tarz biyografilerin arasında Ali Emirî Efendi'nin biyografisi en dikkat çekici olandır. *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserde yaklaşık yirmi sayfa uzunluğundaki en uzun biyografilerden biri Ali Emirî Efendi'nin biyografisidir. *Son Asır Türk Şairleri*'nin yazarı ile Ali Emirî Efendi arasında "*hukuk-ı kadime*" vardır; ancak buna rağmen Ali Emirî Efendi ehemmiyetsiz bir meseleden dolayı İbnülemin'e gücenmiş ve onun "*Divan-ı Yahya*" vesilesiyle müellifin aleyhinde birtakım şeyler söylemiş ve yazmıştır. İbnülemin'e göre "*nefsine fevkalâde itimadı*"

[331] İbnülemin, *age.*, s. 411.
[332] İbnülemin, *age.*, s. 505.

olan Ali Emirî Efendi, "*habbeyi kubbe, katreyi derya mahiyetinde*" gösteren, "*mağrur ve hobin*" bir kimsedir.[333]

[333] İbnülemin, *age.*, s. 455.

3.11. Biyografi ve Hikâye Beraberliği

Tezkire yazarları, eserlerinde şairlerin biyografik bilgilerini verip şiirlerinden örnekler sunmanın yanı sıra birtakım hatıralara, hikâyelere, anekdotlara, fıkra ve nüktelere de yer verirler. Bu durum şuara tezkirelerinde "*mutâyebe/mutâyebât*" kelimeleriyle karşımıza çıkar. Tezkire yazarının biyografi metni içinde bu türden hikâyelere, hatıralara, fıkra ve nüktelere yer vermesinin sebebi, "*anlatıma renk katmak*", esere karşı "*ilgi artırmak*" ve şairin "*zekâsını göstermek*" olarak görülebilir. On altıncı ve on yedinci yüzyıllara ait tezkirelerde yoğun bir biçimde görülen biyografi metinlerinin içinde hikâye ve fıkralara yer verme tarzının son döneme ait tezkire eserlerinde azaldığı görülmektedir.[334] Bugün modern biyografilerde ve edebiyat tarihlerinde böylesi bir durumun varlığından söz etmek pek mümkün değildir. Ancak kaleme alındığı tarih itibariyle tezkire türünün son örneği sayılabilecek *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserde biyografi ile hikâyenin beraberliği söz konusudur.

Şairlerin sadece biyografilerini verip eserlerinden birkaç örneği kaydetmekle yetinmeyen İbnülemin'in, içinde bulunduğu muhitin ona sunduğu imkânlar ile şahsi kabiliyet ve gayretinin bir neticesi olarak canlı biyografiler kaleme aldığı bir hakikattir. Onun kaleme aldığı bu biyografi metinlerinde şairlere dair hikâyeler, hatıralar, fıkralar ve nükteler göze çarpmaktadır. Zaman zaman 'dedikodu' üslûbuyla şairlerin özel hayatlarına, şahsiyetlerine, zaaflarına değinen İbnülemin, anlattığı hatıralar ve hikâyeler vasıtasıyla söylediklerini desteklemek amacındadır. Hiç şüphe yok ki bu yönüyle onun eseri, kuru ve yavan bilgileri ihtiva eden bir eser olmaktan uzaklaşır.

Son Asır Türk Şairleri'nin yazarı, Mustafa İsmet Efendi'nin ve Şeyh Mehmet Emin Zaik Efendi'nin biyografilerinde hikâye, hatıra, fıkra ve nüktelere yer vermenin gerekliliğine ve önemine dikkat çeker. Ancak sözlü kültürün getirdiği bir alışkanlıkla insanların, konuşulanları kayıt altına almayı ihmal ettiğini belirtir:

---

[334] Mine Mengi, "Sehî ve Lâtifî Tezkirelerinde Biyografi İle Hikâye Birlikteliği", *Çukurova Türkoloji Araştırmaları Dergisi,* Cilt 2, Sayı 1, Haziran 2017, s. 23-24.

> *"Güzel bir söz, hoş bir fıkra işittiğimiz vakit kahkahalarla gülmek ve müteakiben o sözü, o fıkrayı unutmak bizim mutâd-ı kadimimizdir."* (s. 2473)

İbnülemin, Mustafa İsmet Efendi'nin biyografisinde şairin "*letâif-perdaz ve sühan-saz*" olduğuna işaret eder, ancak şairin "*hoş sözlerinin*" ve fıkralarının kaydedilmediğini belirtir. Sonrasında ise "*sırası gelmişken*" biyografi metinlerinde güzel sözlerin, fıkraların ve nüktelerin yer almasının gelecek nesiller için çok faydalı olacağına dair düşüncelerini geniş bir biçimde okuyucusuyla paylaşır:

> *"Güzel sözleri zabtetmek bizim âdetimiz değildir.* […] *Güzel söz söylemek, güzel fıkra nakletmek fıtratin herkese bahşettiği hasîsalardan değildir. O hasîsadan pek az kimsenin nasibi vardır. Nasibi olanlar, bildikleri ve işittikleri güzel şeyleri –nasiplerinin feyzini gösterecek surette, biraz da tezyin ederek- yazsalar muâsırîn ve ahlâfa pek büyük hizmet etmiş olurlar."* (s. 1037)

Bu uzunca alıntı, biyografilerinde şairi tüm yönleriyle tanıtabilme endişesi taşıyan İbnülemin'in, hikâye, fıkra ve nüktenin gerekliliğine olan inancını dikkatlere sunmaktadır. Ayrıca atıf yapılan satırlarda İbnülemin'in bir diğer endişesinin de üslup olduğu göze çarpmaktadır. Zira şair biyografileri kuru ve yavan bilgilerden oluşamayacağı gibi, anlatılan hikâyeler, fıkralar ve nükteler de "*tezyin*" edilerek anlatılmalıdır.

Şuara tezkirelerinde anlatılan hikâyelerin, fıkra ve nüktelerin gerçeklik meselesi bugün hâlâ tartışma konusudur. Zira tezkirede anlatılan bu türden hikâyelerin rivayetlere dayandığını ve bir tezkirede anlatılan hikâyenin, farklı şairlere atfedildiğini belirtmek gerekir.[335] Ancak İbnülemin'in, eserinde anlattığı hikâye, fıkra ve nüktelerin pek çoğu bizzat kendisinin şahit olduklarıdır. Dolayısıyla bu anlatılanların kaynak kişisi bizzat İbnülemin'dir. Bu durum, şüphesiz anlatılanların gerçekliğine dair bir fikir vermektedir.

[335] Mine Mengi, *agm*., s. 27.

İbnülemin, sözü edilen hikâye, hatıra, fıkra ve nükteleri şairlerin biyografisini zenginleştirmek için kullanır. Dolayısıyla İbnülemin'in kaleme aldığı biyografilerin, tahkiye yöntemiyle yazılmış kurgusal biyografiler olduğu söylenemez. Zira İbnülemin, şaire dair biyografik bilgileri verdikten sonra şaire dair hatıralardan, fıkralardan ve nüktelerden söz eder. Sonrasında ise eserlerinden örnekler sunar. İbnülemin'in, şair biyografilerini zenginleştirmek amacıyla kullandığı malzemelerin başında hikâyecikler/anekdotlar gelir. Şairin şahsiyetini belirginleştirecek yahut onun bir yönünü ortaya çıkaracak nitelikte olan bu kısa hikâyelerin kahramanlarından biri İbnülemin'dir. Bu yönleriyle bu hikâyeleri, esere otobiyografik unsurlar kazandıran hatıralar olarak kabul etmek mümkündür.

İbnülemin'in bizzat şahit olduğu hikâyelerin yanı sıra başkalarından dinlediği rivayetlere dayanan hikâyeler de vardır. Ancak bu hikâyelerde de İbnülemin, tarihçi titizliğiyle davranır. Eser adı anmasa bile mutlaka bir/birkaç kaynak kişiden söz eder. Böylece İbnülemin, kendisinden önceki tezkirecilerden; eseri de kendisinden önce kaleme alınmış tezkirelerden ayrılır. Bir tezkireci ve biyografi yazarı olarak İbnülemin'in kaynak kişileri, kaynak eserler kadar önemsediğini ve ciddiye aldığını ifade etmek gerekir.[336]

Keçecizâde Mehmet İzzet Molla'nın, otuz dört sayfadan müteşekkil olan bir hayli uzun biyografisinde İbnülemin, Hersekli Ârif Hikmet'ten dinlediği bir hikâyeyi anlatır. Hersekli Ârif Hikmet'e de bu hikâyeyi, Molla'nın "*ehibbasından*" Nihat Bey anlatmıştır. İbnülemin, Ârif Hikmet'in "*hikâye eylediği vak'ayı işittiği gibi*" yazmış, biyografinin sonunda ise Keçecizade İzzet Molla'ya dair dokuz fıkraya yer vermiştir.[337]

Nihat Bey'in biyografisi de hikâyecik/anekdot ve fıkra bakımından zengin bir biyografidir. İbnülemin, Yusuf Kâmil Paşa ile Nihat Bey arasında yaşanan bir hikâyenin başka bir biçimde anlatıldığını da işitmiştir. Doğru olduğunu düşündüğü

[336] M. Kayahan Özgül, "Kemâlü'ş-Şuâra Yahut Öterse İyi Düdük", *Türk Dili*, Sayı 799, Temmuz 2018, s. 41.
[337] İbnülemin, *age.*, s. 1048, 1074, 1075, 1076.

hikâyeyi biyografi metninin içinde, bu hikâyenin kişileri değiştirilerek anlatılan şeklini de bir dipnotta vermiştir. Sözü edilen hikâye şöyledir:

> *"Sadr-ı esbak Yusuf Kamil Paşa merhumi Mısır'a giderken Fuad Paşa, -Kanlıca'da komşusu olan- Nihad'ı alıp birlikte teşyi ederler. Veda esnasında Kâmil Paşa, Nihad'a "Mısır'dan sana ne getireyim?" der. Nihad "Kanlıca'nın tepesindeki Mihrabad mevkii, gayet lâtif bir nüzhetgâh ise de oraya araba çıkmıyor. Buranın beygirleriyle de ben çıkamıyorum. Bir Mısır merkebi ihsan buyurulursa minnetdâr olurum." cevabını verir.*
>
> *Paşa'nın avdetinde –yine Fuad Paşa ile birlikte- hoşâmedî resmini ifâye giderler. Asrının en büyük zurefasından olan paşa, -Nihad'ı söyletmek maksadıyla- "Nihad Bey, benden eşek istemiştin. Nasılsa unutmuşum. Şimdi seni gördüm de hatırıma geldi." der. Nihad da "Ne beis var, efendimiz avdet buyurdu ya." cevabını verir."*[338] (s. 1640)

Son Asır Türk Şairleri adlı eserde görülen biyografi ile hikâye beraberliği, adı geçen eserin klasik tezkire geleneği kapsamında değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır. Ancak yukarıda söylenenler ve yapılan alıntılar, her ne kadar tezkire geleneğinin birer özelliği gibi görünse de şairin "*entelektüel hayat içindeki dil zekâsını*" ve "*dil hünerlerini*" göstermesi bakımından hem bir edebî tür olarak biyografiye hem de edebiyat tarihine kaynaklık etmektedir.[339]

[338] İbnülemin, bu hikâyeyi Hersekli Ârif Hikmet'ten dinlemiştir. Doktor Namık Paşa'nın ise bu fıkrayı, Hafız Ömer Efendi ile Yusuf Kâmil Paşa arasında yaşandığını anlatmıştır. Hikâyenin bu şeklini dipnotta belirten İbnülemin, hikâyenin "*Nihad'a ait fıkradan muktebes ve Hafız Ömer'e müsned*" olduğunu düşünmektedir. İbnülemin, *age.*, s. 1640.
[339] M. Kayahan Özgül, *agm.*, s. 41.

3.12. Dil ve Üslup

Son Asır Türk Şairleri –orijinal adıyla *Kemâlü'ş-Şuarâ*- sahih biyografiler ihtiva etmesi ve bu yönüyle edebiyat tarihine kaynaklık etmesi bakımından önemli bir eserdir. Ayrıca bir edebî tür olan tezkirenin son örneği olması da eserin dil ve üslup özelliklerini incelemeyi gerekli kılmaktadır. Şahsiyeti, tavrı ve tarzı itibariyle dikkate değer olan İbnülemin'in kaleme aldığı eserlerin dil ve üslup özellikleri de dikkate değerdir. Zira *"üslûp ferdîdir, kaynağını yazarın mizacından ve tecrübesinden alır."*[340] Biçim ve içerik bakımından incelediğimiz *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserin dil ve üslup özelliklerini *yapı*, *fonksiyon* ve *anlam* açısından değerlendirirken yazarın kaleminden çıkan ve üslubunu yansıtan diğer eserlerini de göz önünde bulundurmak gerekir. Değerlendirmelerimizin merkezinde yer alan *Son Asır Türk Şairleri* adlı eser, bugün bizim için klasik kabul edilen edebiyattaki *zeyl* geleneğinin bir mahsulüdür ve bu yönüyle eser, biçim özellikleri itibariyle geçmişe ve geleneğe bağlıdır. Ancak belirtmek gerekir ki *Son Asır Türk Şairleri*, klasikleşen tezkire üslubu içinde kendine özgü bir yer açmış ve yine kendine özgü bir üslup oluşturmuştur.

Son Asır Türk Şairleri adlı eserin dili ve üslubu, kendisinden önce kaleme alınan tezkirelerinkinden daha sade, yalın ve anlaşılırdır. Eserin mukaddimesinde, biyografi metinlerinde, edebî şahsiyet ve eser değerlendirmelerinde sanat yapma gayesinin birinci planda olmadığını söylemek mümkündür. Ayrıca önceki tezkirelerin bir özelliği olarak şair padişahların ve saray mensubu şairlerin biyografilerinde ağırlaşan dil yapısı İbnülemin'in eserinde görülmemektedir. Bu durum tabii olarak eserin kaleme alındığı dönemle ve o dönemin edebiyat anlayışıyla ilgilidir. Zira Anadolu sahasında yazılan ilk tezkire ile *Son Asır Türk Şairleri*'nin yazıldığı dönem arasındaki dört yüz yılı aşkın sürede Türk dili ve edebiyatı pek çok değişim ve gelişim yaşamıştır. Bunlardan en önemlisi kuşkusuz *Harf İnkılabı*dır. *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserin dil ve üslup özellikleri arasında en dikkat çekici olanı *Harf İnkılabı*ndan sonra kaleme alınmasına rağmen bazı kelimelerin Latin harfli imlasını değil, Osmanlı Türkçesinde kullanılan imlasını esas almasıdır. Eserin bu özelliği, hiç şüphe yok ki yaşantı, inanç ve fikir temelinde *dün*e bağlı olan yazarının, yani İbnülemin'in

[340] Şerif Aktaş, *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri*, Akçağ, Ankara 2007, s. 51.

karakterinin eserlerine yansıyan biçimidir. Sözü edilen imla meselesine dair örnekler ise şöyledir:

"Müdir, möhürdar, vereka, esnade, şübhe…"[341]

"Tecribe, cenan, akriba, cüm'a ertesi, tedarük, terceman, mekam, temam, oğramak, enteloji…"[342]

"Zeman, seadetlu, meaş, müveffak, reca, mearif, möhür…"[343]

"Mümkin, seray, fidakâr…"[344]

Eserin dil özelliklerinden bir diğeri düzlük-yuvarlaklık uyumunun zayıflığıdır ve özellikle [-ıp/-ip] zarf fiil ekinin eserdeki görünümleri ise *"edüp, durub, alup inanmayub, çalub, deyüb…"* örneklerinde olduğu gibi yuvarlaklaşma temayülündedir. Ayrıca [-ma/-me] olumsuzluk eki bazı kelimelerde [-mı/mi] şeklinde görülmektedir: *anlamıyacak*, *bulunmıyacağı*… Dile ait bir başka biçim özelliği ise [-mak/-mek] isim fiil ekindeki yumuşama hadisesidir: *olunmamağa*, *çalmağa*…

Eserin dil özelliklerini kelime düzeyinde incelerken bugün Türkçe karşılıkları daha yaygın olarak kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin varlığından söz etmek mümkündür. Bu kelimelerle yapılan terkipler/tamlamalar ise kendisinden önce kaleme alışmış tezkirelere nazaran daha azdır. İbnülemin, Arapça ve Farsça tamlamaları daha çok edebî şahsiyetlerin fiziksel ve kişisel özelliklerini tanıtırken kullanır. Bu tamlamalarda ise İbnülemin'in sıklıkla kullandığı kelimeler şunlardır: *"kemâl, ibraz, hürmet, ehil, erbab…"* İbnülemin, şairlerin fiziksel özelliklerinden söz ederken *"hafifü'l-lihye, hafifü'l-vücud"* ifadelerini kullanır. *"Ehl-i daniş, erbab-ı danişmend…"* ifadeleri ise daha çok şairin kişilik özelliklerinin anlatıldığı satırlarda göze çarpar. İbnülemin'in, şairlerin öğrenim ve çalışma hayatlarını anlatırken kullandığı tamlamalar ise *"tahsil-i kemal*, *vazife-i resmiyye"*dir. Edebî şahsiyet ve eser değerlendirmelerinde ise sıklıkla kullanılan tamlamalar *"fazilet-i ilmiyye, asar-ı ilmiyye, asar-ı nazmiyye"* şeklindedir.

---

[341] İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri,* Maarif Basımevi, İstanbul 1940.
[342] İbnülemin, *Hoş Sada Son Asır Türk Musikişinasları*, Maarif Basımevi, İstanbul 1958.
[343] İbnülemin, *Son Hattatlar*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
[344] İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.

Eserin cümle düzeyindeki dil özellikleri, cümlelerin kısa oluşu ve seciye yer verilmeyişi bakımından diğer tezkirelerden ayrılır. *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserde, bilhassa şairlere dair biyografik bilgilerin verildiği bölümlerde cümleler oldukça kısadır. Ancak İbnülemin'in önceki tezkirelerden yaptığı alıntılarda oldukça uzun cümleler görülür. İbnülemin'in kaleme aldığı biyografilerde cümleler genellikle fiil cümleleridir ve bu cümleler, görülen geçmiş zaman yapısıyla kurulmuştur. Ancak İbnülemin'in şair hakkında bir başkasından duyduklarını anlattığı cümleler ise rivayet birleşik zaman yapısındadır. İsim cümleleri ise daha çok şairlerin fiziksel ve kişisel özelliklerinin anlatıldığı bölümlerde kullanılmıştır.

Eserin dil ve üslup özelliklerine dair buraya kadar söylenenler dilin yapısı ve fonksiyonu hakkındadır. *"Eserin dışından, ona canlılık veren iç merkezine gitmek gerekir*"[345] ki bu da eserin üslup özelliklerinin incelenmesiyle mümkün olabilir. Şiir, hikâye, roman ve tiyatro gibi birer 'norm' kabul edilen türlerin kendilerine özgü birtakım özellikleri vardır ve bu özelliklerinden hareketle söz konusu edebî türe dair üslup incelemesi yapılabilir. Üslup incelemesinde ise ele alınan eserin, ait olduğu türün özelliklerinin izi sürülür; benzerlikler ve sapmalar tespit edilmeye çalışılır.[346] Biçim ve içerik bakımından incelendiğinde tezkire türünün bir örneği olduğu hemen fark edilecek olan *Son Asır Türk Şairleri* adlı esere dair yapılacak üslup incelemesi, tezkire geleneği çerçevesinde yapılabilir. Ancak *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserin içeriği ve tabii ki üslubu onu, modern biyografiyle ve edebiyat tarihi çalışmalarıyla mukayese etmemize de imkân vermektedir.

Son Asır Türk Şairleri adlı eserde şairlerin herhangi bir elemeye yahut tasfiyeye tabi tutulmadan -*tarafsızlık* ilkesine bağlı kalmak maksadıyla- biyografilerine yer verilmesi, eserdeki biyografik bilgilerin sıhhati ve bu bilgilerin resmî kayıtlardan faydalanmak suretiyle doğru tarihlendirilmesi, bilgi edinme kaynaklarının okuyucuyla paylaşılmasındaki ilmî titizlik eserin öne çıkan özelliklerindendir. Eser bu özellikleriyle kendisinden önce kaleme alınmış tezkirelerden ve klasik tezkire üslubundan ayrılır.

---

[345] Şerif Aktaş, *age.*, s. 112.
[346] Şerif Aktaş, *age.*, s. 89.

İbnülemin'in, bir şairin "*kimlerden*" olduğunu bildirmesi, şairle tanışıklığının olup olmadığı, şairin kendisine gösterdiği hürmet ve bu hürmetin derecesi, hoşlanmadığı kimselerle şairin bir yakınlığının olup olmadığı gibi *"fevkalade şahsi sebepler" Son Asır Türk Şairleri* adlı eseri klasik tezkire geleneği ve üslubu içinde değerlendirmemizi sağlar.[347] Sözü edilen bu şahsi sebepler, biyografileri hem nicelik hem de nitelik bakımından etkilemektedir. Söz gelimi İbnülemin, hemen her şairi aile köklerinden başlayarak tanıtmıştır. Kendisine "*kemâl-i hürmet*" gösteren ve aralarında "*hukuk-ı kadime*"nin var olduğu şairlerin biyografileri hacim bakımından dikkat çekicidir. Öte yandan pek hoşlanmadığı bazı şahsiyetlere[348] ait biyografilerde şairin zaaflarını ve sırlarını ifşa ederken bazılarında ise sessiz kalmayı tercih etmiştir. Gerçekten de İbnülemin, Ali Emirî'nin biyografisinde kendisinden hoşlanmadığını ve aralarındaki soğukluğun sebeplerini dile getirirken, yine pek hoşlanmadığı kimselerden olan Mehmet Akif'in biyografisinde ise suskunluğunu muhafaza etmiştir. Biyografilerinde bazı şahsiyetler için "*müteveffa*", bazı şahsiyetler için "*merhum*" kelimesini tercih etmesi de İbnülemin'in üslubunun eserine yansıyan tezahürüdür.

Üslup özelliklerini incelediğimiz *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserde yazarın, hakkında bilgi verdiği şairlerin şiirlerinden hareketle üslup değerlendirmesi yaptığını görürüz. Gerçekten de şuara tezkirelerinde şaire dair biyografik bilgilerin ardından örnek eserler verilir ve bu eserler, *"üstâdâne, metîn, lâtif, rengin…"* yahut *"tuhaf, garîb, acîb…"* gibi kelimelerle değerlendirilir. Tezkirelerdeki bu değerlendirmelerin dönemin edebiyat anlayışını ve yazarın estetik zevkini yansıttığı bir hakikattir. Ayrıca tezkire yazarı, bu değerlendirmeleri yaparken zaman zaman sebebini okuyucuya bildirir; yani şiirin neden *güzel* olduğunu ya da neden *güzel* olmadığına dair söz söyler. İbnülemin'in eserinde de -sınırlı da olsa- şairin örnek şiiri üzerinden üslup değerlendirmesi yapılır; şiirin neden güzel olmadığı söylenir ya da doğrusu yazılır. Bu tarz değerlendirmelerden biri Ahmet Meşhurî Efendi'ye, diğeri ise Yahya Hakkı Efendi'ye aittir.

---

[347] M. Kayahan Özgül, *agm.*, s. 40.

[348] Turgut Kut'un anlattığına göre, İbnülemin'in yanında şu isimlerden bahsetmek "*yürek isterdi*": Ali Emiri, Muallim Cevdet, Mehmed Zeki Pakalın, Abdülkadır Erdoğan. Turgut Kut, *agm.*, s. 78.

Ahmet Meşhurî Efendi'nin örnek verilen gazelinin makta beyti, İbnülemin'e göre kusurludur ve İbnülemin bir dipnotla şiirin nasıl daha "*hoş*" olacağını söyler:

> *"*[…]
> *Gitti ol rûh revân çâre nedir Meşhûrî*
> *Hazret-i Bari heman hıfzede cismânımızı"*[349]

İbnülemin'e göre bu beyitte "cismânımızı" yerine "yaranımızı" denseydi beyit daha hoş olurdu. Yahya Hakkı Efendi'nin biyografisinde ise metin içinde verilen bir örnek beyitte geçen bir kelime üzerinde üslup eleştirisi yapılır. Yahya Hakkı Efendi'nin beyti şudur:

> *"Gitse aklım da ne gam, ben beni hem-râz ederim*
> *Söylemez mi deliler, kendi özüyle hezeyan"*[350]

İbnülemin'e göre bu beyit, son kelimenin ifade ettiği manaya güzel bir örnektir.

Son Asır Türk Şairleri adlı eserde atasözü, deyim, kelâm-ı kibar gibi dil varlıklarına yer verilmesi, yazarının dili incelikleriyle kullanma kabiliyetini gösterirken okuyucuyu saran üslubuna da dikkat çeker. Bu anlamda eser, atasözü, deyim, kelâm-ı kibar gibi dil varlıkları açısından oldukça zengindir. Bu tarz dil varlıkları genellikle biyografi bölümlerinde göze çarpar. İbnülemin'in metodunu, biyografi yazma tarzını, çalışma prensibini ve mizacını yansıtan, aynı zamanda onun dili kullanma biçimini de ortaya koyan bir örnek sunmak istiyoruz. İbnülemin, Şeref Hanım'ın biyografisinde şairin "*tarih-i vefatını*" "*malûm olunmadığı*" için kaydetmeyen *Kâmûsü'l-Âlâm* yazarına hiddetlenir ve bu konudaki düşüncelerin uzunca bir dipnotta dile getirir:

> *"Elbette malûm olamaz. Arayıp bulmalı. Uzun müddete ve ihtiyar-ı zahmete mütevaffik olan bu müşkil işe hangi müellif hazretleri yanaşır? İşin kolayı hazıra konmakdır. İçimizde becerikli zeyrek birtakım müellifler vardır ki*

---

[349] İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 1337.
[350] İbnülemin, *age.*, s. 2459.

Senden kapar, benden kapar
Yasdık kadar cildler yapar
Hepsinde de sehve sapar
Her sözü mahz-ı hatâ

Meâline tamâmıyle masaddakdırlar. Bunlar, emek sarfetmeden eser sâhibi olmak, müellif nâmını kazanmak hülyasındadırlar. Öterse iyi düdük…"[351]

Bu örnekte İbnülemin'in Latin harfli imlasını esas almayan kelimeler kullandığı, anlatımını şiir parçasıyla zenginleştirdiği ve "*Öterse iyi düdük*" ifadesiyle de dilin inceliklerinden yararlandığı görülmektedir.

İbnülemin, şiirlerini "*alelade nazım*" bile kabul etmediği Osman Avnî Efendi'nin divanın neşredilmesine "*ihzar-ı hayret*" eder ve bu konuyla ilgili düşüncelerin atasözü ve beyit ile zenginleştirerek dile döker:

"Sahibi bastırdıysa "kuzguna yavrusu anka görünür" ve Ser-çavuş Rüşdî Efendi –kemal-i takdirinden dolayı- tab'ettirdiyse "Merhabâ ey semt-i irfânın bâid-i ebtârı" demek icâb eder. Mâhazâ:

Ümmiyim dîvânımı Türkçe ettim intisah
Yalvarırım kem demesün okuyum tutan simâh

beytiyle itizar etmesine nazaran "kim etti sana bu kârı teklif" itabında bulunmamak ve Dîvân-ı Avnî'nin emsali nadir olmadığından sahib-i dîvânı da, tab'ettireni de mazur görmek lâzım gelir."[352]

Tüm bu değerlendirmeler göstermektedir ki *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserin yazarı, dili incelikleriyle kullanma kabiliyetini haiz üslup sahibi bir yazardır. Klasik Osmanlı nesirlerinde olduğu gibi ağır, sanatlı ve ağdalı bir dille kaleme alınmayan eserde dil, tüm imkânlarıyla kullanılmış ve kuru bilgiler yığını olmaktan uzak, canlı biyografi metinleri inşa edilmiştir.

---

[351] İbnülemin, *age.*, s. 2270.
[352] İbnülemin, *age.*, s. 209.

SONUÇ

Siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda *dün*e ait pek çok şeyin değişmeye başladığı bir dönemde dünyaya gelen İbnülemin (d. 1871), memlekette yaşanan savaş, işgal, Batılılaşma macerası gibi büyük ve bir o kadar mühim hadiseleri çocukluk, gençlik ve yaşlılık dönemlerinde tecrübe etmiş bir şahsiyettir. Tanzimat'la başlayan ve Cumhuriyet'in ilanıyla devam eden bu değişme sürecinde İbnülemin, benimsediği hayat tarzı, dünya görüşü, fikirleri ve eserleriyle *mazi* ile *hâl* arasında bir köprü kurmuş; ömrünü de kurduğu bu köprü üzerinde sürdürmeye gayret etmiştir.

Her birey gibi onun şahsiyeti de aile, çevre ve zaman unsurlarının etrafında şekillenmiştir. Yusuf Kâmil Paşa'nın mühürdârlığını yapan Mehmet Emin Paşa'nın oğlu İbnülemin'in örgün öğretim kurumlarında başlayan tahsil hayatı, babasının kendisine sunduğu imkânla hususi olarak devam etmiştir. Dönemin önde gelen hocalarından hadis, hat ve yabancı dil dersleri alan İbnülemin için 1889 yılında çalışma hayatı başlamış olur. Devletin hemen her kademesinde görev yapan İbnülemin'in uzun süren memuriyet/bürokrasi hayatı ve *devlet*le olan münasebeti, hâl tercümesinde önemli bir yere sahiptir. Zira yarım asra yakın süren bürokrasi hayatı İbnülemin'e devlet terbiyesi kazandırmış ve daha sonra kaleme alacağı eserlerine ilk elden kaynak/malzeme temin etmesine vesile olmuştur.

İbnülemin, memuriyet hayatında gücünü ve vaktini devlet işleri için sarf ederken sanatı ve edebiyatı ihmal etmemiş; babasından kendisine intikal eden ve *Dârü'l-Kemâl* ismiyle anılan konakta sohbet toplantıları düzenlemeye de uzun yıllar devam etmiştir. Böylece İbnülemin'in dünyaya gözlerini açtığı bu konak, bizzat onun etrafında teşekkül eden bir edebî muhitin de merkezi olmuştur. Bu edebî muhitin 'başkişisi' olan İbnülemin, ömrünün sonuna kadar sürdürdüğü yazı uğraşıyla birlikte şiir ve musikinin hâkim olduğu sohbet toplantılarını bir arada yürütmüş ve böylece konağında 'şiir meclisi' geleneğini devam ettirmiştir. Gerçekten de şiir, İbnülemin'in hayatında daima merkezde olmuştur. O, yazı hayatına şiirle başlamış; ancak daha sonra şiirle olan münabetini bir 'okur' olarak sürdürmüştür. Edebiyat hazzını klasik şiirde bulan İbnülemin gazel, kaside, naat, kıt'a, şarkı türlerinin yanı sıra ilahi ve koşma türlerinde de eserler vermiş bir edebî şahsiyettir. Aruz ve hece vezinlerini

kullanarak kaleme aldığı şiirlerinde tema, edebiyatın vazgeçilmez teması olan aşktır. O, şiirlerinde aşkı maddi ve manevi boyutlarıyla ele almıştır.

İbnülemin şiirin yanı sıra hikâye ve romanla da ilgilenmiş ve bu türlerde de eserler vermiştir. Onun hikâye ve romanları, türün Türk edebiyatındaki ilk örnekleriyle benzerlik göstermektedir. Namık Kemal'e öykünerek kaleme aldığı hikâye ve romanlarında olaylar dramatik/hissî bir üslupla anlatılır. Ayrıca fedakârlık, gayret/mücadele, ideal, menfaat, riyakârlık gibi konuların işlendiği bu romanlarda devrin etkin akımı olan romantizmin etkileri hissedilmektedir. Ayrıca İbnülemin, romanlarında dili ve edebiyatı sosyal fayda sağlama aracı olarak kullanmıştır. Ele aldığı konulara dikkat edildiğinde onun, insanlara *iyi*yi, *güzel*i ve *ahlaki* olanı gösterme gayreti hemen fark edilecektir.

İbnülemin, hemen her türde eser veren bir şahsiyettir. Ancak hiç şüphe yok ki o, bir biyografi yazarıdır; onu Türk edebiyatı tarihinde önemli ve değerli kılan da bu türde vermiş olduğu eserlerdir. 1890'lardan 1950'lere kadar uzanan dönemde İbnülemin, ağırlıklı olarak biyografi ile meşgul olmuştur. Bu zaman diliminde kaleme aldığı biyografi ve monografilerle hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmayan ve eserleri dağınık hâlde olan edebî ve tarihî şahsiyetlerin unutulmasına engel olmuştur. Gerçekten de *dün*ü ve *dün*ün marifet sahiplerini gelecek nesillere anlatma/aktarma arzusu İbnülemin'in temel hareket noktasıdır. Onun kaleminden çıkan biyografiler ve monografiler ihtiva ettiği bilgiler bakımından bugün hâlâ önemini muhafaza eden muteber kaynaklardır. Gerçekten de onun eserleri, şahsiyete ve esere dair sahih bilgiler ihtiva etmesi bakımından mühimdir. Zira hakkında bilgi bulunmayan ve unutulmaya yüz tutumuş şahsiyetleri, 'dört başı mamur' biyografilerle edebiyat ve kültür hayatına kazandıran bu eserler, yazılı ve sözlü pek çok kaynaktan istifade edilerek yoğun bir mesai sonucunda ortaya konmuşlardır. İbnülemin'in bu titiz tavrı, merakı ve sabrı hemen bütün eserlerinin değişmeyen metodudur.

İbnülemin'in kaleminden çıkan ve çalışmamızın merkezinde yer alan *Son Asır Türk Şairleri* adlı eser içerik özellikleri itibariyle iki ana tasnifi gerekli kılar; bunlardan ilki şairin biyografik varlığı, diğeri ise edebî kişiliğidir.

Şairin biyografisinde onu bir insan/birey olarak tanımak için gerek duyulan isim, lakap, mahlas, doğum ve ölüm yerleri ve tarihleri, öğrenim ve mesleki durumları, fiziksel ve kişisel özellikler gibi alt başlıklar göze çarpar. İbnülemin, biyografisini kaleme aldığı şahsiyeti, çoğu zaman babasının ismini anarak aile kökleriyle birlikte tanıtır; şahsiyetin doğumunu, ölümünü, öğrenim ve çalışma hayatına dair bilgileri yer ve zaman bildirerek kaydeder. Böylece İbnülemin, şairin biyografik varlığını eksiksiz tespit etmiş olur. Ayrıca o, biyografilerinde şairlerin hayatlarına dair bilgileri sıralarken onların fiziksel ve kişisel özelliklerine de değinir. Şairleri dış görünümleri, kabiliyetleri, mizaçları, zevkleri, alışkanlıkları, kusurları ve zaaflarıyla değerlendiren İbnülemin, biyografilerinin kuru ve yavan bilgiler yığını olmasının önüne geçer; şairlerin 'canlı' portrelerini okuyucuyla paylaşır.

Edebî kişiliğe dair sözlerin söylendiği bölümlerde ise şairlik kudreti ile edebî eserin mahiyeti yahut değeri öne çıkar. İbnülemin, edebî kişiliğe dair bilgiler verirken kendisinden önceki tezkire yazarları gibi kalıplaşmış birtakım ifadeler kullanır ve düşüncelerini bu ifadelerle okuyucuya aktarır. Edebî şahsiyetin şairlik kudretiyle ilgili olan bu ifadeleri şu şekilde sıralamak mümkündür: *şair, tâb/fıtrat, kudret sahibi/muktedir, erbâb-ı hüner, erbâb-ı marifet, mümtaz* vb. Görülüyor ki edebî şahsiyete yönelik bu değerlendirmeler daha çok birer takdir ifadesidir. Gerçekten de İbnülemin, edebî kişiliğe dair olumlu/müspet ifadeleri 'cömertçe' kullanmıştır. Ancak olumsuz/menfi ifadelerin varlığı da söz konusudur. Bu ifadeleri, İbnülemin genellikle "*şairiyetten nasibdâr olmayan*" kişiler için kullanır. Ancak onun eleştirilerinde daima bir ölçü vardır. Şairlik kudretine sahip olmayan kişilerin, ilimde ve diğer alanlardaki başarılarına dikkat çekerek ölçülü olmaya gayret gösterir.

Edebî eser ile ilgili bilgi ve değerlendirmelerinde İbnülemin, öncelikle nicelik kavramı üzerinde durur; *kesret* ve *kıymet* ifadelerinin arasındaki ilişkiden söz eder. Ona göre çok söyleyenler, güzel söylememişlerdir. Zira güzellik '*pür-gûlukta*' değil, '*hoş-gûluk*'tadır. Edebî esere ilişkin olumlu görüş ve değerlendirmelerini genellikle *mutasavvıfâne, hâkimâne, üstâdâne, zarif, metîn, müfîd* vb. gibi ifadelerle, olumsuz değerlendirmelerini ise *tuhaf, garîb, acîb, nâhoş, âdî* vb. ifadelerle dile getirir. İbnülemin'in kullandığı bu klişe ifade ve kavramlardan hareketle onun, geleneğe eklemlenebilecek bir 'tezkireci' olduğunu söylemek mümkündür. Belirtmek gerekir ki

İbnülemin, kendisinden önceki tezkire yazarları gibi edebî eser değerlendirmelerinde metnin içine girmez ve böylece değerlendirme işini geçiştirir. Onun değerlendirme tarzı *dün*den öğrendikleri üzerine kuruludur. Bu sebeble İbnülemin, 'tarz-ı kadîm' ile kaleme alınan şiirleri hoş ve güzel olarak değerlendirir; gelenek dışı bulduğu şiirleri ise 'tuhaf, garip ve acayip' kabul eder. İbnülemin'in değerlendirmelerini yaparken kullandığı terminoloji, tezkire geleneği ile çok ilişkilidir. Onun edebî şahsiyetleri ve eserleri değerlendirme tarzı, ilgisini ve dikkatini büyük ölçüde şiire yöneltmesi ve bu edebî türün tekâmülünü yahut yıllar içindeki seyrini ele almaması İbnülemin'i, modern edebiyat tarihçiliğinden uzaklaştırmaktadır. İbnülemin, dünün enstantanelerini güncel dünya ile uyumlulaştırarak şahsiyetileri ve eserleri ele alan 'son tezkireci'dir.

Son Asır Türk Şairleri adlı eserin isimlendirme usulü, tanif sistemi gibi biçim özelliklerinin yanı sıra içerik özellikleri de onun tezkire geleneğinin son halkası olduğunu göstermektedir. Eserdeki biyografilerin tanzimi ve örnek eserlerin takdimi gibi dil ve üslup özellikleri de yüzyıllar içinde klasikleşen tezkire üslubuna uygundur. Eserde bugün bizim için 'eski' olan Arapça ve Farsça kelimeler ve terkipler kullanılmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki tezkire geleneğinin son temsilcisi İbnülemin'in dili ve üslubu kendisinden önceki tezkire yazarlarına göre daha sade, açık ve yalındır. Bu durum tabii ki eserin kaleme alındığı dönemle ve dilin yıllar içinde geçirdiği değişimle ilgilidir. Eserin dil ve üslup özellikleri arasında en dikkat çekici olanı şüphesiz, Harf İnkılâbından sonra kaleme alınmış olmasına rağmen bazı kelimelerin Latin harfli imlasının değil, Osmanlı Türkçesindeki imlasının esas alınmış olmasıdır. Bu durum ise yaşantı ve fikir temelinde *dün*e bağlı yazarın, bilinçli tercihidir.

Sonuç olarak eklemek gerekir ki tezkire geleneğinin son temsilcisi İbnülemin, kaleme aldığı biyografilerle 'marifet' ve 'hüner' sahibi kimselerin isimlerini unutulmaktan kurtarıp gelecek nesillere aktarmış; biyografilerini ve örnek eserlerini kaydetmiş; aynı zamanda 'son asrın' edebî çerçevesini de dikkatlere sunmuştur. Tüm bunları yaparken de klasikleşen tezkire üslubu içinde kendine has üslup geliştirmeyi başarmış; zaman zaman kendi şahsi görüş ve düşüncelerini de içeren ifadelerle de dönemin edebiyat eleştirisine dair ipuçları vermiştir. Son asrın edebî çerçevesini daha

iyi çizebilmek ve edebiyat eleştirisinin mahiyetini kavrayabilmek için onun kütüphane raflarında bugünkü harflere aktarılmayı bekleyen eserlerine müracaat etmek gerekir.

KAYNAKÇA

a) Kitaplar

Abdülhalim Memduh, *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye*, (haz: Ohannes Ferid), Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1306/1889.

Anar, Turgay, *Mekândan Taşan Edebiyat Yeni Türk Edebiyatında Edebiyat Mahfilleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012.

Aktaş, Şerif, *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.

Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-Şuarâ (I-II-II Cilt*), (haz. Filiz Kılıç), İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.

Atsız, Hüseyin Nihal, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1992.

Aygün, Özcan, *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye Abdülhalim Memduh*, Parafiks Yayınları, Edirne 2014.

Aytaç, Gürsel, *Genel Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları, İstanbul 2009.

Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.

Çetin, Nurullah, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Kadar Bizde Türk Edebiyatı Tarihleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.

Çetişli, İsmail, *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2008.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2007.

Findley, V. Carter, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Göğebakan, Turgut, *Tarihsel Roman Üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

Gürlek, Dursun, *Ayaklı Kütüphaneler*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2013.

_____, *İbnülemin Mahmut Kemal İnal Cumhûriyet Devrinde Bir Osmanlı Efendisi*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2017.

Hüseyin Vassaf, *Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmut Kemal Kemâl'ül-Kemâl*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.

_____, *Tasavvufî Şiir Şerhleri Feyzü'l-Kemâl ve Mir'âtü'l-Kemâl*, (haz. Muammer Cengiz) Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Divân-ı Yahyâ (Şehyü'l-İslâm)* Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.

_____, *Gelenbevî*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, NEKTY10966.

_____, *Hersekli Ârif Hikmet Bey Divânı*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.

_____, *Hoş Sadâ Son Asır Türk Musikişinasları*, Maarif Basımevi, İstanbul 1958.

_____, *Hoş Sadâ Son Asır Türk Musikişinasları*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2019.

_____, *İzzü'l-Kemâl*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, NEKTY10820.

_____, *Kemâlü'l-Hikmet*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, Dersaadet 1327.

_____, *Kemâlü'l-İsmet*, Ruşen Matbaası, İstanbul 1328.

_____, *Kemâlü'l-Kâmil*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, NEKTY10761.

_____, *Kemâlü'l-Kiyâse fî Keşfi's-Siyâse*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, NEKTY09979.

_____, *Kemâlü's-Safvet*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, NEKTY10910.

_____, *Leskofçalı Galîb Bey Divânı*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1335.

_____, *Nûrü'l-Kemâl*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, NEKTY10605.

_____, *Son Asır Türk Şairleri Cilt I* (haz. Müjgân Cunbur), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999. [Metin içinde yapılan alıntılar ve gösterilen sayfa numaraları bu baskıya aittir.]

_____, *Son Asır Türk Şairleri Cilt II*, (haz. M. Kayahan Özgül), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.

_____, *Son Asır Türk Şairleri Cilt III*, (haz. Hidayet Özcan), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.

_____, *Son Asır Türk Şairleri Cilt IV*, (haz. İbrahim Baştuğ), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002.

_____, *Son Asır Türk Şairleri Cilt V*, (haz. Ayşegül Celepoğlu) Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.

_____, *Son Asır Türk Şairleri,* Maarif Basımevi, İstanbul 1940.

_____, *Son Hattatlar*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

_____, *Son Sadrazamlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal – Hüseyin Hüsameddin, *Evkâf-ı Hümâyun Nezâretinin Târihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli*, Dârül'l-Hilâfeti'l-Aliyye Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1335.

İpekten, Haluk vd., *Şair Tezkireleri*, Grafiker Yayınları, Ankara 2002.

İsen, Mustafa, *Latîfî Tezkiresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

_____, *Tezkireden Biyografiye*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2010.

Karabey, Turgut, *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.

Kılıç, Filiz, *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.

Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şuarâ* (haz. İbrahim Kutluk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Kuntay, M. Cemal, *Mehmed Akif*, L&M Yayınları, İstanbul 2005.

Köprülü, M. Fuad, *Edebiyat Araştırmaları* 1. Cilt, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014.

_____, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980.

Lanson, Gustave, *İlimlerde Usul Edebiyat Tarihi*, (çev. Yusuf Şerif) Remzi Kitabevi, İstanbul 1937.

Latîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ* (haz. Rıdvan Canım), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.

Levend, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi 1. Cilt Giriş*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî (6 Cilt)*, (haz. Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Meriç, Cemil, *Kırk Ambar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1980.

Moran, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Cem Yayınevi, İstanbul 1994.

Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri*, (haz. Cemal Kurnaz), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995.

Okay, Orhan, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.

_____, *Silik Fotoğraflar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

Ortaç, Y. Ziya, *Bir Varmış Bir Yokmuş Portreler*, Yeni Matbaa, İstanbul 1960.

Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

Öztürkçü, İbrahim, *İbnülemin'in Rüyaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.

Recaizade Mahmut Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyat*, (haz: Furkan Öztürk), DBY Yayınları, İstanbul 2016.

Safâyî, *Tezkire-i Safâyî*, (haz. Pervin Çapan), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

Şeker, F. Mehmet, *Cumhuriyet İdeolojisinin Nakşîbendilik Tasavvuru Şerif Mardin Örneği*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

_____, *Modernleşme Devrinde İlmiye Cevdet Paşa – İbnülemin Örneği*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.

Şeker, Şemsettin, *Ders İle Sohbet Arasında On Dokuzuncu Asır İstanbul'da İlim, Kültür ve Sanat Meclisleri*, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, İstanbul 2012.

_____, *Sadık Bir Muhalif Yeni Osmanlılardan Menapirzâde Nuri Bey ve İbnülemin'in Nûru'l-Kemâl'i*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.

Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1977.

_____, *XIX. Asık Türk Edebiyatı Tarihi*, YKY, İstanbul 2010.

Timurtaş, Faruk Kadri, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2000.

Tolasa, Harun, *Sehî, Latifî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.

Toros, Taha, *Mazi Cenneti*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

_____, *Türk Edebiyatından Altı Renkli Portre*, İsis Yayıncılık, İstanbul 1998.

Tural, Sadık, *Edebiyat Bilimine Katkılar*, Ecdad Yayınları, Ankara 1993.

_____, *Şahsiyetler ve Eserler*, Ecdad Yayınları, Ankara 1993.

Uysal, Zeynep, *Edebiyatın Omzunda Melek – Edebiyatın Tarihle İlişkisi Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011.

Wellek, Rene, WARREN, Austin, *Edebiyat Teorisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.

Yetiş, Kazım, *Talîm-i Edebiyatın Retorik ve Edebiyat Nazariyâtı Sahasına Getirdiği Yenilikler*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 1996.

b) Tezler, Makaleler ve Bildiriler

Abdurrahman Şeref, "Fuad Paşa Konağı Nasıl Maliye Dairesi Oldu?", *Tarih-i Osmanî Encümeni*, No. 3, Ağustos 1326, ss. 129-136.

Açıkgöz, B. Fatih, "İlk Osmanlı Edebiyat Tarihleri ve Tarihçileri Hakkında Bazı Değerlendirmeler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 7, 2012, ss. 1-8.

Akün, Ömer Faruk, "Bir Edebiyat Tarihi Yazmak Mümkün müdür?", *Dergâh*, Mart 1990.

Andrews, Walter G. – Kalpaklı, Mehmet, "Toward A Meclis-Centered Reading Of Ottoman Poetry". *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)* 33/I, 2009, ss. 309-318.

Argunşah Hülya, *Türk Edebiyatında Tarihî Roman (Türk Tarihiyle İlgili)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990.

Arıcıoğlu, Tahire Şebnem, *1923-1970 Tarihleri Arasında Bizde Edebiyat Tarihçiliği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1995.

Bayram, Ömer, "İbnülemin Mahmut Kemal İnal ve Şairlerle İlgili Değerlendirmeleri", *Jurnal Of Qafqaz University*, No. 10, 2002, ss. 105-112.

Birinci, Ali, "İbnülemin Yazmasaydı", *Müteferrika*, No. 17, Yaz 2000, ss. 107-109.

Bulut, Funda, "İsmail Hikmet Ertaylan'ın Edebiyat Tarihçiliği", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2013, ss. 256-278.

Çınar Bekir, "XVI. Yüzyıl Tezkirecilerinin Şiir Seçimlerindeki Orijinallik", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Bahar 2011, ss. 76-90.

Çuluk, Sinan, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki İbnülemin Tasnifinin Özellikleri", *Arşiv Dünyası*, S. 10, Ekim 2007, ss. 95-98.

Durukoğlu, Salim, "Edebiyata Tarihin Mutlu İzdivacı: Tarihî Roman Türü ve Osmancık'tan Osman Gazi Han'a Bir Olgunlaşma Kurgusu", *Turkish Studies*, C. 8/7, Yaz 2013, ss. 137-148.

Efe, Âdem, "Mevlâna Halid Bağdâdî ve Hâlidîliğin Sosyo-Kültürel Özellikleri", *Uluslararası Mevlana Hâlidî Bağdâdî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, TDV Yayınları, Ankara 2012, ss. 437-446.

Güleç, İsmail, "Osmanlı Müelliflerinde Şair ve Şiir Değerlendirmeleri", *İlmi Araştırmalar Dil ve Edebiyat İncelemeleri*, Bahar 2008, ss. 69-83.

Gür, Nagihan, "Son Dönem Osmanlı Edebiyatının Nazire Derleyicisi: İbnülemin Kemal İnal ve Gülzâr-ı Nezâir Adlı Mecmûası", *Bilig*, Kış 2018, S. 84, ss. 123-157.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, "Bayburtlu Zihni", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Yeni Seri C. 1, S. 1, ss. 54-62.

_____, "Eser-Müessir", *Resimli Gazete*, No. 89, 26 Ramazan 1315, ss. 735-736.

_____, "Hafız Müşfik Efendi", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Yeni Seri C. 1, S. 1, ss. 26-39.

_____, "Mehmet Ayetullah", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Yeni Seri C. 1, S. 2, ss. 16-23.

_____, "Mehmet Emin Bey", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Yeni Seri, C. 1, S. 3, ss. 33-41.

_____, "Meşâhir-i Osmaniyye", *Resimli Gazete*, No. 89, 10 Receb 1316.

_____, "Mustafa Refik Bey", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Yeni Seri C. 1, S. 4, ss. 34-42.

_____, "Yetîm-i Alîl", *Resimli Gazete*, No. 64, 10 Şevval 1315/13 Mart 1898, ss. 764-765.

İsen-Durmuş, Tuba Işınsu, "Osmanlı Şuara Tezkirelerinde Zeyl Geleneği", *Turkish Studies*, C. 7/1, ss. 1319-1329.

Kesler, Sait, "Darülkemal", *Müteferrika*, No. 17, Yaz 2000, ss. 197-201.

Kılıç, Atabey, "Tezkire Terimleri Sözlüğüne Dair", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 2, S. 4, 2018, ss. 1-13.

Kılıç, Filiz, Macit, Muhsin, "Divan Edebiyatında Poetika Denemeleri: Tezkire Önsözleri", *Yedi iklim*, S. 3, 1992, ss. 28-33.

Kut, Turgut, "İbnü'l-emin Mahmud Kemal İnal 'Beyefendi'den Anılar", *Müteferrika*, No. 17, Yaz 2000, ss. 73-83.

Levend, Agâh Sırrı, "Türk Edebiyatı Tarihi Nasıl Meydana Gelebilir?", *Türk Dili*, C. 1, S. 1, 1951.

Mengi, Mine, "Sehî ve Lâtifî Tezkirelerinde Biyografi İle Hikâye Birlikteliği", *Çukurova Türkoloji Araştırmaları Dergisi,* C. 2, S. 1, Haziran 2017, ss. 23-28.

Nurdağ, Salih, *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi ve Yeni Türk Edebiyatında Edebiyat Tarihçiliği*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2010.

Özgü, Melahat, "Edebiyat Tarihi Araştırmalarında Yeni Ufuklar", *DTCFD*, C. 12, Ankara, 1954, ss. 99-115.

Özgül, M. Kayahan, "Kemâlü'ş-Şuâra Yahut Öterse İyi Düdük", *Türk Dili*, S. 799, Temmuz 2018, ss. 32-44.

Öztürk, Muhittin, *İbnülemin Mahmut Kemal'in Hayatı ve Eserleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996.

Özyıldırım, Ali Emre, "Garîb Ma'nâlar, Acîb Hayaller Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerinden Hareketle Belagat Terimi Olarak "Garib" Sıfatı", *Âşık Çelebi Tezkiresi Üzerine Yazılar*, (drl. Hatice Aynur-Aslı Niyazioğlu), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, ss. 147-165.

Robinson, Jamees Stewart, "Osmanlı Şair Biyografileri", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler (Haz: Mehmet Kalpaklı),* YKY, İstanbul 1999, ss. 134-146.

_____, "The Tezkere Genre İn Islam", *Journal of Near Eastern Studies*, C. 23, No. 1, 1964, ss. 57-65.

Serbest, Cevdet, "İbnülemin Mahmud Kemâl Bey'in Ölümü Üzerine Haberler ve Yazılar", *Müteferrika*, No. 17, Yaz 2000, ss. 129-143.

Şeker, F. Mehmet, "İbnülemin İçin Entelektüel Bir Portre Denemesi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sahih Bir Köprü", *Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmut Kemal*, Dergâh Yayınları 2012, ss. 15-66.

Şeker, Şemsettin, *İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Tarihî Romanı: Sabih*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

_____, "İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Romanları Üzerine Bazı Dikkatler", *Türkiyat Mecmuası*, C. 22/Bahar, 2012.

Şen, Yasin, *İbnülemin Mahmud Kemâl İnal'ın Divan Neşirleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016.

_____, "İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Divan Neşirlerinde Edebî Tenkit", *Turkish Studies*, C. 10/12, Yaz 2015, ss. 1025-1050.

Şığva, Bülent, "Biyografi Yazma Açısından Latîfî Ve İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal Üzerine Bir Mukayese", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, 2019, ss. 340-352.

Şimşek, Duygu Miyase, *İbnülemin Mahmut Kemal İnal'a Ait Kemâlü'l-Kıyâse fi Keşfi's-Siyâse'nin Neşir ve İncelemesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Felsefesi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Taştan, Zeki, *Türk Edebiyatında Tarihî Romanlar (Türk Tarihiyle İlgili 1871-1950)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.

Tıeghem, Van Philippe, "Edebiyat Tarihinde Usul Hakkında Bir Münakaşa" (çev. Cevdet Perin), *İ.Ü.E.F.T.E.D*. C. III, S. 1, 1948, ss. 163-176.

_____, "Edebiyat Tarihinde Yeni Usuller", (çev. Cevdet Perin), *İ.Ü.E.F.T.E.D*. C. III, S. 3, 1949, ss. 307-331.

Timurtaş, Faruk K., "Türk Edebiyatı Tarihi Ana Kitabı Nasıl Yazılabilir?", *Türk Kültürü*, S. 7, 1963.

Toluay, İsmail, *Tezkirecilikten Edebiyat Tarihçiliğine Geçiş ve Abdülhalim Memduh'un Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye'si,* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2006.

Tural, Sadık K., "Tarihî Gerçeğin Edebîleşmesine Dâir Notlar", *Edebiyat Bilimine Katkılar*, Ecdâd Yayınları, Ankara 1993.

_____, "Tarihî Roman ve Atsız'ın Tarihî Romanları Üzerinde Düşünceler", *Zamanın Elinden Tutmak*, Ecdâd Yayınları, İstanbul 1982, ss. 220-261.

_____, "Edebiyat Tarihi Kavramı Etrafında", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, 1986, ss. 23-24.

Ulunay, Refi Cevat, "İbn-ül Emin'in Vasiyetnâmesi", *Milliyet Gazetesi*, 20 Haziran 1964.

Üyepazarcı, Erol, "İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Sadrazam Yusuf Kamil Paşa İle İlgili Bir Risalesi", *Müteferrika*, No. 17, Yaz 2000, ss. 47-71.

Yavaşça, Alâeddin, "İbnülemin Mahmut Kemal Bey'in Geceleri", *Kök*, No. 5, 1981, s. 12.

Yetiş, Kazım, "Edebiyat Tarihçiliğimiz ve Ahmet Hamdi Tanpınar", *Ahmet Hamdi Tanpınar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2010.

c) Ansiklopedi Maddeleri

Akün, Ömer Faruk, "Fatîn Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul 1995, ss. 256-260.

_____, "İbnülemin Mahmut Kemal İnal", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul 2000, ss. 249-262.

Fayda, Mustafa, "Tarih", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, s. 30.

Okay, Orhan, "Edebiyat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1994, ss. 395-397.

_____ , "Edebiyat Tarihi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1994, ss. 403-405.

Öz, Yusuf, "Tezkire (Fars Edebiyatı)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, ss. 69-73.

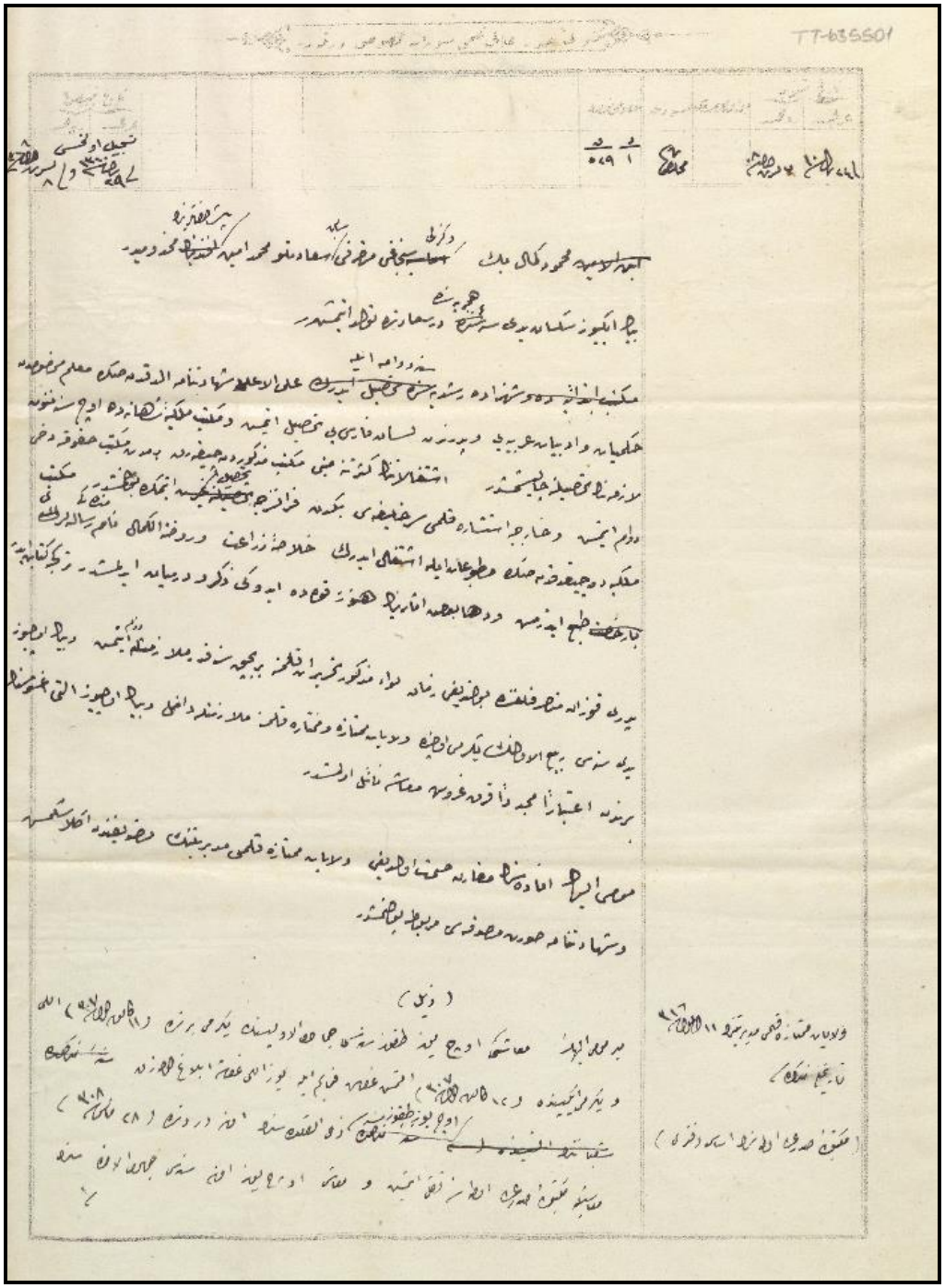
Öztürk, Nazif, "Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, ss. 521-524

Uzun, Mustafa, "Tezkire (Türk Edebiyatı)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, ss. 69-73.

EKLER TABLOSU

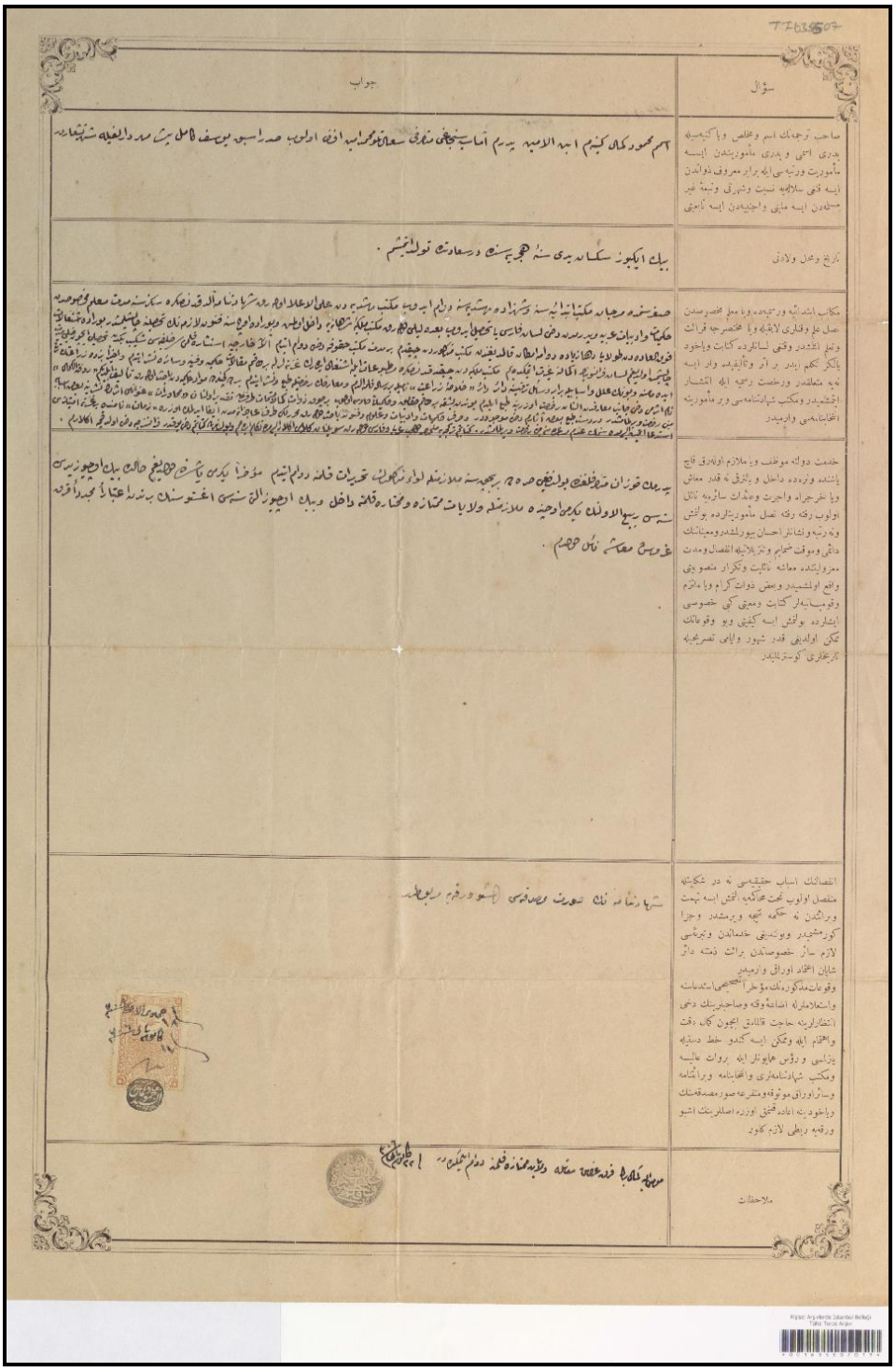
İbnülemin Mahmut Kemal İnal'a dair belgeler			
SIRA	**BELGE ÖZETİ**	**BELGE NO.**	**KURUM**
1	İbnülemin'in tercümeihâli	001635501019	İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi
2	İbnülemin'in kendi el yazısı ile doldurduğu otobiyografi formu	001635507019	İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi
3	İbnülemin'in Şehzâde Rüştiyesi'nden aldığı diploma	001635398019	İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi
4	İbnülemin'in maaş ve tayin bilgileri	001635502019	İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi
5	İbnülemin'in tayin belgesi	001635700019	İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi
6	İbnülemin'in eski ve yeni harflerle imzalı el yazısı	001502290006	İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi
7	İbnülemin'in "Sabih" adlı romanının Asır matbaasında neşredilmesine dair yazı	001635706019	İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi
8	İbnülemin'in "Kemâlü'l-İsmet" adlı eserinin Matbuat İdaresine teslim edildiğine dair belge	001635502019	İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi

EKLER

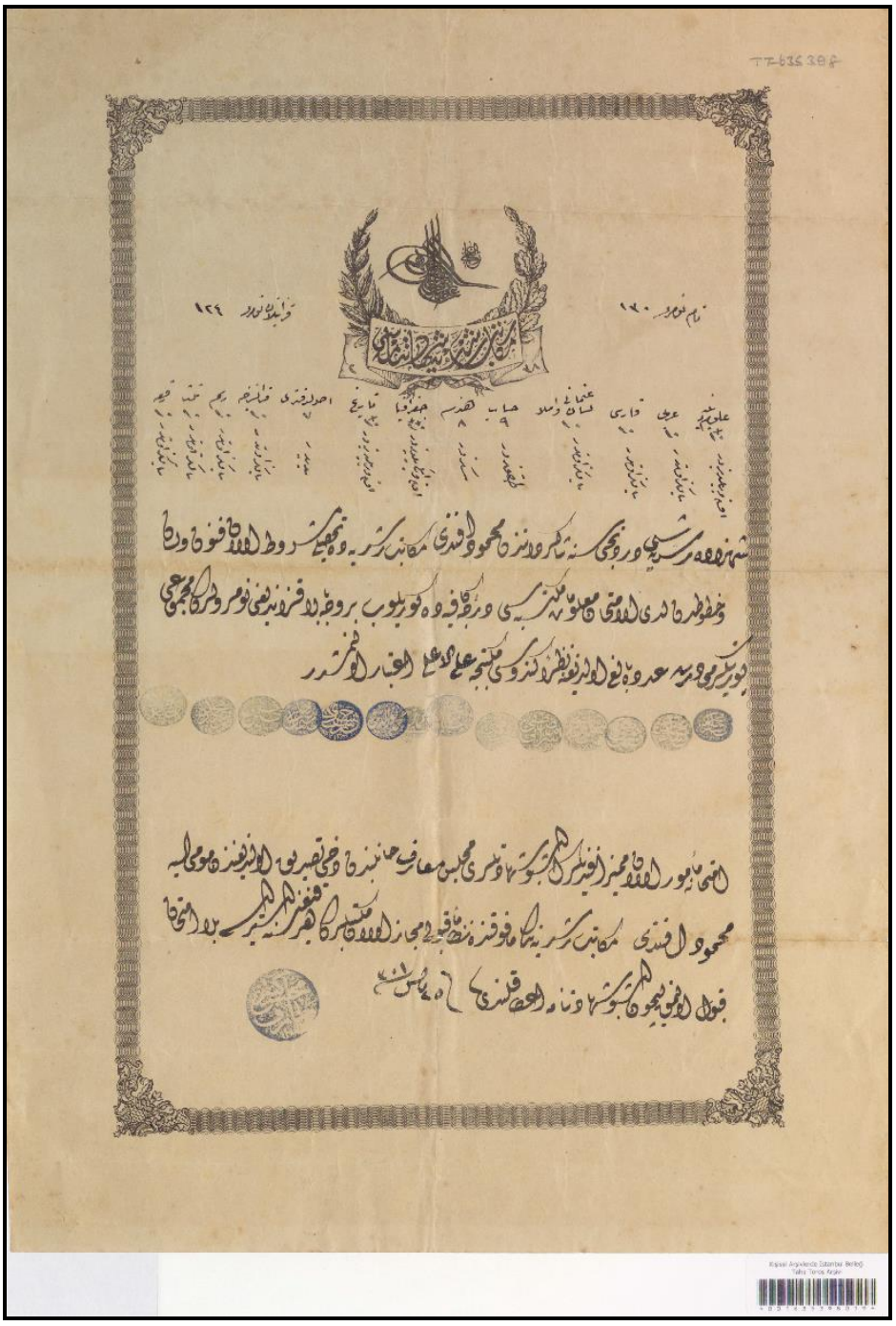
Belge Özeti: İbnülemin'in tercümeihâli.

Belge No. 001635501019 **Kurum**: İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi

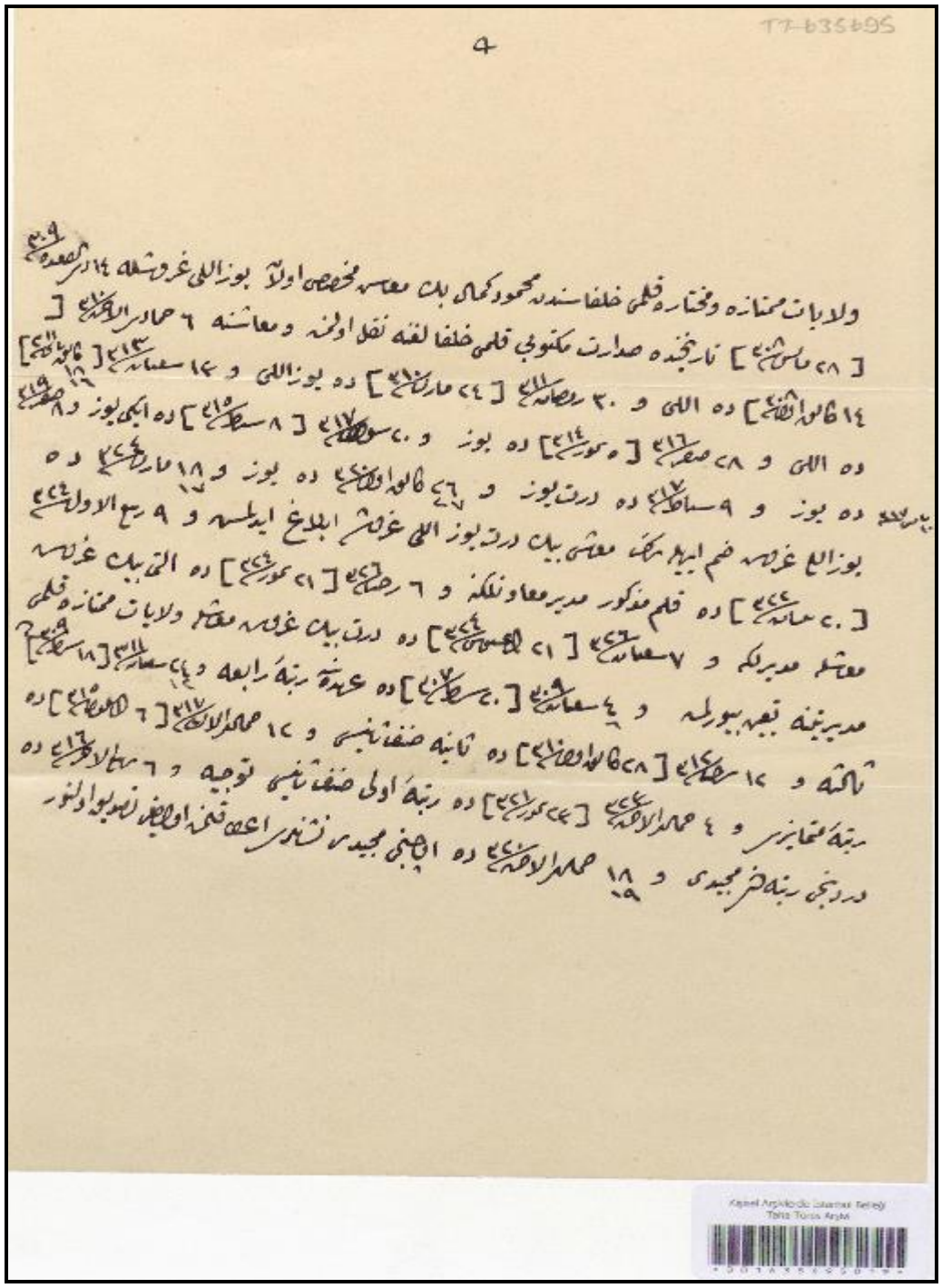
Belge Özeti: İbnülemin'in kendi el yazısıyla doldurduğu otobiyografi formu isim, doğum yeri ve tarihi, öğrenim ve mesleki durumuna dair bilgiler ihtiva etmektedir.

Belge No: 001635507019 **Kurum:** İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi

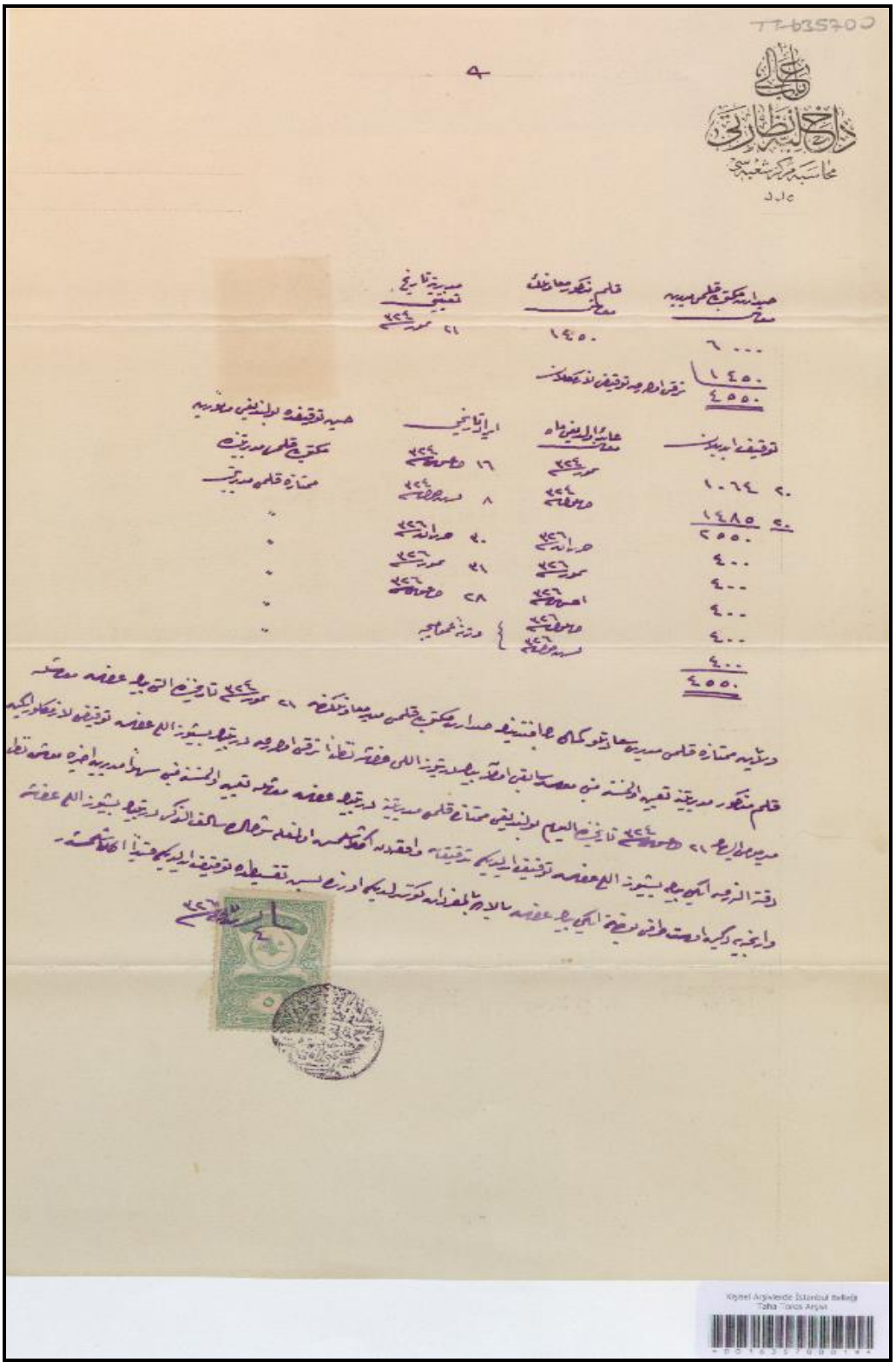
Belge Özeti: İbnülemin'in Şehzâde Rüştiyesi'nden aldığı diploma.

Belge No: 001635398019 **Kurum:** İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi

Belge Özeti: Vilayat-ı Mümtaze ve Muhtare Kalemi hulafâsından Mahmud Kemâl Bey'in Sadaret Mektubi Kalemi ile Vilayat-ı Mümtaze ve Muhtare Kalemine müdür muavini ve müdür olarak tayin edilmesi ve maaş bilgilerinin tasdik edilmesi.

Belge No: 001635502019 **Kurum:** İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi

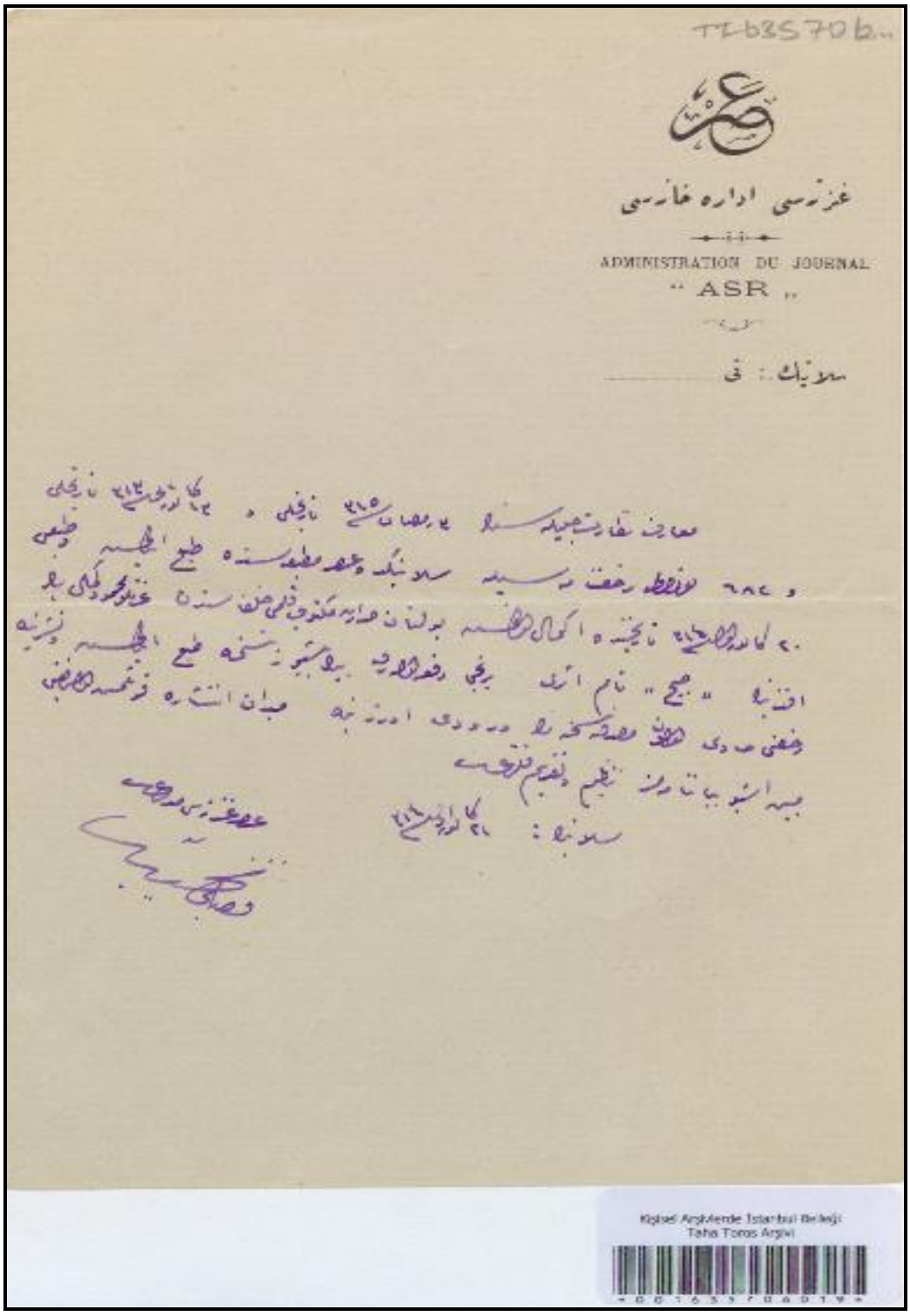
Belge Özeti: İbnülemin'in Sadaret Mektubi Kalemine tayin edilmesi.

Belge No: 001635700019 **Kurum:** İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi

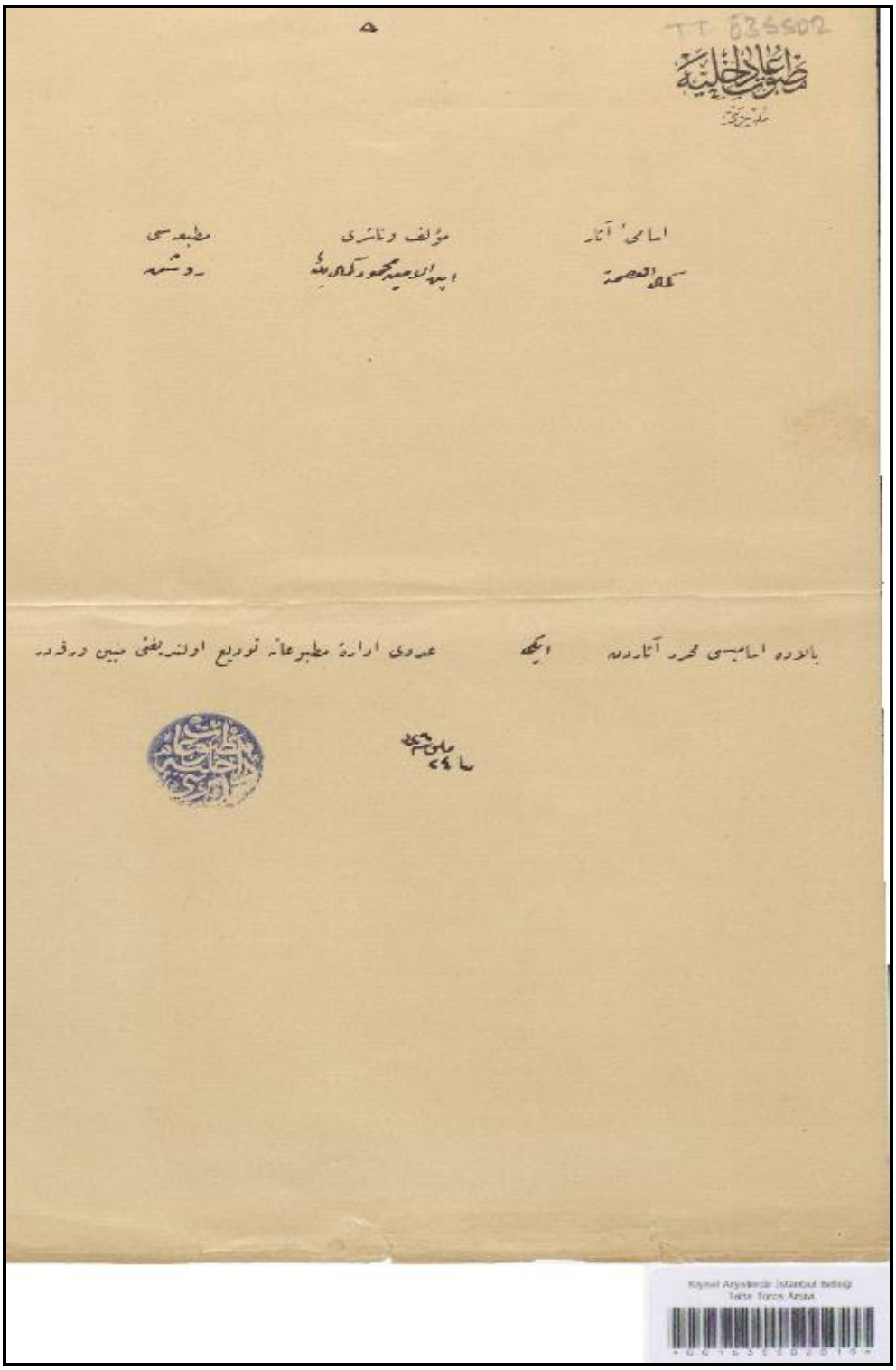
Belge Özeti: İbnülemin'in eski ve yeni harflerle imzalı el yazısı örnekleri.

Belge No: 001502290006 **Kurum:** İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi

Belge Özeti: İbnülemin'in "*Sabih*" adlı romanının Selanik'te bulunan Asır Gazetesi Matbaasında bastırılmasına dair yazı.

Belge No: 001635706019 **Kurum:** İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi

Belge Özeti: İbnülemin'in "*Kemâlü'l-İsmet*" adlı kitabından iki adetin İdâre-i Matbuâta tevdi edildiğini bildiren yazı.

Belge No: 001635502019 **Kurum:** İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi